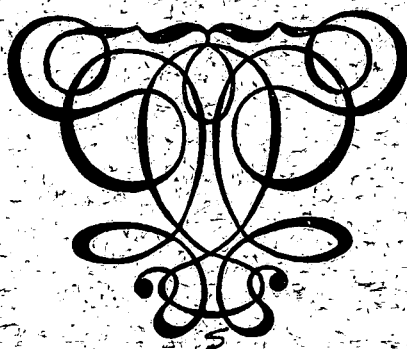

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR
POLITIK · STATISTIK · EKONOMI

NY FÖLJD UTGIVEN AV
FAHLBECKSKA STIFTELSEN

ÅRG. 53

1950

HÄFT. 2

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND

DISTRIBUTÖR: C. W. K. GLEERUP

- Lösnummer av detta häfte kostar kr. 3:—

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

kommer att under år 1950 liksom hittills innehålla dels vetenskapliga uppsatser i statsvetenskap — »politik» i ordets äldre och mera omfattande bemärkelse —, statistik och ekonomi, dels en avdelning översikter och meddelanden, avsedd att hålla läsaren à jour med vad som händer och skrives å hithörande områden, dels slutligen mera ingående granskningar av utkommande, framför allt svensk, men jämväl annan nordisk samt utländsk statsvetenskaplig litteratur. Tidskriften vill framträda som ett organ för vetenskaplig orientering och diskussion i de ämnen, vilka falla inom den angivna ramen.

Tidskriftens redaktion handhaves, under överinseende av Fahlbeckska Stiftelsens kollegium (professorerna FR. LAGERROTH, E. FAHLBECK, C.-E. QUENSEL, J. ÅKERMAN, G. CARLSSON, S. BOLIN och E. GJERSTAD), närmast av professor E. FAHLBECK, Lund, som redaktionssekreterare och ansvarig utgivare, under medverkan av professor C. A. HESSLER, Uppsala (litteraturgranskningar) och docent E. THERMENIUS, Stockholm (översikter och meddelanden).

Tidskriften utkommer som hittills i 5 häften om året. Prenumerationspriset är 14 kr. pr. år.

Prenumeration kan ske antingen genom bokhandel eller direkt hos »Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund», postgiro nr 279565, (ej hos redaktionen).

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes.

Lund i januari 1950.

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL:

UPPSATSER:

PETRÉN, GUSTAF, Några sammanjämningsfrågor. Till tolkningen av § 63 Riksdagsordningen	105
HYRENIUS, HANNES, Jordens befolkning och dess förändringar	121
LUNDBERG, ÅKE, Beriktigandeinstitutet i den danska pressrätten	131

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN:

Konstitutionella och kommunala förslag framlagda för 1950 års riksdag. Av IVAR BESKÖV	152
Omgiftesfrekvensen bland fränskilda. Av CARL-ERIK QUENSEL	160
Statistikk, økonomi og statsvitenskap. Av STEN SPARRE NILSON	163

LITTERATURGRANSKNINGAR:

Hilding Eek, Nya tryckfrihetsförordningen. Anm. av ERIK FAHLBECK	175
Nils Alexanderson, Svensk tryckfrihet. Anm. av ERIK FAHLBECK	175
Olle Gasslander, J. A. Gripenstedt. Statsman och företagare. Anm. av PER-ERIK BRÖLIN	178
Charles P. Curtis, Jr. Lions under the throne. Anm. av BENGT E. GRIMLUND	183
C. Herman Pritchett, The Roosevelt Court. Anm. av BENGT E. GRIMLUND	183
Tidskriftsöversikt. Av H. MEIJER	188

NÅGRA SAMMANJÄMKNINGSFRÅGOR

TILL TOLKNINGEN AV § 63 RIKSDAGSORDNINGEN

Av Docent GUSTAF PETRÉN, Stockholm

I ett tvåkammarsystem av det slag som det svenska, där båda kamrarna tillerkänts i princip samma kompetens, påkallar spörsmålet huru skall förfaras i händelse de båda kamrarna stanna i olika beslut rörande en fråga särskild uppmärksamhet. Det svenska statsskicket känner i huvudsak två vägar att lösa dylika konflikter, nämligen sammanjämningsförfarandet och den gemensamma voteringen. Båda metoderna ha, såsom Gränström¹ och Thulin², påpekat, rötter i äldre svensk författningshistoria.³

Den praktiska betydelsen av dessa medel att få fram riksdagsbeslut växlar i stort sett med frekvensen av skiljaktiga beslut i kamrarna. Är partiställningen likartad i båda kamrarna, är sannolikheten mindre att kamrarna skola stanna i skilda beslut, och de båda angivna vägarna att åvägabringa riksdagsbeslut behöva mera sällan anlitas. I tider, då majoritetsförhållandena icke äro desamma i båda kamrarna, få möjligheterna att överbrygga olikheter i kamrarnas beslut ökad aktualitet.⁴ Efter andrakammarvalen 1948 har ett dylikt läge ånyo inträtt, och spörsmål rörande sammanjämkning och gemensam votering komma måhända att under de närmaste åren uppstå i större utsträckning än under det senaste årtiondet. Vid de senaste riksdagarna ha förekommit några fall av sammanjämkning, i vilka avsteg från tidigare praxis gjorts eller ifrågasatts. Icke minst med hänsyn till vad som sålunda inträffat synes det

¹ Gränström, Om formerna för behandling av skiljaktiga beslut. I. Om sammanjämkning. Lund 1910 (nedan cit. Gränström), s. 1 f.

² E. Thulin, Sveriges riksdag X. Sammanjämkning och gemensam votering. Stockholm 1935 (nedan cit. Thulin), s. 241 f.

³ Se även Gunnarsson, Förstärkta utskott inom svenska riksdagen under tiden 1809—1866. Lund 1900 (nedan cit. Gunnarsson), s. 1 f.

⁴ Jfr uttalande av Reuterskiöld, F. K. 1937, nr 36:7 och av Herlitz, F. K. 1948, nr 19:56.

föreliggande ämnet — trots att det redan varit föremål för monografiska framställningar⁵ — vara förtjänt av ytterligare uppmärksamhet.

Grundlagen föreskriver i § 63 riksdagsordningen sammanjämkning som det normala förfarandet vid skiljaktiga beslut rörande fråga, som beretts av ständigt eller särskilt utskott. När de stridiga besluten icke varda sammanjämkade, anvisas i § 65 riksdagsordningen den gemensamma voteringen som ett yttersta remedium för avgörande av vissa slag av frågor. Redan tidigt under det nya riksdagsskicket utbildade sig emellertid den från grundlagens tankegång avvikande praxis att i frågor, rörande vilka gemensam votering kunde ske, i allmänhet icke anlita sammanjämkningsförfarandet utan gå direkt till gemensam votering.⁶ Denna praxis har i huvudsak iakttagits även under de båda senaste decennierna. Då undantag gjorts, ha i allmänhet förelegat särskilda skäl.⁷

På detta sätt har man ur den synpunkt det nu gäller fått två typer av riksdagsärenden, sådana, i vilka vid skiljaktiga beslut sammanjämkning ifrågakommer, och sådana, beträffande vilka gemensam votering normalt tillgripes. Om skiljaktigheten beträffande statsutgift ej gäller själva beloppet utan villkor för anslaget eller eljest en organisatorisk eller liknande fråga, föreligger dock icke någon fast praxis; än användes sammanjämkning, än gemensam votering.⁸ Några konstitutionella hinder mot att i dylika fall an-

⁵ Se de nyssnämnda arbetena av Gunnarsson, Gränström och Thulin.

⁶ Se härom Thulins utförliga framställning, s. 384—407; jfr även Gränström, s. 67.

⁷ Då i fallet Bev. U. 1936: 53 (uttagningsprocenten för extra inkomst och förmögenhetsskatt) användes sammanjämkning istället för gemensam votering, synes ha varit avgörande, att riksdagen stod inför sitt omedelbara slut och sammanjämkningsförfarandet går snabbare än gemensam votering; se yttrande av Hamrin, F. K. 1937, nr 35: 37. Då i S. U. 1940: 100 sammanjämkning föredrogs framför gemensam votering i en fråga om väganlag, har inverkat, att bifall till den ena voteringspropositionen vid gemensam votering skulle inneburi att det därigenom tillkomna riksdagsbeslutet stått i strid med andra redan fattade beslut. Ifråga om skolungdomens värtjänst (S. U. 1941: 216) ansågs det politiskt betydelsefullt att beslutet fattades i enigheten⁸ tecken och ej mot ena kammarens vilja; se F. K. 1941, nr 43: 3—5. I fallet S. U. 1947: 242 (rörande anslag till hemvärnsofficerare) kan förmodas, att sammanjämkningslinjen legat så nära till hands, att man ej velat gå förbi denna möjlighet. Mera svärförklarliga äro de båda fallen S. U. 1941: 66 och 82. Jfr Thulin, s. 388—393.

⁸ Som exempel kan nämnas fallet S. U. 1944: 175 (dövstumskolväsendets organisation), där anslagsfrågan var av underordnad betydelse i förhållande till organisationsfrågan; utskottet hade därför i första hand försökt sammanjämkat besluten (se Holmdahl, A. K. 1944, nr 23: 36) men föreslog, då denna väg ej befanns framkomlig, gemensam votering. Beträffande ett annat exempel på

vända gemensam votering, som stundom gjorts gällande, föreligga dock icke enligt rådande praxis.

I det följande kommer endast sammanjämningsförfarandet att behandlas. Några spörsmål rörande tolkningen av § 63 riksdagsordningen, vilka aktualiserats av händelser vid de senaste riksdagarna, skola upptagas till närmare granskning. Härmed åsyftas i första hand frågan om sammanjämkning, då avslag står emot bifall; samt frågan huruvida flera sammanjämningsförslag äro möjliga. Vidare skall innebörden av att en fråga förfallit något diskuteras. Slutligen kommer utskottens skyldighet att anmäla även negativa beslut i sammanjämningsfråga för kamrarna att beröras.

Inledningsvis måste framhållas det vanskliga i att av förfarings-sättet i särskilda fall dra bestämda slutsatser rörande paragrafens tolkning. Huru en situation med skiljaktiga beslut löses, är nämligen i mycket stor utsträckning beroende av rent politiska omständigheter. Hos Gränström⁹ återfinnes exempel på talare, som i ett läge hävdade en statsrättslig ståndpunkt men i motsvarande situation några riksdagar senare förfäktat den motsatta grundsatsen. Även om vissa allmänna principer regelmässigt upprätthållits, ha dock i många fall utskottsledamöterna letts främst av sin önskan att befrämja en viss av vederbörande önskad utgång av sakfrågan.¹⁰ I praxis ha också utskotten i sin sammanjämningsverksamhet tillerkänts ett mycket stort mått av frihet.¹¹ På det hela taget torde den frihet från formbundenhet, som i så hög grad präglar arbetet i

sammanjämkning ifråga om villkor för anslag, om vars storlek enighet rådde, se S. U. 1937: 91, p. 3 (anslag till utgivande av tidskrifter m. m.); jfr Banko U. 1948: 32 (fråga om villkor för pensions uppbärande löstes genom gemensam votering). Då sammanjämkning försökts, har anledningen härtill ofta varit osäkerhet om gemensam votering varit grundlagsenligt möjlig. I två dylika fall har sammanjämningsförslaget förkastats av en kammare, varefter frågan gått till gemensam votering. Vid det ena tillfället gällde det folkskolläraernas lönefråga (om lönefråga se Thulin, s. 395—396): S. U. 1937: 166 och 178. Reuter-skiöld uttalade sig då mot gemensam votering (F. K. 1937, nr 35: 35 och 36: 6 f.; jfr Olof Olsson, F. K. 1937, nr 35: 29). Andra gången gällde det fiskeristyrelsens förläggning till Stockholm eller Göteborg; Jo. U. 1948: 31 och 39. Vid detta ärendes behandling uttalade sig Herlitz för gemensam votering (F. K. 1948, nr 19: 56—58). En annan liknande förläggningsfråga avseende Västerbygdens vatten-domstol avgjordes genom sammanjämkning (S. U. 1938: 132).

⁹ Gränström, s. 152—153 (von Geijer).

¹⁰ Herlitz citerade i en debatt (F. K. 1948, nr 19: 58) följande uttalande av Värner Rydén: »Ni skola inte föreställa er, att det på något vis går att analysera den här saken statsrättsligt, ty jag skall säga, hur det går till. Det går så till, att vi i statsutskottet vid ett visst tillfälle *tycka*, att det är lämpligt med gemensam votering, och vid ett annat tillfälle *tycka* vi annorlunda. Vi handla fullkomligt medvetet efter omständigheterna och slå in på en helt ny praxis, om så är lämpligt.»

¹¹ Se Gränström, s. 135—136.

riksdagsutskotten, varit ägnad att främja vad som är väsentligt, nämligen att riksdagen når fram till beslut.

Såsom allmän förutsättning för att sammanjämkning skall få företagas angives i § 63 riksdagsordningen, att kamrarna i någon fråga stannat »i huvudsakligen eller till vissa delar olika beslut». Ett av de tolkningsspörsmål, som tilldragit sig störst uppmärksamhet beträffande denna paragraf, gäller huru stora olikheterna mellan kamrarnas beslut få vara, utan att hinder för sammanjämkning föreligger. Allmänt har hävdats att, om ena kammaren beslutat bifalla och den andra att avslå ett förslag, sammanjämkning icke kan äga rum. Avslag anses nämligen icke kunna sammanjämkas med bifall. Inom doktrinen synes enighet ha rått på denna punkt.¹²

Paragrafen går tillbaka på en bestämmelse i 1810 års R. Ö. — § 73 — enligt vilken det ålåg vederbörande utskott att, då riksstånden i sina beslut över någon fråga stannat »uti huvudsakligen eller till vissa delar skiljaktiga meningar»,¹³ sammanjämkade dessa. Då för beslut av riksdagen normalt erfordrades enighet mellan tre stånd, ansågs vid tillämpningen av nämnda § 73 tillräckligt för att sammanjämkning skulle kunna ske, att tre stånd stannat i positiva beslut,¹⁴ om ock av olika innehåll. Sammanjämkning var sålunda möjlig, även om ett stånd avslagit det föreliggande förslaget.¹⁵ Då vid representationsreformen de beslutande delförsamlingarna minskades från fyra till två, uppstod ett nytt läge. Såsom framgår av ett uttalande av den främste tillskyndaren av den nya riksdagsordningen, Louis de Geer, torde det ha varit dennes mening att, därest en kammare avslagit ett förslag, detta därmed skulle ha förfallit om ej gemensam votering finge anordnas.¹⁶

Emellertid synas skäl kunna anföras för den ståndpunkten att, då skiljaktiga beslut föreligga, avseende icke fästes uteslutande vid den yttre form, kamrarna givit sina beslut. Grundtanken bakom

¹² Naumann, Sveriges Statsförfattningsrätt, III, s. 429, Rydin, Svenska Riksdagen, senare delen II, s. 303, Gränström, s. 149—150, Reuterskiöld, Sveriges grundlagar 3, 2 uppl., s. 110, Malmgren, Sveriges författning, 2 uppl., I, s. 417—418 och Thulin, s. 321 och 326.

¹³ Se rörande tillkomsten av detta uttryck Gunnarsson, s. 28—31 och Thulin, s. 255—256.

¹⁴ Sammanjämkning har även förekommit då tre stånd beslutat avslag men med olika motivering; se sammansatt L- och A. B. E. U. 1865—66: 27. Jfr även L. U. 1865—66: 62.

¹⁵ T. ex. L. U. 1834—35: 160. Se vidare Gränström, s. 29, 46—47, 51 samt 160 och Gunnarsson, s. 30—31.

¹⁶ K. Pr. 1862—63: 61, s. 45.

sammanjämningsförfarandet är att man såvitt möjligt skall nå fram till ett riksdagsbeslut i det ärende det gäller. Det avgörande hör därvid vara, icke huruvida kamrarnas beslut formellt äro att beteckna som avslag på eller bifall till det ursprungliga förslaget utan huruvida de meningar, som kamrarna vid ärendets första behandling visat sig hysa, äro av den beskaffenhet att en kompromiss på ett eller annat sätt är möjlig. Stöd för en sådan uppfattning står att finna i lagrummets avfattning; det åligger vederbörande utskott att försöka sammanjämka icke de skiljaktiga besluten utan »de olika meningarna».¹⁷ Synpunkten har också någon gång understrukits i riksdagsdebatten.¹⁸

Praxis har på det hela intagit den ståndpunkten att sammanjämkning icke kan äga rum, då bifall av ena kammaren står emot ett formellt avslagsbeslut i den andra. Thulin redogör dock för fem fall från tiden 1865—1933, i vilka sammanjämningsförslag lagts fram, oaktat ena kammaren bifallt och den andra avslagit det ursprungliga förslaget.¹⁹ Av dessa äro dock alla icke helt renodlade. Det kan tilläggas, att i det mest typiska fallet, då bifall stod mot avslag (Bev. U. 1887: 11), sammanjämnningen *icke* godkändes av riksdagen. Från senare tid kunna anföras ytterligare exempel. Motionsledes hade vid 1939 års riksdag yrkats sänkning av utlåningsrättan för en lånefond. Utskottet tillstyrkte en sänkning, vilket blev andra kammarens beslut. Första kammaren biföll en reservation med yrkande om avslag å motionen. Besluten sammanjämkades på utskottets hemställan (J. O. 1939: 46) genom inbjudan på så vis, att andra kammaren biträdde första kammarens avslagsbeslut. I anledning av en motion vid riksdagen 1944, som hänförde sig till en punkt i statsverkspropositionen, hade statsutskottet i sitt utlåtande i ärendet hemställt, att riksdagen skulle dels anvisa det av Kungl. Maj:t begärda anslaget, dels ock anse motionen besvarad med vad utskottet anfört under punkten. Första kammaren biträdde den förra delen men avslog den senare delen av hemställan, i vilket hänseende motionen bifölls, medan andra kammaren biföll utskottets hemställan i dess helhet. Sammanjämnningen (S. U. 1944: 106) gick ut på begäran hos Kungl. Maj:t om utredning av de i motionen berörda spörsmålen.²⁰

¹⁷ Se Gränström, s. 135 och s. 149.

¹⁸ T. ex. Posse, A. K. 1870, nr 4: 211—212.

¹⁹ Thulin, s. 326—332. Se även Gränström, s. 136—140, som skildrar ytterligare ett fall.

²⁰ Jfr även S. U. 1942: 129; i samband med bifall till ett anslagsäskande beslut

Ett icke oväsentligt steg vidare i riktning bort från ett mera formellt betraktelsesätt togs av 1949 års riksdags vårsession vid behandling av ärendet rörande studentpräster. Kungl. Maj:t hade i proposition nr 169 begärt riksdagens medgivande att ur kyrkofonden låta utgå anslag för avlöande av högst fyra för verksamhet bland universitets- och högskolestuderande m. fl. anställda präster. Första kammaren avlog och andra kammaren biföll detta förslag. I sitt sammanjämningsmemorial konstaterar första lagutskottet (F. L. U. 1949: 47) att, då gemensam votering icke kan ifrågakomma, genom kamrarnas skiljaktiga beslut frågan om inrättande av fasta tjänster för studentprästerverksamhet förfallit. Utskottet tror sig emellertid — med ledning av vad som framkommit under debatterna i kamrarna²¹ — kunna finna en kompromiss²² och föreslår en sammanjämkning av meningarna på det sättet, att kamrarna medgiva att ett bidrag å 6.000 kronor får tagas ur kyrkofonden till avlöande av studentpräster, vilkas verksamhet i övrigt finge bekostas på annat sätt. Redan i utskottet hade 7 ledamöter av 16 röstat för att sammanjämkning icke skulle ske. Vid behandling i kamrarna möttes förslaget av viss tveksamhet. Första kammarens talman ifrågasatte att vägra proposition men avstod därifrån bl. a. på grund av den långt framskridna tidpunkten, som icke medgav en lösning i föreskriven ordning av den konstitutionella konflikt, som skulle uppstått, om kammaren icke godkänt en sådan åtgärd från talmannens sida. I debatterna underströks det tveksamma i förslaget från olika håll. Till dem, som hänvisade till regeln om att avslags- och bifallsbeslut icke gå att sammanjämka, genmålde Herlitz,²³ att han inte ansåge denna sats ha något säkert underlag i grundlagen. Enligt hans mening kunde man i dylika fall handla fritt efter omständigheterna. Båda kamrarna biföllo sammanjämningsförslaget, första kammaren efter votering med 62 röster mot 56 för avslag. Utgången av detta ärende får betraktas som ett ut-

andra kammaren avlåtande av en skrivelse till Kungl. Maj:t med utredningskrav, medan första kammarens motsvarande beslut icke innefattade någon begäran om utredning; efter sammanjämkning beslöt riksdagen dock att i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla om viss utredning i ärendet.

²¹ F. K. 1949, nr 19: 81—96 och A. K. 1949, nr 19: 84—101.

²² På liknande sätt hade statsutskottet tidigare (S. U. 1872: 65, s. 5) vid framläggande av ett sammanjämningsförslag åberopat, att »anledningarne till Första Kammarens avslag å den Kongl. Propositionen icke lära varit att söka i något ogillande av nyss omförmälda syfte i Kongl. Maj:ts förslag».

²³ F. K. 1949, nr 23: 14.

tryck för den uppfattningen, att grundlagen ger utskotten mycket fria händer i deras sammanjämningsarbete.

Ett annat spörsmål, som gav anledning till tveksamhet vid 1949 års riksdags vårsession, gällde huruvida ett utskott kunde — om ett sammanjämningsförslag icke blivit antaget — framlägga ytterligare sådana förslag. Denna frågeställning synes icke ha varit föremål för mera ingående uppmärksamhet. Avfattningen av § 63 riksdagsordningen lämnar näppeligen något klart besked i saken. I paragrafen står allenast, att utskottet skall »såvida möjligt är» sammanjämka de olika meningarna och med förslag därom till kamrarna inkomma. Längre fram i lagrummet heter det, att frågan förfallit, om kamrarna ej »efter den behandling ovan är nämnd» bliva om ett beslut ense. Ordalydelsen synes knappast utesluta, att vederbörande utskott framlägger flera sammanjämningsförslag och prövar nya möjligheter att få kamrarna att enas, om det första försöket icke skulle föra till målet.

Paragrafens närmaste föregångare, § 73 i 1810 års R. O., var formulerad på sådant sätt, att några tolkningssvårigheter i nu diskuterat hänseende icke förelågo. I paragrafen utsades nämligen, att utskottet skulle »meningarna, så nära möjligt är, sammanjämka och med förslag över denna jämkning inkomma till riksens ständers plena, som över den yppade frågan sedermera definitivt beslute». Härmed var saken dock icke slutgiltigt avgjord. Det fanns enligt nämnda paragraf den ytterligare möjligheten att anordna votering i förstärkt utskott. Så kunde ske också i lagfrågor, ehuru denna möjlighet i praxis utnyttjades relativt sparsamt i dylika ärenden.²⁴

Med representationsreformen försvann möjligheten att avgöra frågor i förstärkt utskott, och bestämmanderätten flyttades för alla fall över till kamrarna. Man synes emellertid icke vid tillkomsten av den nuvarande R. O. ha avsett att ersätta metoden att votera i förstärkt utskott med möjligheten att göra flera sammanjämningsförsök.

Doktrinen är också enstämmigt av den uppfattningen att blott en sammanjämkning kan ifrågakomma,²⁵ för såvitt icke båda kamrarna återremitterat det första sammanjämningsmemorialet.²⁶ En-

²⁴ Se tabellen hos Gunnarsson samt Thulin, s. 264—265 resp. s. 278.

²⁵ Se Gränström, s. 202, Thulin, s. 310—311 samt Malmgren, Statsv. tidskr. 1932, s. 141—142.

²⁶ I så fall komma tre förslag att avgivas av utskottet, nämligen det ursprungliga jämte två sammanjämningsförslag; se Bev. U. 1903:40, 48 och 52. Om även det ursprungliga förslaget återremitterats, kan ytterligare ett fjärde förslag

dast en sådan återremiss har ansetts tillåten.²⁷ Bortsett från återremissfallet torde icke heller i praxis kunna påvisas något exempel på att flera successiva sammanjämkningar förekommit.²⁸

Emellertid finnas skäl, som tala för att under vissa omständigheter ett utskott, vars första sammanjämkningsförslag icke blivit godtaget, skulle få återkomma med ett nytt. Stundom förekommer, att kamrarna vid behandling av mycket omfattande lagförslag stanna i olika beslut beträffande ett eller ett par stadganden, som icke kunna sägas vara konstitutiva för lagförslaget men som dock intaga en sådan ställning att lagen dem förutan icke går att tillämpa. Man kunde t. ex. tänka sig att beträffande förslaget till ny rättegångsbalk, omfattande 59 kapitel, kamrarna icke enats om efter vilka grunder röstningen i häradsrätt skulle ske. Hade ett av vederbörande utskott framlagt sammanjämkningsförslag blivit av någondera kammaren avslaget, skulle detta inneburi, att hela det sedan decennier bedrivna arbetet med rättegångsreformen skulle runnit ut i sanden åtminstone för den riksdagssessionen. Det förefaller rimligt, att utskottet i ett sådant läge, såvida det bedömde möjlighet alltjämt föreligga att sammanjämka kamrarnas ståndpunkter, finge göra ett nytt försök. Till förmån för en sådan ordning talar också sammanjämkningsinstitutets ändamål att skapa former för ett effektivt samarbete inom riksdagen. Dessa möjligheter synas höra utnyttjas så långt det går.

Mot en sådan tillämpning av grundlagsstadgandet, som här ifrågasatts, kunna anföras främst två skäl. Knäsatte principen att flera sammanjämkningsförslag äro tillåtna, kommer den påtryckande effekten av ett dylikt förslag, vilken för närvarande är mycket stor,²⁹ att minska. Den omständigheten, att kamrarna äro medvetna om att kanske äventyra ett stort lagförslag genom att vidbliva en intagen ståndpunkt, framkallar kompromissvillighet och verkar pådrivande. Skulle däremot kamrarna veta med sig, att de genom ett avslag kunde framtvunga ett mera tilltalande kompromissförslag,

förekomma (Ry d in, Sveriges Riksdag, senare delen II, s. 305); jfr t. ex. Bev. U. 1882: 5, 9 och 13.

²⁷ Se Ry d in, ibidem.

²⁸ Vid s. k. anticiperad sammanjämkning, d. v. s. då sammanjämkningsförslag framlagts av vederbörande utskott redan när ena kammaren fattat beslut i ett ärende men den andra återremitterat detsamma, har möjligheten av att, om sammanjämkningen icke skulle godtagas, återkomma med ett tredje förslag varit under diskussion; se von Geijer, F. K. 1867, nr 4: 434.

²⁹ Av 500 sammanjämkningsförslag under tiden 1867—1933 avlogs endast 56; se Thu lin, s. 297.

skulle sammanjämningsförfarandets effektivitet säkerligen nedgå avsevärt.³⁰ Fältet skulle öppnas för allehanda taktiska manövrar.

Vidare kunde oklarhet komma att uppstå rörande vad som vore riksdagens beslut, därest kamrarna finge successivt fatta olika beslut i samma fråga. Följande olika situationer äro tänkbara. Om båda kamrarna bifalla sammanjämningsmemorialet, blir vad däri föreslagits riksdagens beslut. Besluta kamrarna samstämmigt återförvisa memorialet, går frågan åter till utskottet för ny sammanjämkning. Skulle båda kamrarna avslå memorialet, kvarstå de tidigare skiljaktiga besluten, varjämte sammanjämkning efter den i memorialet anvisade linjen förfallit. I sistnämnda läge synas ur den nu diskuterade synpunkten några formella hinder icke föreligga för utskottet att för riksdagen framlägga ett nytt sammanjämningsförslag. Har återigen ena kammaren biträtt sammanjämningsförslaget men den andra avslagit detsamma, har visserligen den förra kammaren satt ett nytt beslut istället för sitt tidigare, men detta nya beslut måste anses fattat under den förutsättningen, att även medkammaren fattar samma beslut. Om denna förutsättning ej uppfylles, får samma läge antagas ha uppkommit, som då båda kamrarna avslagit sammanjämningsförslaget, d. v. s. de ursprungliga disparata besluten kvarstå³¹ och utskottet är oförhindrat att pröva en ny lösning. Även vid bedömning av det fall, att ena kammaren beslutat återförvisning och den andra antingen bifallit eller avslagit sammanjämningsförslaget,³² torde nu angivna grundsatser kunna tillämpas, d. v. s. de ursprungliga skiljaktiga besluten kvarstå, till dess kamrarna enats om ett nytt ståndpunktstagande. Några avgörande formella betänkligheter synas sålunda icke kunna resas i nu ifrågavarande avseende.

Hittills har praxis, såsom redan nämnts, på den nu diskuterade punkten varit entydig. Endast ett sammanjämningsförslag har sålunda ansetts få förekomma utom vid gemensam återremiss. En antydning om en ev. ändring i denna praxis gavs av första lagutskottets ordförande borgmästare Rylander i andra kammaren den

³⁰ Jfr Gränströms uttalande (s. 24) rörande den avtrubbande verkan möjligheten att ordna votering i förstärkt utskott hade på sammanjämningsförfarandet enligt 1810 års R. O.

³¹ Se dock R. Skr. 1939 U:28. Ett sammanjämningsförslag som gick ut på att båda kamrarna skulle frånträda tidigare beslut hade antagits av första kammaren men avslagits av andra kammaren. Genom sin avfattning synes riksdagsskrivelsen närmast giva uttryck åt den uppfattningen, att som första kammarens beslut skall anses sammanjämningsförslaget, ej det första beslutet.

³² Se härom Thulin, s. 322—324.

28 maj 1949 i en debatt rörande ett sammanjämningsförslag angående omröstningsreglerna i ståndrättsförfarandet.³³ Denne yttrade därvid, att om kammaren icke godtog det framlagda sammanjämningsförslaget, utskottet borde beredas tillfälle att överväga, huruvida andra sammanjämningsmöjligheter finnes; och återkomma därmed till kammaren. Det ifrågavarande sammanjämningsförslaget, som antagits av första kammaren, fälldes av andra kammaren med 103 röster mot 91 för bifall. I det uppkomna läget övervägde utskottet att framlägga ett nytt sammanjämningsförslag. Utskottet var knappast främmande för den uppfattningen, att konstitutionella hinder häremot icke borde möta under förhandenvarande omständigheter. Utskottet avstod dock därifrån bl. a. av det skälet att de återstående två dagarna av riksdagssessionen icke gävo tillräckligt rådtrum för lösande av de konstitutionella konflikter, som ett sådant steg från utskottets sida kunde tänkas framkalla.

I sista punkten av § 63 riksdagsordningen utsäges, att »bliva kamrarna ej, efter den behandling ovan är nämnd, om ett beslut ense, skall frågan — — — anses hava för den sessionen förfallit». Särskilt i lagstiftningsfrågor råder ofta osäkerhet om vad som skall förstås med »frågan».

Spörsmålet kan icke besvaras endast med ledning av vissa yttre kännetecken, t. ex. på så sätt att den fråga som avses i den hemställen, varom kamrarna icke kunnat enas, eller den fråga som omfattas av den proposition eller motion, det gäller, skall anses ha förfallit. I många, kanske i flertalet fall kan en sådan metod leda till ett riktigt resultat. Avgörande vid bestämmande av den förfallna frågans omfattning kan emellertid icke vara ett dylikt formellt kriterium.³⁴ Frågans avgränsning får istället göras med ledning av dess rent sakliga samband med olika andra spörsmål. Till den förfallna frågan måste sålunda föras alla föreliggande förslag, vilka stå i sådant omedelbart sammanhang med den punkt, varom enighet icke kunnat nås, att de icke kunna praktiskt genomföras, om något beslut icke kommer till stånd i den tvistiga punkten.

Detta avgränsningsproblem aktualiseras särskilt ofta i lagstiftningsärenden. Om kamrarna ev. efter ett misslyckat sammanjämningsförsök icke kunnat enas beträffande en paragraf i ett lagförslag, har i så fall endast den ifrågavarande paragrafen, hela lag-

³³ A. K. 1949, nr 23: 25 och 26.

³⁴ Jfr Thulin, s. 278—279.

förslaget eller ev. ytterligare andra lagförslag förfallit? Något i alla situationer giltigt svar kan icke givas. Om den ifrågavarande paragrafen gäller en detalj och lagen kan tillämpas även därest stadgande i detta avseende saknas, får oenigheten icke annan verkan än att den ifrågavarande paragrafen utgår, medan lagförslaget i övrigt betraktas som antaget av riksdagen. Är däremot paragrafen av konstitutiv betydelse för lagförslaget, medför oenigheten att detta i sin helhet förfaller.

Ur praxis kunna hämtas ett flertal exempel till belysning av det nu sagda.³⁵ När kamrarna stannade i olika beslut rörande några punkter i en proposition med förslag till ändrad lydelse av ett flertal bestämmelser i tryckfrihetsförordningen vid 1936 års riksdag, kunde verkningarna därav begränsas så, att de stridiga ändringsförslagen förföllo, medan de övriga kunde vilandeförklaras.³⁶ Men då vid 1927 års riksdag vid behandlingen av ett förslag till lag angående slakt av husdjur andra kammaren antog utskottets förslag med uteslutande av en paragraf, och första kammaren biföll utskottets förslag oförändrat, var den omstridda paragrafen av så central betydelse för förslaget, att hela lagförslaget förföll.³⁷ Vid 1949 års riksdag beslöto båda kamrarna antaga ett förslag om ändring i lagen om dödsstraff i vissa fall då riket är i krig, innebärande införande av ett ståndrättsförfarande för vissa fall. Enighet kunde emellertid icke uppnås mellan kamrarna rörande omröstningsreglerna i ståndrätt (11 § i förslaget), vilket ledde till att hela lagförslaget förföll.³⁸ I samma proposition hade även lagts fram ett förslag om ändring i militära rättegångslagen. Detta ansågs emellertid icke äga samband med frågan om ståndrättsförfarandet och drogs därför icke med i dennas fall.

Oenighet på en punkt kan få mycket vittgående konsekvenser. Ett förslag till värnpliktslag, som båda kamrarna i väsentliga stycken antagit, förföll vid 1871 års riksdag som en följd av att frågan om indelningsverkets upphörande förfallit.³⁹ Ett tillbud, som kunde fått nära nog katastrofala verkningar, inträffade vid 1948 års riksdag. Då fattade kamrarna till en början skiljaktiga beslut rörande en paragraf i ett omfattande lagförslag avseende en straff-

³⁵ Se exempel anförda hos Gränström, s. 121 med not 4. Se även de Geer, F. K. 1885, nr 38: 5 (rörande L. U. 1885: 56).

³⁶ Se K. U. 1936: 43; jfr F. L. U. 1936: 53.

³⁷ F. L. U. 1927: 38 och 43.

³⁸ F. L. U. 1949: 32, 43 och 48. Ett annat likartat exempel återfinnes i L. U. 1898: 50, 63 och 80.

³⁹ Sä. U. 1871: 2.

lagsreform (8 kap. 7 § strafflagen rörande olovlig underrättelseverksamhet). Utskottets sammanjämningsförslag antogs visserligen, men om så ej skett, hade följderna blivit mycket allvarliga, därest man icke ansett sig kunna göra ett andra sammanjämningsförsök. Följden av kamrarnas oenighet hade nämligen knappast kunnat begränsas till att den ifrågavarande paragrafen uteslutits, ty det måste förutsättas, att antagande av nytt stadgande om straff för brottet olovlig underrättelseverksamhet utgjorde ett villkor för att den äldre bestämmelsen i ämnet skulle upphävas. Icke heller hade problemet kunnat lösas så, att den äldre bestämmelsen fått stå kvar och utfyllt tomrummet i 8 kap. 7 § strafflagen, enär den äldre regeln icke passade in i det nya system, som skapats genom att hela 8 kap. fått ny avfattning. Hade sålunda något beslut rörande nyssnämnda paragraf icke kunnat åstadkommas, hade hela 8 kap. ävensom övriga kapitel, vilka föreslagits skola erhålla ny lydelse, måst bibehållas i sin gamla form. Detta hade i sin tur inneburit, att hela strafflagsreformen fått förfalla. Verkningarna hade emellertid icke stannat härvid. Med strafflagsreformen hade sammankopplats andra frågor, däribland frågan om reformering av den militära strafflagstiftningen och frågan om krigsdomstolarnas avskaffande i fredstid, vilka båda spörsmål också måst hänföras till »frågan», som förfallit.

Under gamla riksdagsskicket kunde dylika malörer, som nämnts, undvikas genom votering i förstärkt utskott.⁴⁰ Numera synes endå möjligheten vara att tillåta utskotten att fortsätta sitt sammanjämningsarbete.

Även om kamrarna enats i allt väsentligt, har sålunda en fråga inte definitivt avgjorts, förrän kamrarna fattat samstämmiga beslut på alla punkter. Detta förhållande får betydelse för sammanjämningsförfarandet i ett annat avseende. Kamrarna kunna nämligen i samband med antagande av ett sammanjämningsförslag frånträda sina tidigare beslut på punkter, där de då varit eniga. Vederbörande utskott är sålunda oförhindrat att vid sammanjämkning rörande en paragraf i ett lagförslag, om vilken kamrarna haft delade meningar, i syfte att finna en lämplig kompromiss föreslå ändring i andra av båda kamrarna redan antagna paragrafer i förslaget.⁴¹

⁴⁰ Se Gunnarsson, s. 30—33.

⁴¹ Se Gränström, s. 134—135. Exempel kan hämtas ur A. L. U. 1936: 59 (lagen om förenings- och förhandlingsrätt); se även Branting, F. K. 1948, nr 26: 5. — I anslagsfrågor synes dock stundom en i viss mån annan uppfattning ha gjort sig gällande. Då i ett fall båda kamrarna fattat samstämmiga beslut rörande vissa punkter beträffande väganlag men stannat i skiljaktiga beslut beträffande

Sådan möjlighet att riva upp tidigare beslut förefinnes beträffande alla förslag tillhörande den »fråga», som det gäller att genom sammanjämkningen föra i hamn, dock allenast under den förutsättningen att ändringen kräves med hänsyn till sammanjämkningen. Det kan anmärkas, att den fullmakt om öppen rätt för vederbörande utskott att föreslå jämkningar i redan antagna delar av ett förslag, vilken kamrarna brukar lämna före behandlingen av större lagförslag, endast avser det fall att ärendet helt eller delvis återgår till utskottet på grund av återremiss, men ej det fall att utskottet åter måste taga upp ärendet för sammanjämkning på grund av skiljaktiga beslut.⁴²

Enligt § 63 riksdagsordningen är uppgiften att sammanjämka kamrarnas skiljaktiga beslut lagd i vederbörande utskotts hand. Det slutliga avgörandet skall dock alltid träffas i kamrarna.⁴³ För att så skall kunna ske, fordras emellertid att ärendet efter utskottets förnyade behandling ånyo underställes kamrarna. Om utskottet beslutar framlägga ett sammanjämkningsförslag eller föreslår gemensam votering, kommer ärendet utan vidare åter på kamrarnas bord. Skulle däremot utskottet föredraga att låta frågan förfalla, få kamrarna icke tillfälle att taga ställning till detta utskottets beslut, såvida icke utskottet i memorial för riksdagen anmäler sitt ståndpunktstagande. I riksdagen har också vid några tillfällen rests gensagor mot utskotts underlåtenhet att avgiva dylika anmälningsmemorial.⁴⁴ Avlämnas däremot ett sådant, får riksdagen möjlighet

en punkt, ansågs gemensam votering icke kunna äga rum, då ett bifall till ena kammarens ståndpunkt inneburit, att vissa jämkningar fått göras i de förstnämnda besluten. Frågan avgjordes därför istället genom sammanjämkning i form av inbjudan. Se S. U. 1940: 100 samt Persson i Falla och Råstock, A. K. 1940, nr 26: 5—7.

⁴² Ifrågakärande inblancofullmakt har sedan långt tillbaka brukat formuleras i huvudsak så: »att för den händelse något av lagförslagen kommer att helt eller delvis återremitteras, utskottet lämnas öppen rätt att, vid ärendets förnyade behandling, i avseende å de delar, som blivit med eller utan ändring godkända, föreslå sådana jämkningar, som kunna föranledas av ifrågasatta ändringar i återförvisade delar». En sådan fullmakt är vid återförvisning av t. ex. blott en paragraf nödvändig, för att utskottet skall kunna upptaga andra paragrafer till behandling. Vid skiljaktiga beslut återgår däremot ärendet i dess helhet till utskottet, varför behov av särskild fullmakt ej föreligger. — Se även Gränström, s. 145—147.

⁴³ Gränström, s. 163—164 samt där omnämnda uttalanden (särskilt Hedin, A. K. 1898, nr 40: 13—14).

⁴⁴ Se Thulin, s. 288—289 och Rydin, Svenska Riksdagen, senare delen II, s. 348—350; den senare anser utskott ha skyldighet anmäla sitt beslut blott i tvistiga fall. Ett exempel från äldre tid på konflikt mellan vederbörande utskott och vissa stånd återfinnes hos Gunnarsson, s. 33—35 (Banko U. 1834—35: 141 och 151 samt K. U. 1834—35: 127).

att genom återremiss av detta till utskottet giva sin mening tillkänna. Kamrarna ha också åtskilliga gånger vid behandlingen av utskottsmemorial i anledning av skiljaktiga beslut framtvingat en annan lösning än den utskottet tänkt sig.⁴⁵

I frågor, som väckts genom proposition, finnes visserligen även den möjligheten att kamrarna i samband med godkännande av skrivelsen i ärendet till Kungl. Maj:t taga ställning till utskottets förfarande. Denna utväg synes dock ur arbetsteknisk synpunkt vara mindre lämplig, bl. a. emedan behandling av skrivelseförslag icke upptages på kamrarnas föredragningslistor. Metoden är icke heller tillämplig beträffande frågor väckta genom motioner, då rörande dessa någon riksdagsskrivelse med anmälan om det negativa beslutet icke avlåtes.

Att utskottet för kamrarna anmäler sin uppfattning att en fråga förfallit är av betydelse även i ett annat avseende. Tveksamhet kan nämligen råda om omfattningen av den »fråga», som förfallit på grund av de skiljaktiga besluten. Det måste ankomma på kamrarna att slutgiltigt taga ställning även till denna sak. Det förekommer därför också, att vederbörande utskott i samma memorial, där den negativa utgången anmäles, även uttalar sig om vidden av den förfallna frågan.⁴⁶

I praktiken tillämpas emellertid långtifrån alltid den grundsatsen att vederbörande utskott vid oförenliga skiljaktiga beslut skall för riksdagen anmäla sin mening att frågan förfallit. Snarare torde det motsatta förfarandet vara regel. Här bortses från det fall, då de oförenliga meningarna icke få den effekten att frågan förfaller, såsom när Kungl. Maj:t begärt riksdagens yttrande i en fråga. De

⁴⁵ Exempel på att kamrarna genom att återförvisa ett anmälningsmemorial framtvingat ett sammanjämningsförslag erbjuder L. U. 1878: 44 och 45; se även Sä. U. 1873: 3 och 4. På motsatt sätt har endera kammaren, genom att förkasta en av utskottet föreslagen proposition för gemensam votering, bragt en fråga att förfalla (Banko U. 1932: 33, 43 och 52). Likaledes förekommer, att ett memorial med förslag till proposition för gemensam votering återförvisas, för att utskottet istället skall framlägga ett sammanjämningsförslag; se t. ex. Bev. U. 1893: 10 och 17 samt S. U. 1933: 51 och 72. Även exempel på motsatsen finnes, då en kammare genom att förkasta ett sammanjämningsförslag framtvingat gemensam votering (Jo. U. 1948: 31 och 39). Beträffande riksdagens möjligheter att framkalla ett visst beslut från vederbörande utskott se Andrén, F. K. 1948, nr 19: 59.

⁴⁶ Som exempel på anmärkningsmemorial med sådan innebörd kunna nämnas K. U. 1936: 43 (kamrarna hade stannat i olika beslut rörande förslag till ändrad lydelse av delar av T. F. F. O.; utskottet anmälde det förslag, som genom kamrarnas beslut vilandeförklarats), S. U. 1937: 128 (kamrarna hade fattat skiljaktiga beslut rörande Konstrådets sammansättning; utskottet anmälde att det funnit riksdagens beslut icke innehålla något uttalande i denna del), samt F. L. U. 1949: 48 (se härom s. 11 med not 38); se vidare L. U. 1898: 80.

skiljaktiga besluten innebära då allenast, att kamrarna avgivit olika utlåtanden.⁴⁷ Någon särskild anmälan härom kan icke anses erforderlig, i vart fall icke sedan sammanjämningsförsök gjorts.

Praxis är överhuvud ganska vacklande och skiftar från utskott till utskott.⁴⁸ Om man vill undersöka denna närmare, torde skillnad böra göras mellan ärenden väckta genom motion och ärenden väckta genom proposition.

Har ifråga om en motion ena kammaren beslutat i positiv riktning, t. ex. att begära en utredning, och den andra i negativ, avlåtes som regel icke något memorial i ärendet.⁴⁹ Det har t. o. m. gått så långt i vissa utskott, att de skiljaktiga besluten icke ens anmälas i utskottet: frågan anses utan vidare förfallen. Skulle den motionsledes väckta frågan vara av beskaffenhet att kunna avgöras genom gemensam votering, avgives dock som regel memorial med förslag till proposition härom.⁵⁰

Beträffande genom proposition väckt ärende finns, som redan nämnts, alltid den möjligheten för riksdagen att i samband med skrivelseförslagets godkännande taga ställning till utskottets ståndpunkt. Emellertid förekommer i relativt stor omfattning, att anmälan om frågans förfallande göres i memorial även exempelvis i sådana fall, där enligt tillämpade regler sammanjämkning eller gemensam votering icke gärna kan ifrågakomma.⁵¹ Anmälan har då ofta tillika den uppgiften att göra riksdagen underkunnig om att utskottet funnit de båda vanliga vägarna att förena kamrarnas olika beslut icke framkomliga.⁵²

⁴⁷ I allmänhet ha dylika skiljaktiga beslut rörande yttranden ansetts icke böra sammanjämkas; se Thulin, s. 340—341 och 383 samt, som exempel från senare tid, behandlingen av A. L. U. 1946: 27 (R. Skr. 1946: 272). I sistnämnda fall beslöt utskottet, sedan frågan bordlagts en gång i utskottet, att sammanjämkning icke skulle ske. Även exempel på att sammanjämkning skett finnas dock, t. ex. A. L. U. 1936: 60 (vägtrafikstadgan). Se även Linnér, F. K. 1939 U, nr 14: 4, som påyrkade att sammanjämkning skulle försökas rörande yttrande om ändring i motorfordonsförordningen (andra Sä. U. 1939, utl. 21 föreslog sammanjämkning, ehuru med 12 reservanter; andra kammaren avslog sammanjämningsförslaget).

⁴⁸ Se Thulins redogörelse, s. 287—292.

⁴⁹ Undantagen äro sällsynta; se Banko U. 1943: 56 samt S. U. 1935: 165, punkt 2:o och 1936: 103. I de båda senare fallen har anmälningsmemorialets avlåtande varit motiverat även av den orsaken, att däri anmälts, att enligt utskottet vederbörande fråga icke kunde avgöras genom gemensam votering.

⁵⁰ Talrika exempel härpå kunna anföras, t. ex. i de ofta förekommande pensionsärendena (Banko U. 1934: 40 och 44, 1935: 18 och 40 samt 1949: 29); se även Bev. U. 1933: 47, 51 samt 69, Jö. U. 1941: 66 och S. U. 1946: 208.

⁵¹ T. ex. K. U. 1933: 37 och 1934: 22 samt Sä. U. 1933: 26—28.

⁵² Se t. ex. Bev. U. 1945: 26: utskottet anmäler, att kamrarnas skiljaktiga beslut rörande förslagen till ändring i kommunalskatten icke kunna samman-

Med hänsyn till den ställning utskotten intaga i förhållande till riksdagen kan ifrågasättas, om icke dessa i större utsträckning än nu sker borde för kamrarna anmäla sitt ståndpunktstagande i anledning av skiljaktiga beslut. Visserligen torde endast sällan förekomma situationer, där utskott och kamrar äro av olika uppfattning om, huru skall förfaras i ett dylikt läge, men kamrarna böra icke betagas sina formella möjligheter att giva sin mening tillkänna.⁵³

jämkas och att icke heller gemensam votering bör ske, varför utskottet finner frågan hava förfallit. I S.U. 1940:170 anmäler utskottet samma förhållande beträffande ifrågasatt ändring i civila avlöningsreglementet. Jfr även S.U. 1949:187.

⁵³ Efter det att denna studie i november 1949 uppsatts i korrektur, har vid 1950 års riksdag K.U. i anledning av motionen II:234 i sitt av riksdagen godkända utlåtande nr 9 uttalat den meningen, att R.O. § 63 icke innehåller något förbud mot upprepade försök till sammankämning.

JORDENS BEFOLKNING OCH DESS FÖRÄNDRINGAR

Av Docent HANNES HYRENIUS, Lund

Kännedom om befolkningsförhållandena och förändringarna däri inom olika områden av världen led starkt avbräck under kriget genom att planerade folkräkningar fingo inställas och redovisningen över befolkningens förändringar icke fortsattes i samma utsträckning som tidigare. Förenta Nationernas sekretariat har under de senaste tre åren arbetat på att fylla ut de uppkomna luckorna och att få fram en dagsaktuell och tillförlitlig bild av olika befolkningsföreteelser.

På basis av frågeformulär, som utsänts till varje land, samt äldre material från Nationernas Förbund och Internationella Statistiska Institutet ävensom vissa utredningar, företagna inom Förenta Staternas Census-byrå, har man nu sammanställt en första årgång av en *demografisk årsbok*.¹ Det däri publicerade materialet utgör en värdefull statistisk källa för den, som önskar skapa sig en bild av *olika länders och regioners befolkningssituation*. Det må dock understrykas, dels att en stor del av jordens befolkning icke ingår i de redovisade tabellerna, och dels att siffermaterialet delvis är otillförlitligt och därför tarvar en starkt kritisk behandling.

En mycket intressant tabell i Demographic Yearbook utvisar, hur stor del av världens befolkning, som ingår i de 34 olika slag av tabellredovisningar, som årsboken omfattar. Som exempel härpå må följande anföras.

	Följande procent av jordens befolkning ingår
Totala folkmängdsuppskattningar	100
Folkräkningar	73
Folkmängd efter kön och ålder	65
d:o efter kön, ålder och civilstånd	45

¹ Demographic Yearbook 1948. United Nations, Lake Success, New York, 1949.

Yrkesverksam befolkning	65
d:o efter ålder	24
Födda	62
d:o efter moderns ålder	29
Döda	62
d:o efter ålder	56
Giftermål	40
Migration efter land	15
Reproduktionstal	22
Dödlighetstabeller, samliga	57
d:o för 1930-talet och senare	29

I textavdelningen givas detaljerade kommentarer till årsbokens olika tabeller med vissa allmänna uppgifter om tolkning, utsträckning och tillförlitlighet. Det är ogörligt att här närmare ingå på dessa statistiska spörsmål. Det må vara nog att framhålla, att endast de enskilda ländernas egna siffror fått användas, vilket haft sina nacksidor i en del fall.

Som exempel må nämnas, att Etiopien — utan folkräkning! — uppgivit sin officiella folkmängdssiffra till 15 miljoner, medan tidigare uppskattningar, låt vara osäkra även de, varit av storleken 8—10 miljoner. För Yemen har erhållits 5 i st. f. 2 milj. Kinas befolkning uppskattas till 463 milj. år 1948, vilken siffra emellertid av specialister beräknas ha en osäkerhet på tiotals miljoner. I fråga om befolkningens förändringar lider statistiken ofta av ofullständig registrering; så märker man t. ex. i vissa sydamerikanska länder extremt låga dödstal eller födelsetal, som ej stå i rimlig proportion till förhållandena i andra länder. I fråga om den sparsamma omflyttningsstatistiken, slutligen, noterar man stora diskrepanser mellan olika länders redovisning av samma folkström.

Vid sidan av den materialinsamling, som skett inom Förenta Nationernas Statistical Office, har ett omfattande undersökningsarbete med olika befolkningsfrågor försiggått, främst inom Population Division men även inom ett antal andra av Förenta Nationernas organ, bl. a. FAO och ILO. Vissa resultat ha framlagts i särskilda publikationer. I anslutning till den nu publicerade årsboken kan det vara anledning att här i korthet beröra vissa analyser och uppskattningar rörande världens befolkning och dess utveckling, varmed förf. arbetat inom Population Division. En del av resultaten föreligga i en särskild publikation.²

² World Population Trends. United Nations ST/SOA/Series A. Population Studies, No 3, New York 1949.

Om man önskar erhålla världssiffror över olika befolkningsförhållanden, ställer sig detta mycket svårt av det nyssnämnda skälet, att endast en ringa del av världens befolkning är föremål för regelbunden och tillförlitlig befolkningsstatistisk redovisning. För att få en bild av världens befolkningsförhållanden måste man därför tillgripa skattningar av olika slag. Det säger sig självt, att dessa måste bli subjektiva och behäftade med fel, som det är relativt svårt att kvantifiera.

I den framlagda redogörelsen anges världens befolkning i miljoner inom elva olika regioner omkring år 1920 och 1930 samt för medio 1937 och 1947. I följande tabell återges siffrorna för år 1937 tillika med en serie färskare skattningar, avseende medio 1948.

Den demografiska indelningen omfattar de fem kontinenterna och ett antal intrakontinentala delområden i syfte att få fram områden, som äro någorlunda homogena ur demografisk synpunkt. Avgränsningen har huvudsakligen baserats på tillgängliga upplysningar om olika befolkningsfaktorer. Det har ansetts angeläget att särskilja ett par områden med relativt god statistik, medan å andra sidan andra områden med mycket bristfällig statistik kombinerats, trots att det kunde finnas skäl för att hålla dem åtskilda, om tillräckliga data hade varit förhanden.

Omfattningen av de olika områdena framgår i huvudsak av namnen, sådana de redovisats i tabellen. Följande förtydliganden må göras. Latin-Amerika omfattar Mexiko, Karibiska övärlden och allting söder därom i västra hemisfären, medan beteckningen U.S.A. och Canada omfattar resten av denna. Nära Östern omfattar Arabiska halvön, Iran, Afghanistan och alla delar av Asien väster om dessa områden. Södra och Centrala Asien består av Indien, Pakistan, Ceylon samt vissa mindre, angränsande områden. Återstoden av Asien utom Kina, Japan och Sovjetunionen inkluderas i Återstående Fjärran Östern. Södra Europa omfattar Iberiska halvön, Italien och Grekland jämte Gibraltar, Andorra, Trieste och Malta. Östra Europa omfattar Albanien, Bulgarien, Jugoslavien, Polen, Rumänien, Tjeckoslovakien, Ungern, europeiska delen av Turkiet samt hela Sovjetunionen.

Gränserna äro för båda årtalen de efter andra världskriget gällande.

Några kommentarer till siffrorna skola ej här göras. Det må blott understrykas, att olikheterna mellan 1937 och 1948 ej endast

Världens folkmängd i miljoner 1937 och 1948.

	Tillförlit- lighet	Folkmängdsuppskattningar i miljoner		Ökning %
		1937	1948	
Afrika	Dålig	169	194	15
Amerika: U.S.A. och Canada	God	140	160	14
Latin-Amerika	Mediär	126	156	24
Totalt		266	316	19
Asien: Nära Östern	Dålig	66	75	14
Södra o. Centrala Asien	Mediär	378	431	14
Japan	God	71	81	14
Kina	Dålig	452	463	2
Återst. Fjärran Östern	Dålig	174	198	14
Totalt ¹		1141	1248	9
Europa: N.V. och Centr. Europa	God	195	212	9
Södra Europa	God	83	90	8
Östra Europa ²	Mediär	282	286	1
Totalt ²		560	588	5
Oceanien	God	11	12	13
Totalt		2147	2358	10

¹ Exkl. Sovjetunionen.

² Inkl. Sovjetunionen.

bero på reella folkökningar utan i varierande grad också påverkas av justeringar av folkmängdsskattningarna.

Folkökningen uppgår enligt dessa skattningar till ungefär 1 % per år. Om man emellertid jämför folkmängdssiffrorna för 1948 med skattningen för närmast föregående år (2 330 milj.), finner man — med samma reservation för justeringar i redovisningen — en ökning med 1,2 % (jfr nedan). Utgående härifrån kan världens befolkning vid slutet av 1949 uppskattas till 2 400 miljoner.

För att få världssiffror om befolkningens förändringar, närmare bestämt *födelse*, *dödsfall* och *naturlig folkökning*, måste man göra relativt grova skattningar för stora områden. Det må erinras, att födelsetal och dödstal finnas tillgängliga för endast 60 % av världsbefolkningen, varvid i viss utsträckning underregistrering gör talen oanvändbara. En klassifiering av befolkningsstatistiken, som gjorts av ett antal amerikanska demografer, gav till resultat, att endast för ungefär $\frac{1}{4}$ av jordens befolkning statistiken över födda och döda betecknades som god. På grund av svårigheterna att få aktu-

ella siffror över födda och döda ävensom nödvändigheten att undvika de onormala avvikelserna omedelbart efter kriget, ha beräkningarna gjorts på följande sätt.

För de områden, för vilka statistiken betraktas som god, d. v. s. Nordamerika, Japan, Nordvästra, Centrala och Södra Europa samt Oceanien, ha vägda födelse- och dödstal beräknats för perioden 1936—39, vilken period ansetts lämplig för jämförelse med folkmängds-siffran 1937. För de länder och områden, för vilka icke adekvata uppgifter föreligga, har variationsintervall uppställts med ledning av informationer av skilda slag, som varit tillgängliga. Det må nämnas, att födelsetalet uppskattats till 40 à 45 promille i Afrika, Latin-Amerika och Asien utom Japan. Dödstalet skattas för samma område till mellan 30 och 35. Det är uppenbart, att intervall-skattningarna måste betraktas som skäligen osäkra. En applikation av de sålunda uppställda födelse- och dödstalen på 1937 års folkmängdssiffror ge vissa skattningsintervaller för födda och döda. Härifrån kan man sedan dra slutsatser om motsvarande storheter 1948.

Om man som riktpunkt tar mitten av intervallen, får man resp. 77 miljoner födda och 55 miljoner döda omkring år 1937. Detta motsvarar ett födelsetal av storleksordningen 35 per tusen och ett dödstal av ungefär 25 per tusen, i båda fallen med en skattningsmarginal av ett par enheter uppåt och nedåt.

Större delen av de befolkningar, för vilka födelse- och dödstal endast kunna uppskattas med relativt stor osäkerhet, kunna anses tillhöra en relativt primitiv demografisk typ, där det hittills inte har skett någon förändring eller endast en mycket liten nedgång i relativtalen. Det är därför anledning förmoda, att mera aktuella skattningar av relativtalen skulle skilja sig föga från de här givna förkrigsberäkningarna. Det bör emellertid understrykas, att här föreligger en stark folkökningspotential.

Vissa länder i Latin-Amerika kunna tjäna som exempel på den framtida situationen i vissa andra områden, där dödstalen äro på god väg nedåt, under det att fruktsamhets- och födelsetalen ännu äro höga på grund av sedvänjor, familjelivet o. s. v. Det är en öppen fråga, på vad sätt den tidsförskjutning i dödstalets och i födelsetalets nedgång, vilken hittills förelegat i de flesta länder, kommer att upprepas även i fortsättningen.

Ungefär $\frac{1}{3}$ av världsbefolkningen kan sägas vara av en mer eller mindre avancerad övergångstyp. I en del befolkningar har dödstalet

börjat nedgå tämligen nyligen. I andra befolkningar har födelsetalet nått en ganska låg nivå och minskar fortfarande, under det att dödstalet är ännu lägre och sakta nedåtgående. Tillväxtpotentialen för dessa befolkningar är givetvis betydligt mindre än för de båda nyssnämnda befolkningstyperna, där det fortfarande finnes en tämligen bred marginal. På grund av senare års ökade möjligheter till ytterligare reduktion av dödligheten, vilka redan satt spår i exempelvis Indiens befolkningsutveckling, kan det förmodas, att de demografiska elementen komma att undergå betydligt starkare och snabbare förändringar i fortsättningen. Därjämte antyder utvecklingen i vissa andra länder under de båda senaste decennierna, att födelsetalet troligen tenderar mot en nivå, som inte är alltför mycket avlägsen den, som nu råder i delar av Nordvästra och Centrala Europa och i Nordamerika.

Förändringarna i födelsetalen och dödstalen under det sista årtiondet ha i vissa delar av världen influerats högst avsevärt av de onormala yttre förhållandena, krig och hungersnöd. Av detta skäl och med hänsyn till vad ovan nämnts är det svårt att annat än på vissa punkter bedöma de förändringar, som ägt rum utifrån den här ovan givna bilden. Det synes rimligt räkna med ett tämligen oförändrat världs-födelsetal av storleksordningen 35 ‰ (vissa olikriktade tendenser torde uppväga varandra). I fråga om dödligheten torde man få räkna med en nedgång av uppskattningsvis 2 à 3 promille, sedan krigets omedelbara verkningar dämpats. Man erhåller härur som uppskattning av antalet födda år 1949 en siffra av i runt tal 85 miljoner, medan antalet döda på analogt sätt kan beräknas till ungefär 55 miljoner. Den årliga tillväxten skulle därmed uppgå till 30 miljoner. Det må tilläggas, att den diskrepans, som föreligger mellan denna siffra och den som ovan härletts ur folkmängdssiffrorna, med lika rätt torde kunna förklaras av brister i folkmängdsskattningarna som av osäkerheten i bedömningen av födelse- och dödstalen.

Allmänna födelsetalen och dödstalen ge en första information om befolkningsutvecklingen och indicera därmed i grova drag de underliggande elementen. Relativtalen äro emellertid knappast tillräckliga för full bedömning av befolkningens status och tendenser. För länder med god statistik kan man beräkna en hel serie av demografiska storheter och därigenom få en mera djupgående analys av olika befolkningsproblem. För de flesta områden kan man emeller-

tid ej få fram de önskade demografiska data, och det är ävenledes omöjligt att göra uppskattningar därav, analoga med dem som ovan redovisats rörande allmänna relativtalen. Det finns dock möjlighet att kasta något ytterligare ljus över dessa problem på annat sätt.

Beträffande dödligheten synes följande metod vara förtjänt av beaktande. I en stabil åldersfördelning råder det en fix relation mellan allmänna dödstalet och återstående medellivslängden. Den aktuella befolkningen i världen och i olika regioner är emellertid inte stabil. Däremot kan man konstatera, att länder med ungefär samma dödstal ofta ha en i grova drag likartad demografisk historia och som följd därav en tämligen likartad åldersfördelning. Man kan av detta skäl vara berättigad att göra en uppskattning av *medellivslängden* på basis av dödstalen. Om man rent empiriskt uppställer en korrelationstabell, utvisande allmänna dödstalet och återstående medellivslängden för olika befolkningar, visar det sig, att sambandet faktiskt är mycket snävt. Man kan uppställa följande tablå:

Allmänna dödstalet (⁰ / ₁₀₀)	Återstående medellivslängd (år)
—13	60—
13—16	50—60
16—20	40—50
20—30	30—40
30—	—30

För jämförelses skull må nämnas, att det lägsta värdet på medellivslängden i någon tillförlitlig dödlighetstabell ligger icke obetydligt under 30. Å andra sidan ge de nuvarande förhållandena i flera länder i nordvästra Europa ävensom inom den vita befolkningen i Nordamerika, Australien och Nya Zeeland en medellivslängd mellan 65 och 70 år.

Det kan vara av intresse att utifrån detta göra en uppskattning av medellivslängden för världens befolkning. För detta syfte ha dödlighetstabeller använts för alla länder, för vilka sådana äro tillgängliga, medan uppskattningar ha gjorts för andra områden medelst den ovan givna tablå. Resultatet blir en återstående medellivslängd för jordens befolkning vid tiden närmast före kriget av 35 år, ett värde, som väl korresponderar mot det förut nämnda dödstalet på 25 per tusen. En justering för tidsförändringar fram till senare år torde öka medellivslängden och minska dödstalet med några få enheter vardera.

För vidare tolkning av uppgifterna om världsbefolkningens dödlighet må givas ett par värden för två dödlighetstabeller, som svara mot en medellivslängd av resp. 35 och 65 år. I första fallet dö ungefär 20 % av barnen före ettårsdagen, medan i fallet av lägre dödlighet spädbarnsdödligheten är mindre än 5 %, stundom endast 3. Vid 15 års ålder överleva vid den högre dödligheten 60 å 65 % av de födda, medan i senare fallet 92—95 % uppnå den åldern. Slutligen må nämnas, att återstående medellivslängden för en 15-åring är resp. 35 och 55 år. Siffrorna ge en uppfattning om storleken och betydelsen av de problem, som internationella organ och de enskilda länderna arbeta med, när det gäller att bringa världens befolkning upp på en rimlig nivå i fråga om livsmedelsstandard och sanitära och medicinska förhållanden.

Kännedomen om *fruktsamhet och reproduktion* är huvudsakligen baserad på länder med väl genomförd statistik, vilket ofta samtidigt just är länder med en betydande frivillig barnbegränsning. För större delen av jordens befolkning har man en mycket knapphändig kännedom om vilka fruktsamhetsschema, som ligga bakom födelsetalen. Man kan emellertid utgå från att det försiggår tämligen små förändringar i fruktsamheten inom dessa delar av jordens befolkning, vad än fruktsamhetstalet må vara. De förändringar, som äga rum inom dessa befolkningstyper, kunna till en stor del uppfattas som ändringar på grund av variationer i hälsoförhållanden och dödlighet.

I avsikt att illustrera den mycket stora spännvidden mellan olika befolkningar i fråga om fruktsamhet återges här två exempel på fruktsamhetstal efter ålder, nämligen för Mexiko 1939—40 och för England med Wales 1938 och 1939.

Ålder	Fruktamhet efter ålder	
	Mexiko 1939—40	England och Wales 1938—39
15—19	112	15
20—24	285	92
25—29	287	113
30—34	212	82
35—39	140	47
40—44	56	16
45—49	36	2

Som en sammanfattning finner man härur bruttoreproduktionstal på resp. 2,74 och 0,90. Skillnaden kan ytterligare belysas, om man applicerar fruktsamhetstalen på en dödlighetstabell för ungefär samma tid. Nettoreproduktionstalet blir resp. 1,56 och 0,81. Den motsvarande årliga förändringen kan uppskattas till 1,5 procents naturlig tillväxt för den mexikanska befolkningen, medan den brittiska befolkningen samtidigt hade en naturlig årlig minskning av 0,6 %.

Det är omöjligt att beräkna något mått på nettoreproduktionen för den totala världsbefolkningen ens genom användandet av mycket enkla metoder. En empirisk studie av variationerna mellan födelse- talet å ena sidan och nettoreproduktionstalet å den andra, analog med vad ovan gjorts rörande dödstal och medellivslängd, uppvisar mycket stora variationer. Ett födelsetal under 20 ‰ motsvarar i allmänhet en nettoreproduktion under eller omkring 1. Födelsetal mellan 20 och 30 ‰ förekomma mest i befolkningar, där netto- reproduktionen kan beräknas ligga någonstans mellan 1 och 1,5. Med ett födelsetal över 30 per tusen ligger nettoreproduktionen i allmänhet över 1,3.

Det här anförda kan jämföras med vad ovan visats om den totala befolkningsförändringen i världen. Med ett totalt födelsetal av 35 per tusen skulle nettoreproduktionen kunna uppskattas till omkring 1,4. Om man vidare utgår från en generationslängd av något under 30 år, kommer man fram till en årlig tillväxt på något över 1 %.

Spädbarnsdödligheten, i synnerhet *dödligheten* under första levnadsåret, brukar betraktas som ett värdefullt mått på sociala och sanitära förhållanden. Vår kännedom härom är emellertid synnerligen otillfredsställande för stora delar av världen, huvudsakligen på grund av underregistrering. Av detta skäl är det för många områden endast möjligt att uppställa tämligen vida gränser, inom vilka den »sanna» dödligheten beräknas ligga.

I avsikt att endast indicera storleksordningen av spädbarnsdödligheten har följande procedur använts. Baserat på olika specialstudier har man uppskattat spädbarnsdödligheten till mellan 200 och 250 dödsfall under ett års ålder per tusen födda i Indien och mellan 150 och 200 i Afrika, Latin-Amerika, Nära Östern, Kina och Återstående Fjärran Östern. För Östra Europa har spädbarnsdödligheten beräknats ligga tämligen nära 150. För återstående regioner ha dödstalen för perioden 1936—39 använts, vilket resulterar i 54

för U. S. A. och Canada, 110 för Japan, 61 för Nordvästra och Centrala Europa, 114 för Södra Europa och 63 för Oceanien.

Om dessa procenttal appliceras på det uppskattade antalet födda, får man vissa gränser, inom vilka antalet dödsfall under ett års ålder förmodas ligga. Resultatet blir en lägre gräns på omkring 12 miljoner och en övre gräns omkring 16 miljoner spädbarnsdödsfall per år. Utan att här ingå på detaljer må påpekas, att ungefär $\frac{2}{3}$ härav eller mellan 8 och 11 miljoner härröra från den höga spädbarnsdödligheten i Indien och Fjärran Östern. En viss nedgång har ägt rum efter den tillfälliga ökning, som under och närmast efter kriget skedde i vissa härjade områden, varför de ovan givna gränserna nu kunna förväntas ligga ett par miljoner lägre. Ungefär 15 % av världens årsproduktion av födda skulle därmed dö före ettårsdagen. Motsvarande siffra i sanitärt högtstående länder är 3 %.

BERIKTIGANDEINSTITUTET I DEN DANSKA PRESSRÄTTEN

Av *Pol. mag.* ÅKE LUNDBERG, Stockholm.

I många länders lagstiftning finns ett rättsinstitut, som avser att ge allmänheten ett medel att effektivt reagera mot tidningars och tidskrifters oriktiga eller skeva framställningar, vilka icke kunna kriminaliseras och mot vilka för den skull tryckfrihetsåtal icke kan tillämpas. Denna rätt till genmäle, som t. ex. i Frankrike funnits i 125 år, har i de olika lagstiftningarna utvecklats efter två huvudlinjer.

Genmälesrätten innebär i sin vidaste omfattning en allmän *rätt till replik* (*droit de réponse*). Rättsskyddets föremål är den enskildes ömtålighet för kritiska omdömen och reflexioner. Var och en äger rätt att i tidningspressen få infört bemötande av de omdömen och den kritik, som resp. tidning underkastat hans åsikter och åtgöranden. Till sitt försvar får han därvid utveckla den tankegång, som legat till grund för den kritiserade åsikten eller åtgärden. Genmälets innehåll begränsas egentligen endast av att det inte får vara brottsligt eller anstötligt, inte kränka tredje mans berättigade intresse eller artikelförfattarens heder. Rätt till replik finns i lagstiftningen i Belgien, Egypten, Frankrike, Franska Marocko, Haiti, Rumänien, Syrien, Turkiet och vissa kantonen i Schweiz.

I andra länder har genmälesrätten inskränkts till att gälla endast *rätt till beriktigande av faktiska uppgifter* (*droit de rectification*, *Berichtigungszwang*). Rätten grundar sig på ett för den enskilde skyddsvärdigt intresse att hans förhållanden och åtgärder inte skola återges oriktigt eller vilseledande i tidningspressen utan att han skall kunna bemöta detta. Denna beriktiganderätt finns i Bulgarien, Colombia, Danmark, Finland, Grekland, Japan, Jugoslavien, Norge, Polen, Tjeckoslovakien, Tyskland, Ungern, Österrike och vissa kantonen i Schweiz.

Den svenska lagstiftningen saknar helt genmälesrätten, men tanken på att i vårt land införa en sådan rätt, vidare eller snävare, har

vid flera tillfällen varit föremål för utredningar och riksdagsmotioner. I dessa utredningar har tanken emellertid alltid avisats, och motionerna ha ständigt avstyrkts av resp. utskott och icke föranlett några åtgärder från riksdagens sida.¹

I Betänkande med förslag till tryckfrihetsordning 1912, vars skäl för och emot en genmälesrätt senare utredningar åberopat, gavs bl. a. följande motiv för att icke införa genmälesrätt:

Erfarenheterna från Frankrike ansågos visa vådan av en lagstiftning, som nöjer sig med att uttrycka en allmän princip och som lämnar åt sed och rättspraxis att reglera dess tillämplighetsområde. Om man över huvud taget skulle tänka sig att införa en genmälesrätt, så finge man inskränka den till en beriktiganderätt efter tyskt och norskt mönster. Men även en sådan vore svår att lagstadga och tillämpa. Nu vore det i själva verket så, att pressen i allmänhet var tillmötesgående med att införa beriktiganden och genmälen i långt större omfattning än vad ett lagstadgande kunde föreskriva. Det vore icke uteslutet, att ett lagstadgande komme att oftare åberopas till stöd för vägran än för yrkande på genmälets införande och sålunda inte vore ägnat att förbättra eller ens vidmakthålla det rådande tillståndet.

Utan att närmare gå in på saken må här endast nämnas, att genmälesrätten varit föremål för uppmärksamhet och behandling både i Nationernas Förbund och i Förenta Nationerna.² F.N:s ekonomiska och sociala råd har också utarbetat förslag till stadgar för ett internationellt beriktigandeinstitut, som skulle garantera rättelser av falska nyheter om andra länder för att därmed befrämja goda förbindelser länderna emellan.³

I Danmark, liksom i andra europeiska stater, började censur utövas kort efter boktryckarkonstens uppfinnande av de kyrkliga

¹ Om tanken på att införa genmälesrätt i svensk lagstiftning se bl. a. Betänkande med förslag till tryckfrihetsordning, afgifvet den 20 december 1912 (s. 159 ff.), S.O.U. 1935: 8; Betänkande med förslag angående åtgärder mot statsfientlig verksamhet (s. 142 ff.), S.O.U. 1947: 60; Förslag till tryckfrihetsförordning (s. 214 f.), riksdagstrycket 1945: motion A.K. nr 190, K.U:s utl. nr 6, prot. F.K. nr 12, A.K. nr 12, Sveriges Nationella ungdomsförbunds författningskommitté: Allmänna riktlinjer för en reform av tryckfrihetslagstiftningen, Stockholm 1933. Dagens Nyheter ^{21/11} 1933: Tryckfrihet (ledare). Aftonbladet ^{30/11} 1933: Tryckfriheten inför revision (ledare).

² United Nations Economic and Social Council, document E/Conf. ^{6/12} 27 February 1948.

—, document E/Conf. ^{6/24} 9 March 1948.

³ Resolutions adopted by the Economic and Social Council during its seventh session from 19 July to 29 August 1948. Genève 1948, s. 21 ff.

myndigheterna, och först under J. F. Struensees styrelse infördes full tryckfrihet genom reskriptet av 1770. Under de närmaste årtiondena inskränktes dock tryckfriheten vid flera tillfällen. Förordningen av 1799 inledde en ny epok i den danska tryckfrihetens historia. Gränserna för tryckfriheten bestämdes, censuren förklarades upphävd, men tryckfriheten skulle stå under regeringens tillsyn.

1799 års förordning ersattes efter ett halvsekel av en presslag av allmän natur, Lov om Pressens Brug af 3. Januar 1851. Denna gällde i sin tur i nära 90 år, eller till dess riksdagen antog den nu gällande Lov om Pressens Brug af 13. April 1938.

Beträffande *tillkomsten* av denna lag och dess gemälesinstitut må anföras följande.

Redan i PL 1851 fanns ett begränsat beriktigandeinstitut. Lagens § 11 gav rätt åt var och en, som ansåg sig personligt angripen i en periodisk skrift eller som önskade beriktiga en honom gällande uppgift i skriften, att i denna få infört ett meddelande om rättegångs anhängiggörande och utgång eller också en hänvisning till beriktigande i en annan tidning eller tidskrift.

För 1937/1938 års riksdag framlade justitieministern i Staunings regering, K. K. Steincke, ett förslag⁴ till presslag, som utarbetats i samråd med höjesteretspresident Troels G. Jørgensen och professor Stephan Hurwitz och efter diskussion med representanter för pressens olika organisationer. Det var detta förslag, som riksdagen med vissa ändringar kom att godkänna, bl. a. (med några tillägg) dess § 9 om beriktigande och § 10 om beriktigandenämnd.

Justitieministern framhöll när förslaget framlades i Folketinget,⁵ att flertalet tidningsmän torde acceptera beriktiganderätten i teorien, men att de också ansåge, att det vore svårt att utforma den i praktiken.

Under debatten i Folketinget instämde Holger Eriksen (soc. dem.) i justitieministerns uppfattning om betydelsen av att beriktigande-frågan löstes; H. Hasle (konservativ) fann, att justitieministerns för-

⁴ Tillæg A til Rigsdagstidenden (förk. R.t.A.), spalt 4273 ff.

⁵ Förslaget framlades i Folketinget den 22/2 1938 (Rigsdagstidende, Forh. i Folketinget, förk. R.t.F., spalt 3284 ff.), 1:a behandlingen ägde rum den 4/3 (R.t.F., spalt 3626 ff.), 2:a behandlingen den 29/3 (R.t.F., spalt 4555 ff.) och 3:e behandlingen den 30/3 (R.t.F., spalt 4577 ff.).

slag vore gott, medan Aksel Larsen (kommunist) förklarade sig icke sätta stor tilltro till att paragrafen skulle bli till nytta.

Mer än om förslaget principiella betydelse rörde sig debatten om beriktigandenämnden. Hasle ansåg, att den vore rätt sammansatt och fått den kompetens, den borde ha. Oluf Pedersen (Retsforbundet) däremot ansåg att nämnden vore överflödig. Aksel Larsen efterlyste juristernas uppfattning om det vore försvarligt att införa en ny domstol med inappelabel rätt att ådöma böter, ty enligt grundloven skola domstolarna vara oavhängiga av administrationen. Justitieministern genmälde, att det ursprungliga förslaget icke innehållit något om nämnden, utan enligt det skulle tvister ha hänskjutits till domstol. Under sina förhandlingar med pressorganisationer och andra hade justitieministern dock kommit till det resultatet, att man bäst löste problemet genom att införa nämnden.

Det mest uppmärksammade anförandet i Folketinget blev justitieministerns svar på den kritik, som höjesteretspresident Troels G. Jørgensen riktat mot förslaget.⁶ Nämndens verksamhetssätt vore enligt Jørgensen endast ringa reglerat i lagförslaget. Justitieministern hade erkänt, att lagförslaget blott syftade till att nämnden skulle fatta sina beslut med ledning av föreliggande material och fortast möjligt. Vad Jørgensen mest fruktade om man införde en nämnd var, att nämndens beslut kunde komma att gå i motsatt riktning mot ett senare domstolsutslag.

Justitieministern sade sig icke frukta konsekvenserna därav, och Jørgensens förslag skulle ej heller ge någon möjlighet att få beriktigandet publicerat, förrän domen fallit. Jørgensen vill, sade justitieministern, tydligen ej ha någon nämnd, och det är möjligt, att det skulle vara bättre att undvåra den. Man kunde dock förstå, att pressens män hade ett berättigat intresse av nämnden. Det vore vanskligt, icke bara för nämnden utan också för redaktörerna, att avgöra, vad som vore rätt. Om man ginge tillbaka till det ursprungliga förslaget utan nämnd, så bleve det redaktörerna, som under straffansvar skulle ta risken av att neka införa ett beriktigande. Denna risk ville de inte ta, och de ansåge det ej som någon större olycka, om nämnden någon gång komme att tvinga dem att publicera ett beriktigande, som senare visade sig oriktigt. Man kunde icke heller, fortsatte justitieministern, tala om någon egentlig motsättning mellan de två avgörandena. Nämnden avgör bara om det

⁶ Højesteretspræsident, Dr. juris Troels P. Jørgensen: Berigtigelsesnævnet i Presselov-Forslaget. (Berlingske Aftenavis 28/3 1938, s. 4).

är rimligt om en anständig tidning på föreliggande grunder avvisar eller publicerar ett beriktigande. Den som anser sig förfördelad får ett snabbt avgörande i frågan. Domstolens utslag fastställer senare vilken uppfattning, som efter judiciell undersökning visat sig vara den rätta.

Under debatten i Landstinget⁷ framförde S. Chr. Grove (soc. dem.), att det icke skulle bli redaktörerna, som komme att ge nämnden dess mesta arbete. Man kunde däremot vänta, att personer, som begärt beriktiganden, komme att vända sig till nämnden, och Grove hälsade med tillfredsställelse, att de för orimligt framställda kray kunde ådömas böter. Stein (konservativ) trodde icke, att beriktigandeparagrafen skulle bli till besvär för pressen, men ej heller, att den skulle komma att spela någon större roll. Det vore i den danska pressen redan kutym att ge plats för beriktiganden i långt större utsträckning, än vad som fordrades i lagförslaget.

Lagförslaget med de av ett enhälligt utskott föreslagna ändringarna antogs av riksdagen i Folketinget med 105 röster mot 2 (de kommunistiska) och i Landstinget enhälligt.⁸ Konungen stadfäste beslutet som Lov om Pressens Brug af 13. April 1938.⁹ Lagen (förk. P.L.) trädde i kraft den 1 juli 1938, samtidigt som P.L. 1851 bortföll.

Rättsreglerna om beriktigande gäller för *periodisk skrift*. Detta begrepp är icke positivt bestämt i P.L. 1938, utan i dess § 16 anges, att en skrift icke är periodisk, med mindre den är bestämd att utkomma minst 2 gånger årligen. I § 9: 7 är dock särskilt stadgat, att bestämmelserna i denna paragraf äro tillämpliga endast på periodiska skrifter, som utkomma minst 1 gång i månaden.¹⁰ Hur ofta en skrift är bestämd att utkomma kan fastställas av uppgifterna i postens tidningstaxa eller, om skriften icke är upptagen däri, på annat sätt.¹¹

Den som är skyldig att införa beriktigandet är *redaktören*, d. v. s. den som träffar avgörande om periodisk skrifts innehåll, oavsett

⁷ I Landstinget ägde 1:a behandlingen rum den 1/4 1938 (R.t.L., spalt 991 ff.), 2:a behandlingen den 5/4 (R.t.L., spalt 1040 ff.) och 3:e behandlingen den 6/4 (R.t.L., spalt 1060 ff.).

⁸ Jens Møller, Aarboeg for Rigsdagssamlingen 1937—38, s. 338 ff.

⁹ Lovtidende A 1938 Nr. 147.

¹⁰ Berigtigelsesnævnets Kendelser i Ugeskrift for Retsvæsen (förk. U.f.R.) 17/4 1944, Sag Nr. 2/1944, U.f.R. 1945, s. 1183 f. (hänvisningarna till B.K. avse endast att exemplifiera, ej att utgöra ett fullständigt register).

¹¹ B.K. 25/10 1938, Sag Nr. 3/1938. U.f.R. 1939, s. 563 ff.

om han betecknas som redaktör, utgivare eller annat.¹² Men även om den som redaktör angivne personen ej träffar sådant avgörande, så fritar detta honom icke från beriktigandeskyldighet.¹³ En tidning kan ha avläggare på en annan ort med redaktion och platsredaktör där, medan den ansvarige redaktören vistas på huvudtidningens utgivningsort. Den ansvarige redaktören är i så fall skyldig att likväl beakta de anmodanden om beriktigande, som inkomma till avläggartidningen.¹⁴

Redaktörens namn skall finnas angivet på den periodiska skriften.¹⁵ Om denna bestämmelse åsidosatts, men t. ex. en organisation angivit sig som utgivare, så är organisationen i egenskap av utgivare alternativt med den person, som efter vad som kan framkomma är att anse som redaktör, ansvarig för att beriktigande publiceras.¹⁶

Beriktigandet skall införas *utan vederlag*. P.L. 1938 är på denna punkt liberalare än kommittéförslaget 1926, enligt vilket beriktigande skulle införas utan kostnad intill ett utrymme av högst 50 rader. För överskjutande utrymme skulle vanligt annonspris betalas. Som motiv härför anförde kommittén, att en periodisk skrift icke bör tvingas att utan betalning trycka en rad beriktiganden av obegränsad längd till följd av en enkel artikel.¹⁷ Detta förslag anknöt direkt till den norska strafflagen 1902 § 430, som innehåller en bestämmelse av exakt detta innehåll.

I länder med en allmän rätt till replik är det vanligt, att replik, som är högst dubbelt så lång som den artikel, den vänder sig mot, införes kostnadsfritt; vad som går därutöver betalas efter vanligt annonspris. Egypten tillåter en kostnadsfri replik, som är fem gånger så lång som artikeln.

Att P.L. 1938 i motsats till vad fallet är i vissa andra länder utelämnat bestämmelser om vilken omfattning det kostnadsfria beriktigandet må ha, kan naturligtvis ge upphov till tvist. Frågan härom faller inom nämndens kompetensområde.¹⁸

Beriktigandet skall också införas *oförändrat*. Detta betyder, att det icke är tillräckligt att helt förmlöst fordra en dementi, ty redaktören har ingen skyldighet att formulera beriktigandet.¹⁹ Lika

¹² P.L. 1938 § 16: 1.

¹³ B.K. 15/5 1943, Sag Nr. 6/1943, U.f.R. 1944, s. 129 ff.

¹⁴ B.K. 20/3 1941, Sag Nr. 2/1941, U.f.R. 1941, s. 469 ff.

¹⁵ P.L. 1938 § 2: 1.

¹⁶ B.K. 25/10 1938, Sag Nr. 3/1938, U.f.R. 1939, s. 563 ff.

¹⁷ Betænkning til Overvejelse af Ændringer i Presseloven, 1926, s. 15.

¹⁸ P.L. 1938 § 10: 2, jfr Krabbe, Dansk Presseret, s. 54.

¹⁹ B.K. 10/10 1938, Sag Nr. 2/1938, U.f.R. 1939, s. 562 f., B.K. 14/8 1943, Sag Nr. 8/1943, U.f.R. 1944, s. 134 ff.

litet behöver redaktören ta hänsyn till andra skrivelser, i vilka en person ifrågasätter införande av beriktigande, som han först senare ämnar ge en konkret avfattning,²⁰ eller av vilka det icke fullt tydligt framgår att de skola betraktas som beriktigande.²¹

Det är visserligen icke uttryckligen föreskrivet, att beriktigandet skall tillställas redaktören skriftligt, men han bör kunna fordra det,²² just för att kunna trycka det oförändrat.²³ Vad redaktören likaledes bör kunna fordra, och som icke heller omnämnts i lagen, är att beriktigandet är undertecknat eller att det på annat sätt klart framgår, att beriktigaren har ansvar för dess innehåll enligt P.L. 1938 § 6.²⁴ Det är nämligen möjligt, att ett beriktigande, som avfattats i överensstämmelse med föreskrifterna i § 9:1, likväl leder till ansvar enligt § 6. Redaktören kan icke, inte ens efter beriktigandenämndens föreläggande, vara skyldig att taga på sig detta ansvar eller att avgöra om beriktigandet kan medföra sådant ansvar.²⁵ Beriktigandet skall än vidare vara underskrivet av den, som orsakats skadan av artikeln och icke t. ex. av dennes advokat.²⁶ Om beriktigandet sker för juridisk person,²⁷ så måste den undertecknande personen styrka sin kompetens att uppträda på dess vägnar.²⁸

Så till vida är ordet »oförändrat» av central betydelse, som det är först när ett formellt beriktigande förelagts redaktören, som dennes skyldigheter och den klagandes rättigheter enligt paragrafen träda i kraft.²⁹ Om nu en verkligt formell beriktigandenotis insänts, så fullgör icke redaktören sin skyldighet på annat sätt än genom att publicera den oförändrad eller genom att snarast underrätta klaganden.³⁰ Ett införande i förändrat skick är icke tillfyllest.³¹

Det är endast vad som innebär upplysningar av *faktisk karaktär*, som beröres av beriktigandeparagrafen. Dessa upplysningar kunna naturligtvis ha givits i en tidnings text men också i annonser³² och i bilder.³³ Rätten att beriktiga gäller alltså icke uttalanden, som

²⁰ B.K. 1/7 1942, Sag Nr. 2/1942, U.f.R. 1942, s. 920 f.

²¹ B.K. 13/5 1946, Sag Nr. 2/1946, U.f.R. 1948, s. 326 f.

²² Krabbe, s. 54.

²³ Bohn-Rasmussen i Nordisk Tidsskrift for Strafferet, 1940, s. 14.

²⁴ U.f.R. 1939, s. 561 not 1.

²⁵ Bohn-Rasmussen, s. 14.

²⁶ B.K. 25/7 1941, Sag Nr. 9/1941, U.f.R. 1942, s. 900 ff., m. fl. rättsfall 1943—1945.

²⁷ Se nedan, s. 8.

²⁸ B.K. 20/3 1943, Sag Nr. 3/1943, U.f.R. 1944, s. 125 ff.

²⁹ Se även nedan, s. 9 om preskriptionstiden.

³⁰ P.L. 1938 § 9:2, jfr nedan, s. 10.

³¹ B.K. 18/2 1944, Sag Nr. 1/1944, U.f.R. 1945, s. 1181 ff.

³² R.t.A., spalt 4305.

³³ Krabbe, s. 50.

innebära värdering, t. ex. av en persons yrkesskicklighet³⁴ eller av en bok i en recension,³⁵ men väl publicerandet av sådana fakta, som ligga till grund för värderingen.³⁶ Det är dock viktigt, att den angripne i sitt beriktigande vänder sig mot dessa fakta och ej mot den kritik, som baserats på dem. Han riskerar eljest att beriktigandet lämnas utan avseende.³⁷

Det kan stundom vara svårt att draga gränsen mellan värdering och faktum. Ett uttalande kan innebära ett omdöme men samtidigt innefatta ett faktum, som likväl icke särskilt framhålls som grund för värderingen. Ett sådant gränsfall behöver icke à priori utesluta rätt till beriktigande.³⁸

Att »beriktiga» något, som över huvud taget icke påstås, är naturligtvis omöjligt.³⁹

Beriktigandet skall införas, när detta begäres av någon, för vilken det ifrågavarande meddelandet är ägnat att medföra en icke oväsentlig skada i ekonomiskt avseende eller i allmänhetens omdöme. Det är fråga om en personlig rätt, som icke går i arv; endast den som själv beröres av artikeln (annonsen, bilden) kan kräva beriktigande. Efter hans död torde dock rätten kunna utövas av hans närmaste anhöriga.⁴⁰ Att rätten är strängt personlig framgår ju också av att det ställs krav på att beriktigandet skall vara underskrivet av den förfördelade. Rätten tillkommer ej blott fysiska utan också juridiska personer, t. ex. aktiebolag,⁴¹ politiska partier⁴² och olika slags institutioner.⁴³ En tidning kan icke diskriminera en person och förhindra beriktigande från honom med hänvisning till att han är »portförbjuden» i tidningens spalter,⁴⁴ och ej heller äro utlänningar uteslutna från beriktiganderätten.⁴⁵

Enligt kommittéförslaget 1926 skulle beriktigande kunna fordras av envar, »hvem Meddelelsen angaar». ⁴⁶ I P.L. 1938 har rätten betydligt inskränkts och gäller endast under förutsättning att uppgifterna kunna medföra icke oväsentlig skada i ekonomiskt av-

³⁴ B.K. 20/3 1943, Sag Nr. 3/1943, U.f.R. 1944, s. 124 ff.

³⁵ B.K. 3/2 1940, Sag Nr. 1/1940, U.f.R. 1941, s. 464 ff.

³⁶ B.K. 25/1 1947, Sag Nr. 1/1947, U.f.R. 1948, s. 330 f.

³⁷ B.K. 7/9 1946, Sag Nr. 6/1946, U.f.R. 1948, s. 327 f.

³⁸ Bohn-Rasmussen, s. 13.

³⁹ B.K. 15/5 1943, Sag Nr. 4/1943, U.f.R. 1944, s. 126 f.

⁴⁰ Krabbe, s. 49.

⁴¹ B.K. 25/7 1941, Sag Nr. 9/1941, U.f.R. 1942, s. 900 ff.

⁴² B.K. 19/1 1939, Sag Nr. 3/1939, U.f.R. 1939, s. 568; jfr U.f.R. 1945, s. 1197.

⁴³ B.K. 13/5 1946, Sag Nr. 2/1946, U.f.R. 1948, s. 326 f.

⁴⁴ B.K. 18/2 1944, Sag Nr. 1/1944, U.f.R. 1945, s. 1181 ff.

⁴⁵ Krabbe, s. 49.

⁴⁶ Betänkning, s. 10.

seende eller i allmänhetens omdöme. Detta innebär icke, att skadan måste ha varit betydande eller att vad som påståtts är av straffbar natur.⁴⁷ Skadan kan t. o. m. åsamkas vederbörande utan att hans namn nämns i artikeln.⁴⁸

Man kan inte dröja hur länge som helst med att framställa sin beriktigandebegäran, utan detta måste ske *inom en månad efter offentliggörandet*. Härigenom förhindras, att tidningarna irriteras med beriktiganden av artiklar, som varit införda för så länge sedan, att deras innehåll förlorat sitt aktuella intresse. Också på denna punkt är P.L. 1938 snävare gentemot beriktigaren än 1926 års kommittéförslag, som ville ge samma frist som i den norska och franska lagstiftningen, nämligen ett år.⁴⁹

Det är nödvändigt, att en formell beriktigandebegäran inlämnas till redaktören inom denna månad. En framställning av annat slag, t. ex. med krav på dementi och ursäkt, förlänger icke preskriptionstiden,⁵⁰ som också är oberoende av om vederbörande först efter en tid observerar artikeln.⁵¹

Beriktigandet måste *inskränka sig till att återge det faktiska förhållandet*, vilket kan ske såväl genom att förneka de framställda påståendena som genom att lämna positiva motuppgifter eller ge en förklaring till det påtalade handlingssättet.⁵² Det är däremot icke tillåtet att polemisera.⁵³

Beriktigandet får *ej heller innehålla något rättsstridigt och icke ge tredje man någon rätt att kräva beriktigande*. Till rättsstridiga uttalanden höra sådana av typen »redaktörens giftiga kommentarer», »redaktören handskas lättsinnigt med fakta»,⁵⁴ »meddelandet är förfalskat»⁵⁵ eller som över huvud taget ifrågasätta redaktörens eller artikelförfattarens trovärdighet.⁵⁶ Bestämmelsen om »tredje man» betyder inte, att tredje mans förhållande, med eller utan hans namn utsatt, inte får omnämnas,⁵⁷ men beriktigandet får icke

⁴⁷ Krabbe, s. 50.

⁴⁸ B.K. 29/3 1941, Sag Nr. 2/1941, U.f.R. 1941, s. 469 ff. m. fl. rättsfall.

⁴⁹ Betänkning, s. 10.

⁵⁰ B.K. 14/9 1943, Sag Nr. 8/1943, U.f.R. 1944, s. 134 ff.

⁵¹ B.K. 20/10 1945, Sag Nr. 11/1945, U.f.R. 1948, s. 323.

⁵² B.K. 24/3 1939, Sag Nr. 4/1939, U.f.R. 1939, s. 568 f.

B.K. 11/6 1942, Sag Nr. 1/1942, U.f.R. 1942, s. 917 ff.

⁵³ B.K. 27/10 1942, Sag Nr. 4/1942, U.f.R. 1944, s. 117.

B.K. 29/3 1943, Sag Nr. 3/1943, U.f.R. 1944, s. 124 ff.

⁵⁴ B.K. 25/7 1941, Sag Nr. 10/1941, U.f.R. 1942, s. 905 f.

⁵⁵ B.K. 14/9 1943, Sag Nr. 9/1943, U.f.R. 1944, s. 137 f.

⁵⁶ B.K. 29/3 1943, Sag Nr. 3/1943, U.f.R. 1944, s. 124 ff.

⁵⁷ B.K. 11/2 1941, Sag Nr. 1/1941, U.f.R. 1941, s. 466 ff.

hänvisa till att ansvaret för den påtalade handlingen åvilar denne tredje man.

När en redaktör mottagit en begäran om beriktigande av en artikel, vars innehåll han *icke finner vara av sådant slag, att det faller under bestämmelserna i § 9: 1, eller vilket beriktigande han icke vill införa i föreliggande formulering*,⁵⁸ så måste han snarast underrätta beriktigaren därom. Lagen föreskriver icke, att avslaget skall motiveras. Såsom avslag betraktas också om redaktören varken publicerar beriktigandet inom vederbörlig tid⁵⁹ eller snarast meddelar klaganden,⁶⁰ eller om han inför ett förvanskat beriktigande.⁶¹ Sådana skrivelser, som inte uppfylla bestämmelserna i § 9: 1 om beriktigandets form, utgöra ej beriktiganden i egentlig mening och falla därför icke under bestämmelsen om besvarande.⁶²

Sedan den klagande nu i någon av de här angivna formerna mottagit redaktörens avslag, kan han vända sig till beriktigandenämnden, varom mera nedan, för att få prövat, huruvida detta avslag är berättigat. Här finns ingen bestämmelse om den tid, inom vilken den klagande måste föra saken vidare till nämnden. Ingenting hindrar att det sker senare än en månad efter offentliggörandet.⁶³

Utan hänsyn till att saken anmälts till nämnden och oavsett hur den utfaller där, kan den, som anser sig ha blivit skadad eller kränkt, fordra att tidningen eller tidskriften utan betalning *publicerar ett meddelande om att rättegång anhängiggjorts med anledning av artikeln och om rättegångens utgång*, eller en hänvisning till att beriktigande införts i en annan tidning, P.L. § 9: 3. En liknande bestämmelse återfanns i P.L. 1851 § 11, men formuleringen är något ändrad. Enligt P.L. 1851 gällde bestämmelsen under förutsättning att man ansåg sig »personligt angripen eller önskade beriktiga ett sig vidkommande meddelande i skriften», men enligt P.L. 1938 fordras, att man skall anse sig ha blivit »skadad eller kränkt». Om skillnaden i dessa uttryck ha olika meningar framförts. Å ena sidan⁶⁴ har det uttryckts farhågor för att den nya formuleringen skulle leda till att vederbörande måste upplysa, hur

⁵⁸ B.K. 14/9 1943, Sag Nr. 9/1943, U.f.R. 1944, s. 137 f.

⁵⁹ Se nedan, s. 12.

⁶⁰ Krabbe, s. 55.

⁶¹ B.K. 18/2 1944, Sag Nr. 1/1944, U.f.R. 1945, s. 1101 ff.

⁶² B.K. 1/7 1942, Sag Nr. 2/1942, U.f.R. 1942, s. 920 f.

⁶³ B.K. 9/9 1939, Sag Nr. 5/1939, U.f.R. 1941, s. 458 ff.

⁶⁴ Højesteretspræsident, Dr. juris Troels G. Jørgensen: Berigtigelsesnævnet i Presselov-Forslaget.

meddelandet kan skada honom. I motsats till lagens tendens i övrigt skulle den nya formuleringen vara ägnad att stärka pressens makt. Å andra sidan⁶⁵ har det ansetts, att det skulle tillkomma vederbörande själv att avgöra, om han blivit skadad eller kränkt. Då hans mening knappast kan underkännas av domstolarna, är enligt denna uppfattning skillnaden mellan den gamla och den nya formuleringen knappast av någon större praktisk betydelse.⁶⁶

Det är dock väsentligt, att de stränga formella krav, som enligt § 9:1 ställas på de egentliga beriktigandena, icke ställas på meddelanden och hänvisningar enligt § 9:3. Det är icke föreskrivet, att de skola införas oförändrade, varför formuleringen mycket väl kan överlämnas till tidningens redaktör. Denne kan låta meddelandet få formen antingen av en redaktionell notis eller av ett meddelande från den förfördelade. Det måste dock publiceras på ett tydligt sätt och får icke skjutas in i förbigående i en längre artikel. När domen publiceras, är det icke tillfyllest att endast ta med domslutet, utan det måste klart framgå, vad saken rör sig om. Det är dock icke nödvändigt att trycka av domens hela lydelse.⁶⁷

Man äger endast fordra att en tidning inför meddelande om att rättegång anhängiggjorts på grund av innehållet i en artikel men inte om att man hänskjutit ett avgörande till beriktigandenämnden.⁶⁸

Av hänvisningen till ett beriktigande i en annan skrift måste det tydligt framgå, vilken denna andra skrift är. Det är ingenting som hindrar, att beriktigandet redan varit infört i den andra skriften, när begäran om hänvisning sker.⁶⁹

Om tidningen infört ett beriktigande i begärd form, kan man icke fordra att tidningen dessutom skall publicera en hänvisning till beriktigandet i en annan tidning. Denna punkt fanns icke i justitieministerns ursprungliga förslag utan tillkom under behandlingen i Folketinget och tillstyrktes av dess utskott. Tillägget motiverades med att det i § 9:1 heter, att det beriktigande, som man kan kräva att få publicerat, må inskränka sig till att återge de faktiska förhållandena. Nu kan det emellertid tänkas, att den som känner sig kränkt inte vill nöja sig med att återge de faktiska förhållandena utan vill svara med ett kortare eller längre polemiskt inlägg i en annan tidning och kräva, att den tidning, mot vars

⁶⁵ Krabbe, s. 61.

⁶⁶ Bohn-Rasmussen, s. 16, samma uppfattning.

⁶⁷ Krabbe, s. 62—64 och där anförda rättsfall.

⁶⁸ Krabbe, s. 57.

⁶⁹ Krabbe, s. 63.

artikel han vänder sig, skall införa en hänvisning till detta inlägg. Utskottet var enigt med justitieministern om att genmälet först borde tillställas den tidning, i vilken angreppet skett. Endast om denna tidning vägrar införa genmälet så som det formulerats, kan man fordra att en hänvisning till en annan tidning publiceras.⁷⁰

För meddelanden och hänvisningar enligt § 9:3 gäller icke den i § 9:1 föreskrivna preskriptionstiden av en månad.

För att ett beriktigande skall vara effektivt bör det uppenbarligen *införas utan onödigt dröjsmål*. Det åligger därför redaktören att publicera det i det tidningsnummer, som utkommer närmast efter det han mottagit beriktigandet (ifråga om daglig tidning må dock anstå med publiceringen till numret närmast därefter), eller också dessförinnan meddela beriktigaren, att hans begäran avslås, P.L. § 9:4. Om redaktören icke följer dessa bestämmelser är det enligt § 9:2 att betrakta som om begäran avslagits.

På samma sätt gäller, att, sedan nämnden beslutat om att ett beriktigande skall införas, publicering skall ske i det nummer, som utkommer närmast efter (för dagstidning senast andra numret) det beslutet meddelats redaktören.

Veckotidningar och månadstidningar iordningställas ofta ganska lång tid före utgivningsdagen. Att de sålunda av tekniska skäl icke publicera beriktigandet i första numret har visserligen intet stöd i detta stycke av paragrafen, men förutom att det naturligtvis vore orimligt att fordra omtryckning av hela upplagan av ett tidningsnummer, framgår lagstiftarens avsikt av att han i § 9:6 kompletterat uttrycket »det första eller för dagstidningars vidkommande senast i det andra . . . utkommande nummer» med »som då icke redan var iordningställt för tryckning». Publiceringsbestämmelserna i kommittéförslaget 1926 hade också denna fullständigare formulering för såväl beriktiganden som meddelanden och hänvisningar.⁷¹

En annan bestämmelse, som avser att garantera effekten av beriktigandet, är den, som säger, att det *skall tryckas med samma stil* som tidningens allmänna textinnehåll och på så framträdande plats, som efter omständigheterna rimligen kan fordras. Denna bestämmelse är mindre strikt än motsvarande regel i 1926 års kommittéförslag, enligt vilken publicering skulle ske med lika framträdande skrift och på lika iögonenfallande ställe som meddelandet eller an-

⁷⁰ R.I.F., spalt 4555.

⁷¹ Betänkning, s. 10.

greppet.⁷² Värde av kommittéförslaget förringades dock av att beriktigandet enligt detta skulle införas kostnadsfritt endast intill ett utrymme av 50 rader.⁷³

Ett beriktigande liksom hänvisning till en annan tidning och meddelande om rättegångs anhängiggörande kan omedelbart bemötas i anslutning till införandet, men omnämnandena eller anmärkningarna måste inskränka sig till upplysningar av faktisk karaktär, P.L. § 9:4, st. 2. P.L. 1938 begränsar icke omfånget eller beskaffenheten av dessa faktiska upplysningar, ej heller deras anknytning till de fakta, som den ursprungliga artikeln innehöll. Kommentarererna kunna i sin tur vara sådana, att de berättiga till ett nytt beriktigande.⁷⁴ Detta kan t. ex. bli fallet om kommentarerna endast gå ut på att ännu en gång understryka sådana påståenden, som beriktigandenämnden tidigare funnit vara av den art, att de berättigat klaganden att få ett beriktigande publicerat.⁷⁵

Lagstiftningarna i andra länder äro i detta avseende mycket divergerande. I t. ex. Ungern och Polen är det förbjudet för tidningarna att i samma nummer bemöta ett beriktigande; i Tjeckoslovakien och Frankrike må däremot tidningarna omedelbart svara på ett genmäle.

P.L. § 9:4 talar i sin första punkt endast om beriktiganden men ej om de i § 9:3 åberopade meddelandena och hänvisningarna om dem, m. m. Det är emellertid förhastat att för den skull inskränka bestämmelserna i § 9:4 endast för de egentliga beriktigandena. För det första skulle ju värdet av meddelandena och hänvisningarna kunna gå helt förlorat, om publiceringen kunde uppskjutas efter redaktörens godtycke; det ligger i sakens natur att en tidsbegränning skall finnas; för det andra innehöll P.L. 1851 § 11, som ej kände till beriktiganden i den form de fått i P.L. 1938 § 9:1, en uttrycklig bestämmelse om att publicering skulle ske i ett av de två första numren, efter det införandet bevisligen fordrats; vidare nämnde kommittéförslaget 1926, att publiceringen i första eller senast andra numret gällde beriktiganden, hänvisningar och kungörelser; och, slutligen, börjar sista punkt i § 9:4 med orden: »Såframt de nämnda beriktigandena m. m. . . .» »Med mera» kan icke betyda annat än »meddelanden om rättegångs anhängiggörande och hänvisningar till annan skrift».

⁷² Betänkning, s. 10.

⁷³ Se ovan, s. 6.

⁷⁴ B.K. 15/5 1943, Sag Nr. 6/1943, U.f.R. 1944, s. 129 ff.

⁷⁵ B.K. 6/5 1944, Sag Nr. 3/1944, U.f.R. 1945, s. 1184 ff.

Alla skäl tala alltså för att hela § 9:4 måste gälla de i § 9:3 åberopade hänvisningarna och meddelandena.⁷⁶

Om en redaktör i sin tidning återger *vad en annan tidning publicerat*, och denna senare tidning sedermera jämlikt § 9:1 eller efter nämndens föreläggande inför ett beriktigande eller jämlikt § 9:3 ett meddelande eller en hänvisning, så åligger det nämnda redaktör att i oförändrat skick och utan kostnad i sin tidning införa beriktigandet, meddelandet eller hänvisningen. Han skall göra detta snarast möjligt, sedan han fått kännedom om saken, utan att invänta begäran från den, som saken gäller, P.L. § 9:5.

I ett fall som detta eller när t. o. m. flera tidningar efter varandra återge samma artikel, kan beriktigaren vända sig till vilken av tidningarna som helst.⁷⁷ Det kan mycket väl bli till den av tidningarna, som sist infört artikeln, som beriktigandebegäran ställes. Om detta sker inom den i § 9:1 föreskrivna tiden av en månad och förhållandena i övrigt förpliktiga tidningen att införa beriktigandet, så äro alla de tidigare tidningarna skyldiga att utan vidare återge beriktigandet. De äga ej, även om mer än en månad förflutit sedan de själva publicerade artikeln, åberopa månadsfristen i § 9:1, ty den gäller endast mellan beriktigaren och den tidning, till vilken han vänder sig.

Om någon för talan (enligt P.L. 1938 § 19:1) mot en redaktör för att denne uraktlåtligt publicera ett beriktigande, sedan nämnden har förklarat honom pliktig därtill, eller för att han nekat införa hänvisning till beriktigande i en annan tidning eller meddelande om rättegångs anhängiggörande, så kan redaktören i domen åläggas att publicera beriktigandet, hänvisningen eller meddelandet i det första, eller ifråga om dagstidning senast i det andra, efter domen utkommande nummer, som då icke redan var iordningställt för tryckning, P.L. § 9:6. Denna tidpunkt för publicerandet motsvarar den, som återfinnes i § 9:4. De i detta stycke omnämnda avgörandena träffas alltså av de allmänna domstolarna och icke av beriktigandenämnden.⁷⁸

Som redan tidigare nämnts, gäller § 9 endast för periodisk skrift, som utkommer minst 1 gång i månaden. Lagstiftaren har motiverat begränsningen med, att det med hänsyn till andra skrifter är utan större intresse att ha tillgång till beriktigande, medan de i para-

⁷⁶ Krabbe, s. 61—62 samma slutsats utan att de två sistberörda argumenten åberopats.

⁷⁷ B.K. 19/1 1939, Sag Nr. 1/1939, U.f.R. 1939, s. 565 ff.

⁷⁸ R.t.A., spalt 4305.

grafen givna reglerna å andra sidan skulle kunna verka särskilt generande för sådana skrifter.⁷⁹

Den nämnd, till vilken en klagande jämlikt § 9:2 kan vända sig, *beriktigandenämnden*, består av 3 medlemmar, av vilka ordföranden skall vara höjesteretsdomare och de två andra representanter för pressen. Justitieministern utnämner dem, ordföranden efter förslag av höjesteretspresidenten, en medlem efter förslag av dagstidningarnas och en medlem efter förslag av journalisternas fackorganisationer.⁸⁰ Enligt sista punkten i § 10:1, som tillades av justitieministern sedan lagförslaget framlagts och som då godkändes av utskottet, utnämner justitieministern dessutom en medlem på förslag av Foreningen af Danske Ugeblade, Fagblade och Tidsskrifter. Denne medlem ersätter journalisternas representanter i frågor, som gäller skrift, tillhörande nämnda förening.⁸¹ Ministern kan inte fordra att få förslag på flera olika personer för att sedan välja mellan dessa, men han kan å andra sidan i undantagsfall begära ett nytt förslag, om han av särskilda skäl finner det omöjligt att taga ansvaret för att utnämna den föreslagne.⁸²

Paragrafen nämner intet om suppleanter, men praxis har utvecklats så, att suppleanter utses för de tre pressrepresentanterna.

Medlemmarna utnämns icke för någon viss tid. Sedan nämndens tillkomst har journalisternas representant varit densamme hela tiden, på var och en av de övriga platserna i nämnden har utbyte skett en gång.

Nämndens *enda uppgift* är att från »beriktigare» till avgörande taga upp frågan, huruvida avslag på begäran om beriktigande varit motiverat eller om vederbörande redaktör skall av nämnden åläggas att införa beriktigandet. Denna ordning för att ett ärende skall kunna komma under nämndens behandling är ovillkorlig. Man kan alltså inte rikta sin begäran om beriktigande till nämnden utan måste först ha fordrat sådant hos tidningens redaktör (§ 9:1) och blivit förvägrad (§ 9:2).⁸³ Ej heller utgör nämnden någon instans, till vilken en tveksam redaktör kan vända sig i beriktigandefrågor.

Eftersom ett beriktigande skall införas oförändrat och redak-

⁷⁹ R.t.A., spalt 4305.

⁸⁰ Tidningarnas fackorganisationer äro: Københavns Bladudgivareforening och Organisationen af Bladudgivere i Provinsen. Journalisternas fackorganisationer äro: Journalistförbundet och Dansk Journalistforening.

⁸¹ R.t.F., spalt 4556--4557.

⁸² R.t.F., spalt 3293.

⁸³ B.K. 5/12 1944, Sag Nr. 6/1944, U.f.R. 1945, s. 1187 ff.

tören, om han icke önskar publicera det i den föreliggande formuleringen, måste därom underrätta den klagande, som då kan vända sig till nämnden, och nämnden skall avgöra om beriktigandet med hänsyn till sin karaktär och sitt innehåll må publiceras, så kan det synas tveksamt om nämnden kan ändra ett beriktigande och där- efter påbjuda dess publicering. Om detta icke vore fallet, så skulle en redaktör med större utsikt till framgång kunna neka införa ett beriktigande, vars verkliga innehåll han ville undertrycka och gentemot vilket han kunde göra en mindre anmärkning. Nämnden har också därför funnit beriktigandeinstitutets mening fordra, att den har sådan ändringsrätt, event. efter förhandlingar med de båda parterna, som därvid möjligen kunna förlikas. Förutom att nämnden i ett flertal fall ändrat beriktigandet på så sätt, att den förklarat att det skall förseas med (annan) underskrift,⁸⁴ så har nämnden också i flera fall ändrat beriktiganden på annat sätt. Om ett beriktigande eljest funnits befogat, så har nämnden strukit sådana punkter däri, som inneburit kritik eller som varit ovidkommande och kunnat borttagas utan att innehållet väsentligen förändrats.⁸⁵

Ett annat viktigt problem, som nämnden haft att ta ställning till, är frågan huruvida beriktiganderätt skall tillkomma en person utan undersökning av om det är meddelandet i den artikel, som önskas beriktigad, eller själva »beriktigandet», som skall anses för sant eller osant. I denna fråga är i själva verket problemet om beriktigandeinstitutets natur inrymt.

Ofördelaktiga omnämningen om en person kunna, när de göras i en tidning, för denna person medföra en irreparabel skada, om han inte har möjlighet att genast bemöta dem i samma tidning. Allmänhetens omdöme baserar sig på tidningens uttalanden, som kanske äro bevisbara och befogade, men ingen bör dömas ohörd.⁸⁶ Om denna uppfattning accepteras, så måste det ligga utanför nämndens uppgift att ta ställning till om de faktiska upplysningarna i artikeln eller i beriktigandet äro de rätta. Nämnden har icke med bevisen att göra och kan inte avvisa beriktigandet, inte ens om nämnden enligt föreliggande material skulle mena, att de i beriktigandet anförda uppgifterna äro orätta, så länge de icke äro rättsstridiga. Det må överlätas åt redaktören att i sin tidning bemöta beriktigandet i avseende på dess sanningsenlighet.⁸⁷

⁸⁴ Se ovan, s. 7.

⁸⁵ B.K. 9/5 1941, Sag Nr. 5/1941, U.f.R. 1942, s. 894 m. fl. rättsfall.

⁸⁶ Krabbe, s. 47.

⁸⁷ Krabbe, s. 58.

Om å andra sidan beriktigandet är uppenbart oriktigt, och om redaktören är i stånd att genast påvisa detta, och nämnden på föreliggande grunder kan konstatera, att så är fallet, så synes varken den »skadades» intressen fordra eller pressens arbetslugn och beriktigandeinstitutets auktoritet vara förenliga med att beriktigandet skall publiceras.⁸⁸ Det är dock fråga om »beriktigande», och därför synes förutsättningen för publicering vara, att de meddelade faktiska upplysningarna verkligen äro oriktiga och det som önskas genmålans riktigare. En annan sak är, att nämnden icke kan fordra något bevis för någondera av uppfattningarna, och att den ej heller kan undersöka saken närmare. Det må vara tillräckligt, att den som vill ha ett beriktigande infört hävdar sin uppfattning och att redaktören icke genast kan visa, att beriktigandet är orätt.

Beriktigandenämnden har också förklarat, att den icke finner anledning att gå in på frågan, huruvida beriktigarens eller tidningens framställning av de faktiska förhållandena är den rätta, då det för nämnden är tillräckligt att beriktigandet på föreliggande grunder inte kan befinnas oriktigt.⁸⁹ När nämnden finner det uppenbart, att de i en artikel givna upplysningarna av faktisk karaktär äro ägnade att för klaganden medföra sådan skada, att han enligt § 9: 1 är berättigad till beriktigande, så kan denna rätt icke betagas honom med mindre beriktigandet är notoriskt oriktigt eller det genast kan konstateras, att det otvivelaktigt är oriktigt.⁹⁰

Folketingets utskott sysselsatte sig bl. a. med frågan om nämndens arbetsformer och om nämnden skulle gå in på en närmare undersökning av de olika fallen. Utskottet tillade i § 10: 2 den punkt, som säger, att »nämnden skall sträva efter att ärendena handläggas så snabbt som möjligt och så vitt möjligt på basis av föreliggande material».⁹¹ Denna föreskrift borde vara till fördel för både allmänheten och pressen, och man hade genom den inte avskurit möjligheten till en mer vittgående undersökning. Uttrycken »skall sträva efter» och »så vitt möjligt» ansågos lämna dörren öppen därför.

I Tjeckoslovakien och Österrike har man sökt förhindra osanna beriktiganden genom lagbestämmelser om att en tidning, som måst publicera ett sådant, kan fordra att vederbörande person ersätter tidningen för tryckningskostnaderna för »beriktigandet».

⁸⁸ Bohn-Rasmussen, s. 12.

⁸⁹ B.K. 27/10 1942, Sag Nr. 5/1942, U.f.R. 1944, s. 118 ff.

⁹⁰ B.K. 19/7 1945, Sag Nr. 7/1945, U.f.R. 1945, s. 1195 ff.

⁹¹ R.t.F., spalt 4557.

Med hänvisning till justitieministerns anförande i Folketinget att nämnden i saknad av närmare regler för sin verksamhet själv borde utarbeta en förhandlingsförfordning har nämndens förste ordförande, C. V. Bohn-Rasmussen, gjort detta. På basis av denna, som är daterad den 20/8 1938, har följande praxis för frågornas behandling utvecklats:

Den skriftliga anmälan inkommer till nämnden, som vidarebefordrar klagomålet till redaktören för yttrande. Detta yttrande meddelas till den klagande för event. ytterligare utlåtande, och sedan kan redaktören event. beredas tillfälle att ännu en gång yttra sig. Det är regel, att alla yttranden ske skriftligt, men då nämnden finner det lämpligt, förhandlar den muntligt med parterna. Nämnden hör i regel inga vittnen och inhämtar ej heller upplysningar från tredje man. Den har dock förbehållit sig att undantagsvis göra detta om det kan ske utan oskäligt dröjsmål. Nämnden är för sin egen auktoritets skull och då dess avgöranden äro slutliga icke be- tjänt av att avgöra sakerna på svävande grunder och med materiellt oriktigt resultat, så att det uppstår motsättning mellan dess avgöranden och senare event. domslut.

Sedan nämnden avslutat sina undersökningar, utfärdar ordföranden votum och förslag till motivering, och detta sändes till de två medlemmar, som jämte ordföranden skola döma i saken. Votering sker vanligen skriftligt, men om problemet är av särskilt intresse, sammanträder nämnden.

Nämnden brukar handlägga och avgöra ett ärende på 1—3 veckor; den publicerar — ofta med utförliga motiveringar — sina avgöranden i Ugeskrift for Retsvæsen, Afdeling A, under rubrik »Berigtigelsesnævnets Kendelser».⁹² Den har sedan sin tillkomst avgjort 97 ärenden⁹³ och varit oenig en enda gång.⁹⁴

Nämndens avgöranden äro med hänsyn till plikten att införa ett beriktigande utan undantag slutliga. Avgörandena kunna ej heller upphävas om det under en följande rättegång visar sig, att berikti-

⁹² Ugeskrift for Retsvæsen årg. 1939, s. 561—569,
 » » » » 1941, s. 458—472,
 » » » » 1942, s. 893—921,
 » » » » 1944, s. 113—138,
 » » » » 1945, s. 1181—1197,
 » » » » 1948, s. 323—331.

⁹³ Beriktigandenämnden har avgjort följande antal ärenden:
 år 1938 3 st., år 1939 6 st., år 1940 1 st., år 1941 13 st.,
 år 1942 5 st., år 1943 9 st., år 1944 8 st., år 1945 14 st.,
 år 1946 9 st., år 1947 6 st., år 1948 23 st.

⁹⁴ Sag Nr. 1/1941, U.f.R. 1941, s. 469.

gandet icke var berättigat, ej heller om det väckes åtal mot en redaktör för att han underlåtit införa ett beriktigande, men domen i ett sådant mål kan gå ut på, att redaktören icke är pliktig införa beriktigandet. På så sätt kan domstolen komma att pröva frågan om beriktigandet varit berättigat och göra nämndens avgörande verkningslöst.

Det är alltså möjligt, att det blir konflikt mellan nämndens avgöranden och senare domslut, men detta har ansetts vara en oundviklig följd av beriktigandeinstitutets beskaffenhet.⁹⁵ Synpunkten synes i någon mån vara den, att nämndens avgöranden äro av formell natur, och att införandet av ett beriktigande är en hövlighetssak.

Nämndens avgöranden äro dock icke exigibla. En redaktör kan låta bli att rätta sig efter dem, men i så fall kan han åtalas och förpliktigas att införa beriktigandet men också att inte göra det. Det är tänkbart, att åklagarmyndigheterna på grund av andra upplysningar eller möjligen på grund av en annan syn på saken nekar att väcka åtal. Nämnden har ingen anledning att lägga sig i detta beslut, och om det i så fall finns någon möjlighet för den enskilde att själv väcka åtal om införande är icke fullt klart. I varje fall kan han väcka vanlig rättegång mot redaktören, och därunder torde väl också spørsmålet om beriktigandets införande komma att behandlas.

Om ett beriktigande har publicerats men för sent, så kan nämnden inte taga upp anmälan därom, utan redaktören blir straffansvarig enligt P.L. 1938 § 19. Om beriktigandet publiceras efter det anmälan gjorts till nämnden, så kan klaganden antingen låta nämnden slutbehandla ärendet och event. fordra bötesföreläggande eller också anmoda nämnden att avsluta ärendet i befintligt skick och event. vid allmän domstol söka få redaktören dömd för dröjsmålet enligt § 19.

Att nämndens kompetens är begränsad till vad som här ovan sagts och icke omfattar andra bestämmelser i § 9 har nämnden själv deklarerat i ett flertal fall. Den har sålunda påpekat, att det ligger utanför dess kompetens att behandla klagomål, som avser att redaktör icke snarast meddelat klaganden, att han icke önskat införa beriktigande i den begärda formuleringen (§ 9:2),⁹⁶ att redaktör nekat införa meddelande om rättegångs anhängiggörande

⁹⁵ Se ovan, s. 4.

⁹⁶ B.K. 30/8 1941, Sag Nr. 11/1941, U.f.R. 1942, s. 906 ff. m. fl. rättsfall.

med anledning av publicerad artikel (§ 9:3),⁹⁷ att redaktör nekat införa meddelande om domstolsutslag i sådan rättegång (§ 9:3),⁹⁸ att redaktör nekat införa hänvisning till beriktigande i en annan tidning (§ 9:3),⁹⁹ att beriktigande icke införts med samma stil som tidningens allmänna text och på så framträdande plats, som efter omständigheterna rimligen kan fordras (§ 9:4),¹⁰⁰ eller att tidningsgenmäle på beriktigande överskridit bestämmelserna om vad genmälet får innehålla (§ 9:4).¹⁰¹

Om nämnden finner, att det har varit uppenbart orimligt att en redaktör vägrat införa ett beriktigande, så kan nämnden ådöma honom böter. På samma sätt kan den, som till nämnden anmält att han fordrar införande av ett beriktigande och anmälan är uppenbart orimlig, åläggas böter. Sådant bötesföreläggande är utan vidare exigibelt, om bötessumman icke överstiger 100 kronor. Om bötessumman är större, kan den bötesfällde inom tre dagar hos den Landsret, inom vars krets han bor, begära att få nämndens bötesföreläggande prövat av Landsretten. Beriktigandenämnden har hittills aldrig begagnat sig av detta bötesföreläggande.

Utgifterna för nämndens verksamhet bekostas av staten och beviljas i finansloven.¹⁰² Ordföranden och de två medlemmar, som delta i ett avgörande, få honorar för varje särskilt ärende. Supplementerna honoreras av den medlem, de ersätta.

Justitieministern yttrade under lagförslagets behandling i Landstinget, att han ursprungligen tänkt sig en strängare beriktigandeparagraf. Under sina förhandlingar med pressen hade han emellertid funnit, att varje anständig tidning — och det betydde också nästan hela den danska pressen — alltid beriktigar sina misstag. Paragrafen kunde därför göras mildare än han först tänkt. Rätten att beriktiga skulle säkerligen visa sig ha psykologisk betydelse, och det vore ju i och för sig intet minus.

De danska tidningarna mottogo år 1938 bestämmelserna om beriktigande på bl. a. följande sätt.¹⁰³ Även andra tidningar gävo i sina kommentarer uttryck för liknande uppfattningar.¹⁰⁴

⁹⁷ B.K. 22/12 1941, Sag Nr. 13/1941, U.f.R. 1942, s. 913 ff.

⁹⁸ B.K. 24/1 1945, Sag Nr. 1/1945, U.f.R. 1945, s. 1192.

⁹⁹ B.K. 19/1 1939, Sag Nr. 1/1939, U.f.R. 1939, s. 565 ff. m. fl. rättsfall.

¹⁰⁰ B.K. 28/8 1941, Sag Nr. 8/1941, U.f.R. 1942, s. 900.

¹⁰¹ B.K. 25/7 1941, Sag Nr. 10/1941, U.f.R. 1942, s. 905 f. m. fl. rättsfall.

¹⁰² Lovtidende A 1948, Nr. 24, s. 461.

¹⁰³ Politiken 23/2 1938: »Ny Presselov». (Ledande artikel).

¹⁰⁴ Bl. a. Nationaltidende och Social-Demokraten. Se även Pressens Tidning 15/3 1938.

»Den nye Berigtigelses Paragraf i Loven tydeliggør og udvider Bestemmelsen i den gamle Lov saaledes, at den, der i et Blad er angrebet paa en Maade, der kan tilføje ham væsentlig Skade i økonomisk, Henseende eller i det offentlige Omdømme, tilsikres Adgang til et Svar med faktiske Oplysninger. Heller ikke denne Bestemmelse vil vække nogen Art af Modstand fra Pressens Side; thi det er en Ret, som alle anstændige Blade selv for længst har skabt. Derfor vil det nye Berigtigelses-Nævn, der er føjet til den nye Bestemmelse, ogsaa blive saa temmelig arbejdsløst. Men det giver en Sikkerhed for Opfyldelsen af denne Ret samtidig med, at det hindrer Misbrug af den og standser Kværuanter, hvem Bestemmelsen ellers vilde lokke som Fluer til Flæsk.»

Att pressen i allmänhet är tillmötesgående med att införa beriktiganden även utan lagstadgande 'är ingen' för Danmark säregen ståndpunkt, vilket framhållits även i Sverige, t. ex. i 1912 års Betänkande med förslag till tryckfrihetsordning¹⁰⁵ och i Förslag till tryckfrihetsförordning avgivet av 1944 års tryckfrihetssakkunniga.¹⁰⁶

Beriktiganderätten, sådan den är stadgad och såsom den tillämpas i Danmark, utgör väl först och främst ett skydd för allmänheten mot de — om ock få — tidningar, som eljest icke skulle publicera beriktiganden, och för tidningarna mot allmänhetens ohemula krav.

Beriktigandenämnden har i sina avgöranden ungefär lika ofta funnit, att beriktigande varit befogat som att det varit obefogat, men att nämnden aldrig ådömt böter visar, att varken allmänheten eller pressen vidhåller några orimliga ståndpunkter.

¹⁰⁵ Se ovan, s. 2.

¹⁰⁶ S.O.U. 1947: 60, s. 215.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Konstitutionella och kommunala förslag I proposition nr 3 föreslår framlagda för 1950 års riksdag.

Kungl. Maj:t att från finansdepartementet utbrytas löne- och pensionsärenden jämte ärenden rörande dyrortsgrupperingen och förhandlingsrätt för statens tjänstemän, vilka föras till *ett nyinrättat departement, civildepartementet*. Till detta departement skulle även från försvarsdepartementet föras de militära löne- och pensionsärendena. Ännu 1939, då landshövding Levinson avgav ett betänkande angående statsdepartementets organisation (S.O.U. 1939: 44), ansågs icke, att finansdepartementets arbetsbörda var så stor, att en uppdelning av dess verksamhet var erforderlig. Den i propositionen anförda statistiken visar dock, att arbetsuppgifterna starkt ökades, och under kriget och efterkrigstiden har departementet utvecklats att bli det kanske mest arbets-tyngda. I mars 1941 förordnades dåvarande statsrådet Ewerlöf att i finansministerns ställe handlägga ärenden rörande löne- och pensionsväsendet m. m. Denna anordning har sedan dess bibehållits. I likalydande motioner i båda kamrarna (I: 47 och II: 41) av hr Herlitz m. fl. (h) och hr Hagberg i Malmö (h) kritiserades den i propositionen föreslagna benämningen »civildepartementet», som bättre hade passat för det 1947 inrättade inrikesdepartementet. Det nu föreslagna departementet har inga uppgifter gemensamma med det civildepartement, som tidigare fanns i Sverige. I dess ställe föreslås benämningen »lönedepartementet». Motionärerna erkänna dock, att en stor författares berömda gyckel med den svenska byråkratin kanske gör termen mindre lämplig. Då departementet även skulle handlägga pensionsärenden och ärenden angående förhandlingsrätt m. m., föreslås alternativt benämningen »personaldepartementet».

I likalydande motioner (I: 126 och II: 148) av hr Fahlander (s) m. fl. (flera partier) och fröken Elmén (fp) m. fl. (flera partier) framhålles, att Sverige alltid intagit en positiv hållning till internationella konventioner och institutioner, som haft till uppgift att utveckla och kodifiera den internationella rätten. Hittills har detta kunnat ske med bevarandet av en oinskränkt suveränitet. Emellertid har den snabba utvecklingen av de internationella relationerna lett till en förändrad uppfattning av *suveränitetsprincipen*. En inskränkning av denna utgör förutsättningen för utvecklingen av flera av Förenta Nationernas fack- och specialorgan och kanske främst av den för kontrollen av atomenergiens utnyttjande. Av F.N:s 59 medlemsstater ha 53 och däribland Sverige anslutit sig till förslaget om en överstatlig kontrollmyndighet på detta område. I flera av de efter kriget beslutade författningarna, bl. a. Frankrikes, Italiens och Västtysklands, har antytts möjlig-

heten av en begränsning av suveräniteten. I Sverige kan detta däremot endast genomföras genom grundlagsändring, vilket i en framtid kan komma att visa sig olägligt på grund av den därmed förenade tidsutdräkten. Motionärerna föreslå därför, att riksdagen såsom vilande grundlagsändring måtte antaga följande tillägg till R.F. § 12 efter mom. 1: »Under förbehåll av riksdagens samtycke äger Konungen ingå ävenledes sådan överenskommelse med främmande makter, som innebär ömsesidiga begränsningar av hittills gällande suveränitetsrättigheter, såvida detta erfordras för att upprätta överstatliga organ, vilka ha till uppgift att skapa och vidmakthålla fred, rättvisa och säkerhet.»

Av tillgänglig statistik att döma har Konungens rätt att i *brottmål göra nåd* (R.F. § 26) under de senaste årtiondena utnyttjats i växande omfattning. Detta förhållande motiverades utförligt av justitieministern i ett interpellationssvar i andra kammaren den 8 juli 1947. I motion (I:96) återkommer hr Herlitz (h) till frågan och föreslår, att riksdagen måtte hemställa om en redogörelse för nådeinstitutets tillämpning under senare tid. I en utförlig argumentering ställer sig motionären kritisk till institutets vidgade användning, då straffrätten numera ger större plats för en individuell bedömning än tidigare. Medan det straffrättsliga reaktionssystemets verkningssätt i övrigt ingående analyserats av vetenskapen, saknas en motsvarande undersökning av nådeinstitutet. Denna torde vidare endast kunna utarbetas genom Kungl. Maj:ts försorg.

En sådan undersökning skulle vara av stort värde för dem som följa utvecklingen på detta område: riksdagsmän, domare och advokater, läkare, socialarbetare m. fl. Motionären förutsätter, att undersökningen icke skulle leda till en lagstiftning, som regelbinder nådeinstitutet. Däremot kan man kanske vänta, att i den mån undersökningen visar, att nåd regelbundet gives för vissa tyf fall, det genom lagstiftning överlåtes till domstolarna att tillgodose dessa behov, så att regeringens ingripande till mildrande av strafflagens verkningar härutinnan ej längre erfordras. Undersökningen bör ge en fylligare statistik än som nu står till buds. Redovisning bör vidare lämnas för förfaringsättet vid nådemålens behandling. Det intresserar bl. a. motionären att få klarhet över om högsta domstolen får del av hela materialet eller om ytterligare utredning verkställs sedan dess yttrande avgivits. Att så är förhållandet framgår klart av justitieministerns ovan omnämnda interpellationssvar 1947. Han meddelade sålunda, att 1946 biföllos nådeansökningar i 182 fall med större eller mindre avvikelser från vad högsta domstolen hemställt. I 31 av dessa fall hade Kungl. Maj:t haft tillgång till utförligare material än vad som stod domstolen till buds. Att Herlitz trots detta preciserar sin frågeställning så skarpt betyder väl att han — med till synes goda skäl — ifrågasätter korrektheten av Kungl. Maj:ts handlingssätt härvidlag.

På flertalet sedeltyper meddelas, att riksbanken vid anfordran *intöser sedeln med guldmynt*. De bära dessutom den stolta devisen »Hinc robur et securitas». Den förra utfästelsen innebär enligt hr Dickson (h) en osanning, den senare en pinsam överdrift. Motionären hemställer (II:1) att riksdagen måtte besluta att dessa texter skola avlägsnas.

Enligt protokollet vid en av J.O. den 17 november 1948 förrättad inspektion av handelskommissionen upplyste kommissionens dåvarande ordförande att följande förhållanden voro bestämmande för licensfrågors behandling: 1) handelsavtal; 2) importplanering; 3) konseljbeslut; 4) statsrådsberedning; 5) beslut av statsråd och 6) avgöranden efter besvär.

Under punkt 5) antecknades i protokollet, att kommissionens ordförande i stor omfattning besökte chefen för handelsdepartementet för diskussion om de riktlinjer; som kommissionen borde följa. Efter samråd med konsultativt statsråd lämnade handelsministern senare besked, hur licensgivningen i ett eller annat hänseende borde ske. J.O. anmärkte därvid, att ansvaret för de avgöranden, som skedde vid dessa statsrådsberedningar eller statsrådsföredragningar, drabbade handelskommissionen. Kommissionens ordförande förklarade sig vara fullt medveten om riktigheten av detta påpekande. De direktiv, som lämnades vid statsrådsberedning eller av enskilda statsråd, vore endast att betrakta som råd till kommissionen rörande den licensgivning, som kunde anses lämplig. Så gott som undantagslöst voro kommissionen och statsråden ense. När så ej var fallet, fordrades ett konseljbeslut i ärendet.

Hr Fagerholm (h) anser (II: 302), att dessa av J.O. påtalade förhållanden utgöra ett *allvarligt avsteg från det svenska förvaltningssystemet* med å ena sidan självständiga ämbetsverk och å andra sidan ministrar, som endast genom konseljbeslut — och då vanligen i form av generella anvisningar eller av utslag i anledning av besvär i enskilda fall — kunna ingripa i förvaltningens gång. Motionären hemställer därför, att riksdagen måtte besluta om sådana kompletteringar av J.O:s och M.O:s instruktioner, att det uppdrages åt J.O. och M.O. att ägna uppmärksamhet åt dessa frågor.

K.U:s granskning av statsrådsprotokollen omfattar tiden från föregående riksdags början (10 januari) t. o. m. dagen före pågående riksdag. Sedan decharge givits, kan enligt R.F. § 107 fråga om konstitutionellt ansvar icke åter upptagas. Den granskning som St.U. genomför på grundval av statsrevisorernas berättelse omfattar det föregående budgetåret. Finner St.U., att åtgärd av statsråd bör leda till utkrävande av ansvar enligt R.F. § 106 eller 107, kan detta alltså icke ske, om åtgärden hänför sig till förra hälften av budgetåret. Denna oformlighet har vid åtskilliga tillfällen påtalats, varvid man föreslagit ett upphävande av tidsbegränsningen i R.F. § 107. Hr Arrhén m. fl. (h) framhålla (I: 19), att en lucka här föreligger, men inskränka sig till att föreslå en utredning rörande det konstitutionella ansvarets utkrävande på grundval av statsrevisorernas berättelse.

Grundlagarna medge icke, att *ersättare utses vid förfall för riksdagsman*. Hr Arrhén m. fl. (h) och hr Braconier m. fl. (h) föreslå emellertid (I: 20 och II: 20), att riksdagen måtte besluta att ersättare utses vid sådant långvarigt förfall för riksdagsman på grund av sjukdom eller vistelse utomlands. Motionärerna medge, att vissa svårigheter komma att uppstå bl. a. vid bestämmandet av begreppet långvarigt förfall. Frågan om ledamotskap i utskott måste även lösas.

Från och med årets riksdag tillämpas i sin helhet de 1949 genomförda

besluten om ändringar i riksdagens arbetsformer. Hit hör bl. a. inrättande av ett *tredje lagutskott* (R.O. § 36 och 42). Tidigare stadgades i R.O. § 42, att lagutskotten »fördela å gemensamma sammanträden sig emellan de till dem hörande ärenden». Sedan 1935 ha dessa grundsatser haft oförändrad lydelse. Ifrågavarande bestämmelse har nu överförts till riksdagsstadgan (§ 20), enligt vilken ärendena skola fördelas mellan lagutskotten vid särskilda sammanträden med deputerade för dem. Deputerade för varje utskott äro ordföranden, vice ordföranden och två för hela riksdagen utsedda ledamöter. Dessutom äga utskotten att å gemensamma sammanträden »fastställa allmänna grunder för ärendenas fördelning mellan utskotten att gälla till dess utskotten annorlunda besluta». I lagutskottens memorial nr 1 anmälas sådana allmänna grunder. Fördelningen bygger på en promemoria utarbetad av sekreteraren i 1949 års första lagutskott Gustaf Petré.

Till första lagutskottet föres granskningen av riksdagens ombudsmäns ämbetsförvaltning; kyrkorättsliga ämnen; giftermåls-, föräldra- och ärvdebalken samt namnrätten; handelsbalken; rättegångsbalken; utsökning och konkurs samt allmänt förvaltningsrättsliga ämnen. Till andra lagutskottet arbetsrättsliga ämnen; sociala ämnen; ämnen avseende rikets försvar; näringsrättsliga ämnen; ämnen rörande trafikförhållanden samt rörande utlåningar. Till tredje lagutskottet jord- och byggningsbalken; vattenrätten; jordbruksförhållanden i allmänhet; folkbokföring och mantalsskrivning.

Hr Håstad (h) m. fl. (flera partier) anse (II: 234), att bestämmelsen i R.O. § 63 om *sammanjämkning* icke är tillräckligt klart formulerad. Som regel har den tolkats så, att utskottet endast får avgiva ett sammanjämkningsförslag. Endast om endera eller bägge kamrarna återremitterat sammanjämkningsförslaget, anses utskottet ha befogenhet att framlägga ett nytt förslag. Motionärerna anse det riktigare att överlåta på utskottet att bedöma om förutsättningar föreligga för ett nytt sammanjämkningsförslag, varför riksdagen bör uppdraga åt K.U. att omformulera paragrafen.

Det skydd den nya tryckfrihetsförordningen ger den svenske *tidningsmannens anonymitet* har i T.F. 13 kap. 5 § utsträckts att gälla i Sverige verksamma korrespondenter till utländska tidningar. Utlandskorrespondenter till svenska tidningar åtnjuta däremot ej alltid samma skydd, utan de ha vid flera tillfällen åtalats i verksamhetslandet. Hr Ståhl (fp) påtalar denna olikhet i gällande rätt i skilda länder (II: 21). En internationell reglering vore önskvärd, men i avvaktan därpå borde man söka ernå enhetliga bestämmelser i de nordiska länderna. Motionären hemställer att Kungl. Maj:t måtte ta initiativet till genomförandet av en sådan enhetlig lagstiftning på tryckfrihetens område.

I likalydande motioner i båda kamrarna (I: 75 och II: 86) äskas anslag till *översättning av grundlagarna till engelska och franska*. Motionärerna understryka betydelsen för den svenska upplysningsverksamheten av goda sådana översättningar. Icke officiella översättningar finnas visserligen, men de omfatta icke alla grundlagarna. Den franska (i Darestes kända edition) är nu föråldrad. På engelska har regeringsformen utgivits 1949 i samlingsverket *Constitutions of Nations*.

Hr von Friesen (fp) m. fl. (flera partier) föreslå i en motion ändrade regler för framställande och besvarande av *interpellationer och enkla frågor*

(II: 85). Den ganska stela formalism, som nu ofta utmärker interpellationsdebatterna, verkar förödande på kamrarnas förhandlingar. Den omfattande utredningsapparat, som en interpellation kan igångsätta, verkar inte bara förryckande på administrationens arbete utan medför även lätt att interpellationen inte besvaras förrän efter en lång tid, då den kanske förlorat i aktualitet. Institutet med enkla frågor kommer relativt sällan till användning, främst emedan det icke ger möjlighet till en allmän debatt. Det kunde ifrågasättas, om man ej i Sverige skulle kunna införa frågetimmar enligt bl. a. engelskt och norskt mönster. Motionärerna hemställa, att riksdagen måtte antaga smidigare regler för framställande och besvarande av interpellationer och enkla frågor, sedan vederbörande utskott utarbetat härför erforderliga texter.

När riksdagen i maj 1949 godkände stadgan för *Europarådet*, beslöts samtidigt, att ledamöter och suppleanter till rådgivande församlingen skulle väljas på sätt som för val av riksdagens revisorer är stadgat »bland riksdagens ledamöter». Hr Wistrand (h) anser (I: 1) att, även om man som regel kan räkna med att endast riksdagsmän komma att utses, man dock ej borde ha frånhänt sig möjligheten att utse någon expert utanför riksdagsmännens krets, samt yrkar, att riksdagen måtte besluta därom.

Hr Holmbäck (fp) och Näsgård (bf) föreslå (I: 166), att riksdagen måtte undersöka möjligheten att *snabbare publicera protokollen från kamrarnas sammanträden*. Motionärerna åberopa överläggningar i ämnet vid 1937 års riksdag (I: 28 s. 34 ff., II: 67 s. 27 ff.) och främst en reservation till sammansatta K.U. och B.U. (saml. 5 avd. 3:1). I denna anvisas tre alternativ: 1) utskriften av stenogrammen kunna i stencil omedelbart tillställas pressen; 2) de kunna överlämnas till varje talare, som har att avgöra om de skola vidarebefordras till pressen (det danska systemet); 3) utskriftarna tryckas omedelbart och distribueras i korrektur, varefter talarna ha rätt införa rättelser till det definitiva trycket (det engelska systemet).

Även vid årets riksdag väcktes en rad motioner i *valtekniska frågor*. Dessa komma i det följande att behandlas i ett sammanhang, vare sig de beröra val till riksdag eller kommunal institution eller val av utskott och nämnder för något av dessa organ.

Hr Lindström (s) anser (I: 3), att valordningen för val av folkrepresentationer i en parlamentariskt styrd stat icke endast har till uppgift att efter mer eller mindre »rättvisa» grunder skifta mandat mellan olika partier. Väljarna ha även att indirekt bidra till bildande av regeringar och till att ge dessa möjligheter att fullgöra sina författningssenliga uppgifter och plikter. Motionären syftar härvid uppenbarligen å ena sidan på ett valsysteem, som åstadkommer eller underlättar bildandet av ett tvåpartisystem och en stabil regeringsmakt, samt å andra sidan ett system, där man främst strävar efter en fullständig »matematisk» rättvisa, vilket lätt leder till mångpartisystem och en svag regeringsmakt. Det svenska valsysteem tenderar mot det senare alternativet. Man har dock ej vågat genomföra full »matematisk rättvisa». Statistiken från 1948 års val visar, att folkpartiet erhöi ett mandat för 15.480 röster, medan kommunisterna behövde 30.600. Motionären anser, att man bör söka en valordning, som bättre än den nuvarande garanterar,

att regeringsmakten alltid har det parlamentariska underlag, som kräves för en hållfast styrelse. Detta betyder en återgång till systemet med val i enmansvalkretsar och bostadsbandets slopande. Det nuvarande systemet med proportionella val bör däremot bibehållas för de kommunala valen. Då första kammaren alltså skulle komma att väljas genom den proportionella metoden och andra kammaren genom majoritetsval, skulle karaktärsskillnaden mellan kamrarna märkas långt klarare än nu.

Bestämmelserna om röstsammanräkning vid riksdagsmannaval ha reviderats i anslutning till gjorda erfarenheter. Bl. a. har den ursprungligen stadgade reduktionsregeln ersatts med en regel om absolut rangordning. *Riksdagsstadgans bestämmelser för utskottsval* ha däremot icke ändrats. Fortfarande gäller bestämmelsen om reduktion av en särlistas rösttal, när något av namnen placeras. Om en lista upptagande namnen A, B, C, D, E erhåller 50 och en särlista med F, A, B, D, C, E 20 röster blir F enligt riksdagsstadgans bestämmelser oplacerad om endast fem platser skola besättas. Han skulle däremot ingå på tredje plats enligt regeln om absolut rangordning. Hr Håstad (h) önskar därför (II: 343) en översyn och revidering av bestämmelserna i riksdagsstadgan om proportionella val.

Vid val av *förvaltningsutskott* av Västmanlands läns landsting 1949 gingo socialdemokraterna fram med två listor om sex namn vardera. Båda listorna samlade lika många röster, varför partiets sex mandat fördelades genom lottning mellan de 12 namnen. En redogörelse för detta val har tidigare lämnats i denna tidskrift (1949, s. 349—351). I motioner av hr Petrén (fp) m. fl. (flera partier) (I: 39), hrr Persson i Norrby och Ericsson i Näs (bf) (II: 22) och hr Håstad (h) i ovan nämnda motion (II: 343) yrkas, med anledning av detta val, på en översyn av reglerna för röstsammanräkning vid proportionella val inom landsting, å kommunalstämma m. m. I Petréns motion tryckes som bilaga redogörelsen i Statsv. tidskr.

Redan vid 1949 års riksdag motionerade fröken Vinge (fp) om undanröjande av vissa *tekniska hinder för utövandet av rösträtt* vid allmänna val (se denna tidskrift 1949, s. 117—118). Hon återkommer i år tillsammans med hr Larsson i Stockholm (fp) och hr Lindblom (fp) med en delvis modifierad argumentering (I: 193 och II: 233).

Då införandet av medborgarkort ställts på framtiden, kan förslag ej nu framläggas om rätt för sjuka att rösta genom ombud. Däremot bör tillfälliga postanstalter för röstning på valdagen upprättas vid ett ökat antal sjukvårdsinrättningar. — För röstberättigade, som vistas utomlands, bör antalet röstmottagningsställen ökas. — I 1949 års motion påpekades att röstning på postanstalt som regel ej är tillåten inom den kommun, där väljaren är bosatt. Häremot genmälde K.U. (nr 22), att de postala myndigheterna tillåtit sådan röstning under förutsättning, att postanstalten icke är belägen vare sig inom det valdistrikt eller det tätortsområde, som väljaren enligt röstlängden tillhör. Motionärerna anmärka nu, att det icke är tillfredsställande, att tolkningen av vallagens bestämmelser i detta avseende anförtros de postala myndigheterna. Det bör i stället uppdragas åt länsstyrelserna att utfärda erforderliga detaljföreskrifter. — Valdistrikten för 1948 års val visar, att 3 % av de inför röstmottagare avlämnade valsedlarna kasserats mot endast 0,4 % av samtliga avgivna röster. I alltför många fall händer det, att

de, som rösta annorstädes än i det egna valdistriktet, avlämna en valsedel för den valkrets, där de befinna sig vid valtillfället. Risker för sådana misstag skulle betydligt minskas, om nederst å valedeln angavs valkretsens namn. — Motionärerna återkomma slutligen till argumenteringen i 1949 års motion om tidsspillan vid utfärdande av röstlängdsutdrag; bl. a. då väljaren sänder sin ansökan till ordföranden i ett annat valdistrikt än det han tillhör.

I dessa motioner och i likalydande motioner (I: 74 och II: 87) av hr Axel Andersson (fp) och hr Löfroth (fp) yrkas på att *samerna* tillerkännas samma rätt som vissa andra yrkeskategorier att avlämna sina röster på postanstalt en viss tid före valdagen.

Gruppledarna i båda kamrarna utom kommunisternas föreslå (I: 323 och II: 283) rätt för i riksdagen representerade partier att erhålla ett exemplar av varje för allmänna val upprättad röstlängd fri från stämpel. För de politiska partierna utgöra avskrifter av röstlängderna ett av de viktigaste hjälpmedlen för valarbetet. På grund av röstlängdernas betydande omfattning uppgå de åsatta stämpelbeloppen till mycket stora summor.

En tidsbegränsad *utlänningslagstiftning* har funnits i Sverige sedan 1927. Då frågan om lagens förlängning aktualiserades 1947, yrkade utlänningskommissionen att den skulle ersättas med en permanent lagstiftning. Kungl. Maj:t motsatte sig detta yrkande i förhoppning på en internationell avspänning, vilken vore ägnad att inverka på utformningen av denna lagstiftning. Dessutom syntes en genomgripande revision av bestämmelserna nödvändig. För detta ändamål tillkallades 1949 års utlänningskommitté. Kommittén har icke kunnat slutföra sitt arbete så tidigt, att proposition kunnat föreläggas årets riksdag. I proposition nr 17 föreslås därför att 1945 års lag skall gälla under ytterligare ett år eller till den 30 juni 1951.

Hr Johnsson i Stockholm (fp) yrkar på generösare principer för *beviljande av svenskt medborgarskap* åt politiska flyktingar (II: 383). Motionären förutsätter, att den relativt långa tid, som fixerats för förvärv av svenskt medborgarskap, bygger på normala mellanfolkliga förhållanden, då en person kunde återvända till sitt eget land utan personliga risker. Så är icke förhållandet för balterna, och det synes därför meningslöst att under så många år vägra dessa människor den trygga grund för en ny tillvaro, som ett medborgarskap innebär.

I proposition nr 88 föreslås, att rätten till att *giva ersättning åt förtroendemän inom primärkommunerna* avsevärt ökas. Förslaget bygger i huvudsak på en utredning av kommunallagskommittén (S.O.U. 1949: 24). Enligt nu gällande bestämmelser kan ett dagtraktamente på fem kr. utgå till vald iedamot av styrelse, nämnd eller beredning samt till revisor för sammanträde eller förrättning. Detta belopp höjes till 10 kr. För särskilt tidskrävande sammanträden kan dessutom ett högre belopp utgå, varvid någon maximering icke föreslås. Arvode skall kunna utbetalas även till ordförande i stämma. Beslut härom skall icke längre behöva underställas länsstyrelsen. Slutligen skall pension kunna utgå till ledamot av styrelse, nämnd eller beredning, vilken under minst 12 år före 65-årsdagen innehaft uppdrag för vilket han varit berättigad till arvode. Beslut därom bör fattas i varje sär-

skilt fall, varför pensionsbestämmelser icke böra införas i de kommunala reglementena.

Vid *indelning av landstingsområde i valkretsar* skall enligt 1924 års lag om landsting 8 § 2 mom. landsbygdsvalkrets kunna omslutas av en sammanhängande gränslinje. I ett aktuellt fall har det visat sig omöjligt att iakttaga denna bestämmelse. Bustjärns kommun i Örebro län med 1300 invånare gränsar i norr, väster och söder till Värmlands län, i öster till Karlskoga stad. Denna har över 15.000 invånare och skall alltså bilda en egen valkrets. I proposition nr 36 föreslås därför en omformulering av 8 § 2 mom. landstingslagen så, att valkretsindelningen *såvitt möjligt verkställas så att en sammanhängande gränslinje erhålles.*

I proposition nr 36 föreslås en uppmjukning av 47 § landstingslagen. Enligt denna skall lokal skattemyndighet efter slutad taxeringsförrättning varje år till landstingets förvaltningsutskott insända *förteckningar över antalet skattekronor och skatteören* som påförts enligt kommunalskattelagen, varvid specifikation göres för jordbruksvärde, skogsvärde, tomt- och industrivärde, annan fastighet och inkomst. Då från den 1 januari 1950 fastighetskatten utgår med samma belopp för dessa olika former, är uppdelningen överflödig. Enligt propositionen skall en sådan endast ske särskilt för fastighet och särskilt för inkomst.

Av 1949 års riksdag godkändes vissa förslag till ändring av landstingslagen (se denna tidskrift 1949, s. 121). Bl. a. ändrades tidpunkten för ordinarie landstings början till första måndagen i oktober månad. Man förbisåg därvid, att enligt R.O. § 7 *val till första kammaren* skall äga rum »varje år under september månad». Hr Arrhén m. fl. (h) anse (I: 18), att denna motsättning bör hävas, och föreslå, att riksdagen såsom vilande för grundlagsenlig behandling måtte anta följande ändring av R.O. § 7:2: »Varje år under oktober månad skall ... vallagen.»

I proposition nr 214 framlägger Kungl. Maj:t ett förslag till lag, enligt vilken, om Konungen i samband med sammanläggning av kommuner, förordnat att kommun skall utträda ur landstingsområde eller överföras från ett landstingsområde till ett annat, skall *jämkning av landstingsområdets indelning i valkretsar* för val av landstingsmän verkställas vid lagtima landstingsmöte år 1950.

De kommunala förtroendemännen äro ytterst ansvariga för den *upphandling*, som äger rum för de kommunala myndigheterna. Det är då av vikt, att dessa förtroendemän icke ens kunna misstänkas för att i samband med upphandlingen tillvarataga sina egna intressen. 1901 års lasaretsstadga förbjöd också ledamot av sjukhusdirektion att träffa avtal om leverans eller arbete. Ett alltför strängt upprätthållande av denna princip kan emellertid leda till olyckliga konsekvenser. Enskilda medborgare kunna tvingas att avstå från kommunala uppdrag för att kunna vara leverantörer till kommunen. 1928 års sjukhusstadga har tagit hänsyn härtill. Ledamot av sjukhusdirektion kan av direktionen erhålla tillstånd att utföra leveranser etc. till sjukhuset. Hr Braconier (h) ifrågasätter (II: 414), om man icke för att undvika onödigt misstänkliggörande borde överlåta till överordnad myndighet t. ex. länsstyrelse att bevilja dispens.

Hr Andersson i Dunker (bf) yrkar (II: 382) på införande av *obligatorisk*

skiljedom i arbetstvister mellan kommun, landsting eller annat samhälleligt organ å ena samt fackorganisation å andra sidan. Då kommunala organ icke som enskilda arbetsgivare vid konflikt kunna nedlägga sin verksamhet, så försätts de i ett tvångsläge. Enligt motionären ha under senare år fackorganisationerna i stor utsträckning profiterat på detta förhållande.

I motioner av fröken Ebon Andersson m. fl. (h) och hr Kyling m. fl. (h) (I: 21 och II: 23) samt hr Sunne m. fl. (fp) och hr Nihlfors m. fl. (fp) (I: 285 och II: 341) yrkas ånyo på *inrättande av ett effektivt besvärsinstitut* i fråga om kommunala tjänsteställningar. När frågan senast var uppe 1946 avgav K.U. (nr 13) ett mot motionen välvilligt utlåtande. Den avstyrktes dock med hänvisning till att frågan utreddes av 1946 års kommunallagskommitté. Andra kamraren strök emellertid motiveringen, tydligen av rädsla för att pappersmeriter skulle komma att dominera vid de kommunala tjänsteställningarna. Hrr Nihlfors och Sunne m. fl. anse det därför osäkert om kommittén skulle komma att upptaga ärendet till behandling.

Organisationsväsendets starka utveckling utgör ett av de väsentligaste dragen i samhällsutvecklingen under de senaste decennierna. En ökad verksamhet över problemet individen—organisationen—staten måste emellertid då förutsättas. Ju starkare organisationerna bliva, desto angelägnare måste det vara, att deras inre ordning präglas av en demokratisk anda och av respekt för den enskilda människan. Hrr Osvald och Petrén (fp) och hr Nihlfors m. fl. (fp) anse (I: 64 och II: 68) att fackföreningarnas kollektiva anslutning till det socialdemokratiska partiet utgör ett allvarligt avsteg från dessa principer. Motionärerna yrka därför på lagstiftning om förbud mot kollektiv anslutning av organisationers och föreningars medlemmar till politiska partier.

Ivar Beskow.

Omgiftesfrekvensen 1945 års folkräkning redovisar i den senast utkomna **bland frånskilda.** delen vissa data, som indirekt belysa omgiftesfrekvensen bland de frånskilda. Vid 1930 års folkräkning förekom en liknande redovisning, som icke synes hava uppmärksammats i detta avseende.¹

Att skilsmässofrekvensen stigit kraftigt från t. ex. 500 skilsmässor per år 1901—1910 till över 1800 åren 1921—1930, att antalet numera är omkring 7.000 per år och att mer än vart tionde äktenskap torde sluta i skilsmässa torde vara välbekant och kommer därför icke att kommenteras. Visserligen syns ökningen ha upphört de två sista åren, men detta kan möjligen sammanhänga med den bekanta »juriststrejken» i Stockholm, vilken satt sina spår i moralstatistiken, eftersom antalet under år 1948 avdömda skilsmässor och hemskillnader härigenom torde ha minskat.

I den årliga statistiken redovisas också orsakerna till skilsmässan eller rättare sagt de åberopade lagparagraferna, vilket icke är fullt samma sak. De flesta skilsmässorna avkunnas efter föregående hemskillnad och härvid

¹ Folkräkningen 1945: Del V. Tabell 10.

Folkräkningen 1930: Del VI. Tabell 19 o. 20.

åberopas i de flesta fall »djup och varaktig söndring i äktenskapet» som motiv, även om det verkliga motivet är helt annat. I 7—8 % av skilsmässorna ha äktenskapsbrott åberopats som orsak.

I samband med skilsmässofrekvensen har antalet frånskilda i befolkningen ökat men jämväl även antalet frånskilda, som ingå nya äktenskap. Man kan från den årliga statistiken utläsa, att giftermålsfrekvensen bland frånskilda, såväl män som kvinnor, är betydligt högre än giftermålsfrekvensen bland ogifta. Av stort värde skulle det ha varit om de frånskilda, som ingå nytt äktenskap, i den årliga statistiken redovisats efter det antal år, som förflutit efter skilsmässan. Så sker dock icke, men vid folkräkningarna 1930 och 1945 har antalet frånskilda män och kvinnor redovisats efter år för skilsmässan. Skillnaden mellan antalet ett år avdömda skilsmässor och det vid folkräkningen redovisade antalet frånskilda män och kvinnor med samma år för äktenskapets upplösning måste till allra största delen bero på omgiften. Antalet kvarstående frånskilda reduceras även genom dödsfall, men den reduktionen torde icke omfatta mer än i genomsnitt en halv procent per varje år, som förflutit efter skilsmässan.

I nedanstående tabeller 1 och 2 redovisas antalet frånskilda i Sverige den 31 dec. 1930 och den 31 dec. 1945, varvid antalet frånskilda även ha uttryckts i procent av antalet skilsmässor, allt efter år för skilsmässan.

Siffrorna visa tydligt, att omgiftesfrekvensen är synnerligen kraftig omedelbart efter skilsmässan. År 1930 gifte sig cirka 30 % av de frånskilda männen och 20 % av de frånskilda kvinnorna samma kalenderår som skilsmässan avkunnades. Efter högst två år efter skilsmässan ha närmare 40 % av de frånskilda männen gift om sig. Två år efter skilsmässan synes giftermålsfrekvensen vara förhållandevis ringa, men sedan stiger omgiftesfrekvensen något, och fem år efter skilsmässan ha 50 % av männen och 30 % av kvinnorna gift om sig.

År 1945 har omgiftesfrekvensen samma kalenderår som skilsmässan nedgått något jämfört med år 1930. Omgiftesfrekvensen under de två åren närmast efter skilsmässan har däremot stegrats och detta gäller särskilt

Tabell 1. Antal frånskilda i Sverige ^{31/12} 1930 efter år för äktenskapets upplösning.

År för äktenskapets upplösning	Antal frånskilda ^{31/12} 1930 för vilka äktenskapet upplösts bredvidstående år		Antal skilsmässor bredvidstående år	Kvarstående frånskilda per 100 skilsmässor	
	män	kvinnor		män	kvinnor
1930	1534	1801	2218	69	81
1929	1305	1648	2153	61	77
1928	1242	1604	2113	59	76
1927	1045	1407	1973	53	71
1926	849	1225	1780	48	69
1921—25	2909	4812	7830	37	61
1916—20	1512	2796	5445	28	51

Tabell 2. Antal fränskilda i Sverige ^{31/12} 1945 efter år för äktenskapets upplösning.

År för äktenskapets upplösning	Antal fränskilda ^{31/12} 1945 för vilka äktenskapet upplösts bredvidstående år		Antal skilsmässor bredvidstående år	Kvarstående fränskilda per 100 skilsmässor	
	män	kvinnor		män	kvinnor
1945	4762	5300	6463	74	82
1944	3065	3714	5423	57	68
1943	2303	2898	4747	49	61
1942	1746	2442	4212	41	58
1941	1397	1987	3535	40	56
1936—40	5578	8804	16515	34	53
1931—35	3599	6446	12740	28	51

för kvinnorna. Fem år efter skilsmässan ha närmare 60 % av de fränskilda männen och mer än 40 % av de fränskilda kvinnorna gift om sig.

Om man med omedelbar omgiftesfrekvens avser frekvensen av nytt äktenskap samma kalenderår som skilsmässan eller därpå följande kalenderår, utgör denna numera således något mer än 40 % för männen och 30 % för kvinnorna. Då bägge kontrahenterna kunna gifta om sig omedelbart efter skilsmässan, kunna icke ovanstående procenttal, 40 % och 30 %, direkt sammanläggas för att erhålla det procentuella antalet skilsmässor som följas omedelbart av nytt äktenskap för endera (eller båda makarna). Men troligen sker så i minst femtio, kanske sextio procent av skilsmässorna.

Det är dock givetvis omöjligt att påstå, att motivet för samtliga dessa skilsmässor, som omedelbart följts av nytt äktenskap, verkligen varit önskan att ingå ett nytt äktenskap. Tanken på ett nytt äktenskap kan ha aktualiserats först under hemskillnadsåret.

Av intresse skulle det vara att studera omgiftesfrekvensen bland fränskilda med beaktande av antalet barn i äktenskapet och med beaktande av vilken av makarna som fått vårdnaden av barnen sig anförtrödd. Uppgifter härom äro tyvärr icke tillgängliga. Däremot kan man från 1930 års folkräkning studera, huru den omedelbara omgiftesfrekvensen varierar med åldern vid skilsmässan och man finner därvid följande siffror för omgiftesfrekvensen samma kalenderår som skilsmässan erhållits.

Åldern vid skilsmässan	Omgiftesfrekvens 1930 för nyss fränskilda	
	män	kvinnor
under 30	26 %	21 %
30—35	33	25
35—40	34	28
40—45	32	18
45—50	36	14
50—60	25	10
60 o. därutöver	22	18

För männen är således den omedelbara omgiftesfrekvensen betydligt högre i åldrarna under 50 år än över 50 år. Toppvärdet 36 % i åldersgruppen 45—50 år kan mycket väl vara enbart ett utslag av tillfälligheter och är därför knappast något att fästa sig vid, men det talas annars om att åldrarna omkring 50 år är en kritisk ålder för äktenskap i detta avseende. För kvinnorna är den omedelbara omgiftesfrekvensen betydligt högre under 40 år än över 40 år och sjunker därefter med stigande ålder. Vid 1945 års folkräkning redovisas även de frånskilda med fördelning på landsbygd och stad så att i någon mån omgiftesfrekvensen kan bedömas utifrån denna fördelning. Med hänsyn till den eventuella omflyttningen mellan skilsmässan och folkräkningsögonblicket blir bedömningen vanskelig särskilt för kvinnorna, vilka troligen i större utsträckning än männen byta hemvist efter skilsmässan. För männen erhållas följande tal över antalet kvarstående frånskilda per 100 skilsmässor, upplösta åren 1941—1945.

År för äkten- skapets upp- lösning	Kvarstående frånskilda män per 100 skilsmässor	
	Landsbygd	Stad
1945	80	72
1944	62	54
1943	51	48
1942	46	40
1941	44	38

Siffrorna äro genomgående högre för landsbygden än för städerna och omflyttningen, till vilken här hänsyn icke kunnat tagas, torde närmast ha bidragit till att dessa siffror visa mindre skillnad än vad annars skulle varit fallet. Omgiftesfrekvensen bör således vara betydligt större för frånskilda i städerna än på landsbygden. För kvinnornas vidkommande finner man däremot skillnader i annan riktning, men detta kan bero på att siffrorna från folkräkningen 1945 icke bliva komparabla med den årliga statistikens siffror över antalet skilsmässor på landsbygd och i städer till följd av omflyttningen.

Carl-Erik Quensel.

Statistikk, økonomi Som kjent betydde »statistikk» opprinnelig ikke noe og statsvitenskap. annet enn »statskunnskap», men betydningen har skiftet; i de siste hundre årene har ordet betegnet et tallmessig studium av grupper, og statistikken er blitt utnyttet av både naturvitenskap, økonomi og sosiologi. Derimot har statistikk og statsvitenskap helt til for noen år siden gått skilte veier. Innenfor statsvitenskapen («political science» i angelsaksiske land) er hovedvekten dels blitt lagt på politisk idéhistorie, dels på forfatningsrettslige og forfatningshistoriske spørsmål. Det siste er tilfellet i Sverige, det av de nordiske land hvor vi finner en i høy grad livskraftig statsvitenskap. I den imponerende rekken på omkring 30 »Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga Föreningen i Uppsala» handler de fleste om svensk forfatningsrett og -historie, en del også om tilsvarende spørsmål i andre

land, f. eks. Brusewitz' studier over »Nordiska utrikesnämnder» og Björnbergs bok om »Parlamentarismens utveckling i Norge efter 1905».

Men nå er en mer sosiologisk gren av statsvitenskapen i ferd med å vokse fram i en rekke land, deriblant også Sverige. To av Uppsala-for-eningens skrifter hører hit, nemlig studier over den sosiale sammensetning både av Sveriges Riksdag og av de nordiske landenes statsråd gjennom en lengre periode bakover. Resultatene oppsummeres i begge tilfelle i statistiske tabeller over riksdagsmennenes og statsrådenes fordeling på yrkesgrupper o. s. v. Men den viktigste bruk av statistikk innenfor statsvitenskapen kan gjøres i forbindelse med studiet av valgene. Valgresultatene kan kaste lys både over bevegelsene i politikken og over sammenhengen mellom politikk og samfunnsstruktur. Allerede en enkel jevnføring av ulike lands valgstatistikk kan gi visse holdepunkter, og her er det gitt et viktig bidrag fra svensk side med Herbert Tingstens bok »Political Behavior», som utkom i London i 1937. Tingsten peker på en rekke trekk som går igjen: kvinner tar forholdsvis mindre del i valgene enn menn, og likeså er det en større prosent av middelaldrende mennesker som stemmer, enn av unge og gamle. Videre viser det seg at når det er høyt frammøte ved et valg, er det mindre forskjell mellom stemmeprosenten for ulike grupper enn når deltakelsen er liten.

Tingsten er også inne på spørsmålet om forskjell i politiske reaksjoner innenfor ulike samfunnsklasser. Direkte sammenlikning av forskjellige lands statistikk gir ikke noe større bidrag til å belyse disse tingene. Tingsten finner at jo lavere folks inntekt er, dess mindre deltar de i valgene; blant de fattige har en altså hovedmassen av »hjemmesitterne». Men de fleste sider av spillet mellom politikk og sosial struktur er det vanskeligere å få innblikk i, sier han. Her trenges det dyptgående undersøkelser innenfor hvert enkelt land. Det samme gjelder spørsmålet om årsakene til politiske svingninger. Valgstatistikken åpner et vidt felt for forskning, men i de fleste land er det ennå bare gjort noen få spadestikk i feltet.

I Norge prøvde Andreas M. Hansen i sin tid å utnytte valgresultatene til å underbygge sine underlige raseteorier. »Politisk parti er bestemt av rase», påstod han i boka om »Norsk folkepsykologi» (1899 og senere utgaver). Vestlendingene var etterkommere av trelles rase, de bøyde seg for svenskene og stemte med Høyre. Østlendingene hørte til herre-rasen, og de stemte med Venstre! Av større interesse, både for økonomer og andre folk, er det å få undersøkt om noen sammenheng finnes mellom økonomi og politikk. Alt før første verdenskrig tok Holger Koefoed spørsmålet opp for Norges vedkommende i tre artikler i Verdens Gang (9.—11. november 1913). Ved hjelp av statistikken fra 1882 til 1912 over Stortingets sammensetning og prisutviklingen ville han vise, at »under gode konjunkturer er folket tilbøyelig til radikal politikk, mens det omvendte er tilfellet i nedgangsår». Forklaringen mener han først og fremst å finne i at folk i gode tider »på grunn av øket økonomisk ryggstø føler mere kraft til å gjennomføre reformer». Senere norske valgresultater har kunnet tydes i samme retning, som E. Hoffstad viste i en artikkel i Samtiden 1930. Han hevdet der (s. 621) at »gode og dårlige tider uten unntagelse faller sammen med respektive tilbakegang og fremgang for de konservative (og omvendt for de

radikale)». Det må nok grundige undersøkelser til for å avgjøre hvor mye eller lite det kan være i dette. Det kan tenkes flere forklaringer på konservativ seir i nedgangs- og radikal seir i oppgangs-tider, jfr. min artikkel om valgene i Norge etter krigen, Verdens Gang 6.1.1950. Dessuten er det ganske klart at regelen har mange unntak, særlig hvis en ser på andre land enn Norge. Hoffstad mente riktignok at valgene i en rekke land viste samme tendens som de norske, og trodde bl. a. han kunne slå fast en svingning mot større konservatisme i U. S. A. i det året som var gått siden nedgangstidene satte inn i slutten av 1929. Men det ble jo snart tydelig at krisen tvert om førte til en kraftig radikal svingning i Statene.

Amerikanske forskere er de som grundigst har undersøkt valgstatistiske oppgaver. I sin bok »Quantitative Methods in Politics» fra 1928 var Stuart A. Rice inne på en tanke som liknet Holger Koefoeds: ved å jevnføre økonomiske og politiske svingninger i staten New Jersey fant han en tendens hos velgerne til å støtte det republikanske partiet i nedgangstider og det demokratiske i oppgangstider. Men tendensen var så svak at Rice mente han ikke kunne slutte noe ut fra samvariasjonen. Rent umiddelbart er det vel heller ikke så rimelig å tenke seg at velgerne skulle støtte ett parti under gode og et annet under dårlige konjunkturer. Det kan vel så være at en del mennesker blir mer redde, forsiktige og konservative i nedgangstider, men det kan like gjerne hende at mange flere blir drevet til desperasjon og radikalisme. Det er vanskelig å tenke seg noen almenyldig regel, medmindre en også trekker inn et annet moment: spørsmålet om hvilket politisk parti som har makten og ansvaret. Enten regjeringen er radikal eller konservativ, er det ikke urimelig å gå ut fra at flertallet av velgerne vil gå en del av æren for gode tider, og en del av skylden for de dårlige.

Flere amerikanere har tatt dette som utgangspunkt for undersøkelser. Det samme har Johan Åkerman i Lund gjort i sin bok fra 1946, »Ekonomiskt skeende och politiska förändringar». Åkerman mener at folk retter sin misnøye i dårlige tider mot det styret som sitter ved makten, uansett hvilken politisk farge det har. Han kommer til at depresjoner regelmessig har ført til politiske forandringer både i U. S. A., England og Tyskland, men derimot ikke i Sverige. Det siste skulle skyldes at Sverige ikke har vært så sterkt industrialisert som de andre tre landene. Åkerman er også inne på en del andre spørsmål, men dette er hans hovedtanke, som han har utarbeidet videre i en artikkel i Ekonomisk Tidskrift 1947. Åkermans bok er blitt nokså skarpt kritisert, særlig av Herbert Tingsten, som peker på forfatterens manglende kunnskaper i politisk historie (Dagens Nyheter 10. mai 1946). Men han innrømmer at Åkermans hovedidé rent prinsipielt er rimelig nok. Depresjon skaper misnøye, og den rettes gjerne mot dem som sitter ved makten. Åkerman har bare vært for ivrig etter å finne årsaken til alle mulige regjeringsskifter i økonomisk nedgang, unntatt når det gjelder Sverige. Her setter han bare en tredjedel av regjeringsskiftene i forbindelse med lavkonjunkturer, og Tingsten mener det kommer av at Åkerman har for godt kjennskap til sitt eget lands historie til å komme med vidtgående og uholdbare hypoteser her.

En av teoriene til Åkerman har direkte interesse for økonomer. Han hev-

der at det økonomiske liv i U. S. A. mellom 1884 och 1932 preges av en 4-årig konjunkturbølge, som er bestemt av presidentvalgene. De blir jo holdt hvert fjerde år. Det opptrer med andre ord en »politisk cykel» i økonomien:

»Efter valet har næringslivet fått visshet om den politiska kursen och konjunkturuppsvinget kommer i gång, men ett par år in på presidentperioden hota nya ingrepp från administrationen, som nu blivit varm i kläderna, vartill ovisshet om nästa vals ekonomiska konsekvenser börja göra sig gällande — och därmed kullminerar den politiska cykeln; nedgången når botten några månader före partiernas valkonvent sammanträda, ty då är ovissheten om framtiden störst.» (»Ekonomiskt skede», s. 60—61.)

Det er aksjekursene Åkerman tar som mål for denne konjunkturbølgen. I og for seg er det jo ikke så urimelig å tro at aksjebørsen blir påvirket av politiske valg. Også i Norge har vi opplevd at radikal agitasjon foran valgene førte til nervøse kursfall. Men en annen sak er det å se politikken som en bestemmende faktor også mellom valgene. Åkerman peker på at kursene stiger etter overstått valg.¹ Det er rimelig nok, når den som har seiret er vennlig innstilt overfor næringslivet; og det er særlig disse tilfellene Åkerman tar for seg. Men da er det liten grunn til å gå ut fra at samme manns administrasjon vil begynne med inngrep overfor næringslivet, så snart den bare blir varm i tøyet. Dessuten kan det vel være tvilsomt om aksjekursene er den beste konjunkturmåler. Amerikanske forfattere, som har vært inne på samme tanker som Åkerman, har vært forsiktige og ikke prøvd å bygge ut noen teori om politiske sykler. I en artikkel i *American Political Science Review* for 1936 fant Ogburn og Jaffe at valgårene var markert av et visst kursfall; men de tilføyde at kurven for omsetning og produksjon syntes å bli mindre påvirket av valgene, og under resten av presidentperioden hadde den et annet forløp enn kurven for aksjekurser (s. 273—5). Det lyder også rart når Åkerman sier at den økonomiske bølgen ble forskjøvet i tid under første verdenskrig. Hvis bølgen virkelig var bestemt av president-periodene, skulle det vel ikke ha skjedd noen slik forskyvning, for valgene fant sted som ellers med fire års mellomrum: 1912, 1916, 1920. Med andre ord: Åkerman trekker altfor vidtgående slutninger, når han mener at amerikansk økonomi ble bestemt av politikken i mer enn en menneskealder før Franklin Roosevelt's New Deal, på samme måte som når han vil bevise at regjeringsskifter nesten alltid skyldes økonomisk depresjon.

Men det må innrømmes at den siste teorien hans nok inneholder en god del sannhet, ikke minst i tilfellet U. S. A. Amerikanske statistikere har da også vært inne på samme tanke, og spesielt har Louis H. Bean forsøkt å presisere den i en bok »How to predict elections», som utkom i New York i 1948. Bean ser ikke på regjeringsskiftene ved presidentvalg, men på majoritetsforandringer ved kongressvalg. Han får dermed dobbelt så mange data som Åkerman; kongressvalgene foregår jo annethvert år. Og han finner en lang bølgebevegelse i amerikansk politikk, som går omtrent hundre år bak-

¹ De begynner alt å stige en god stund før. Mange ville vel synes det var rimelig å tro at usikkerheten og nervøsiteten nådde sitt høydepunkt ved selve valget, og ikke flere måneder i forveien. Statistikken tyder på det motsatte. Det kunne være grunn til å prøve å få undersøkt nærmere hvorfor kursene beveger seg slik.

over i tiden. Demokrater og republikanere har vekselvis vært dominerende, snart det ene og snart det andre partiet, i seks lange perioder. Bean oppsummerer sitt syn i følgende ord: »Like the tides in nature, political tides are the result of many complex factors. But the abrupt shifts that brought about the six periods of alternating Republican and Democratic control of Congress are traceable to one major cause — business depressions» (s. 17). Nå har Bean, likesom Akerman, bare tatt nokså enkle statistiske hjelpemidler i bruk. Enhver som har elementære kunnskaper kan følge ham med letthet, sier han. Og uten tvil vil det være nødvendig med langt grundigere statistiske undersøkelser om en skal få sammenhengen mellom økonomiske og politiske svingninger ordentlig belyst. Johan Akerman gjør en interessant begynnelse med sin artikkel i *Økonomisk Tidsskrift* 1947; der stiller han sammen indeksene for industri- og jordbrukskonjunktur med valgresultatene for industristater og andre stater i U. S. A. ved en rekke presidentvalg, og finner sin tese om sammenhengen mellom konjunkturer og politikk stort sett bekreftet. Bean derimot bare jevnfører kongressvalgene med en produksjonsindeks som måler »business activity»: »We must do the best we can with the material readily available», sier han (s. 54). Han kommer fram til presise tall, men de er nok ikke helt til å stole på. Det er farlig å stille opp mot hverandre en valgstatistikk som omfatter industri- og jordbruksområder under ett, og en konjunkturindeks som vesentlig synes å gjelde for industrien. Da er det bedre bare å ta for seg valgene i enkelte industristater, som Clark Tibbitts gjorde i 1931 (artikkel i *American Journal of Sociology*, bind 36, s. 596), og enda bedre å se på industristater og jordbruksstater særskilt som Akerman.

Bean trekker litt raske slutninger. Men hovedtendensen i kongressvalgene, som han peker på, er nok et faktum. Andre amerikanere hadde vært inne på det samme allerede før den store depresjonen. A. N. Holcombe, i sin bok om »The Political Parties of To-day» (New York 1924), understreket hvordan konjunkturomslag flere ganger hadde ført til politiske omslag i U. S. A. Republikanerne satt ved roret da krisen i 1873 brøt løs, og de led et dundrende nederlag ved kongressvalgene året etter. Da krisen i 1893 kom, var det demokratene som satt ved makten, og nå var det de som fikk føle velgernes misnøye året etter. Årsakene til økonomiske kriser var enda dårlig forstått da Holcombe skrev; og i forrige århundre, sier han, var ingen klar over hva de kunne skyldes. Men om det så hadde vært forandringer i sollyset som fikk konjunkturerne til å svinge oppover og nedover, slik som en sosialøkonomisk teori gikk ut på — så ville folk ha gitt politikerne skylden. Den menneskelige natur vil ha sin utløsning, sier Holcombe, folk trenger syndebukker når tidene er dårlige, og opposisjonen kan alltid finne på noe å kritisere regjeringen for. Synspunktet ble bekreftet igjen etter den krisen som satte inn i 1929. Mer tvilsomt kan det kanskje være om de politiske omslag i årene nærmest før og etter første verdenskrig også vesentlig skyldtes omslag i konjunkturerne. Det er ikke nok med samvariasjon i statistikken, en må også se på andre historiske fakta. I alle fall blir det for enkelt å sette opp et skjema som dette: Vi finner seks lange politiske perioder. Omslagene i maktforhold som skiller dem, skyldes alle sammen en kraftig økonomisk krise. Og stabiliteten innenfor hver periode skyldes at

velgerne ikke var interessert i å jage bort de makthavende, så lenge bare tidene var noenlunde gode. Virkeligheten er mer komplisert. For eksempel hadde nok omslaget i 1874 økonomiske årsaker, men en kan ikke si at utviklingen ville blitt en helt annen om de gode konjunktorene hadde fortsatt. Republikanernes maktstilling før 1874 skyldtes at Nordstatene holdt Syden okkupert etter borgerkrigen og sørget for en republikansk majoritet der nede ved hjelp av negerstemmer. Men litt etter litt måtte Nordstatstroppene trekkes tilbake, og dermed fikk demokratene nesten automatisk overtaket i sør og ble jevnbyrdige med republikanerne igjen. Det var en naturlig prosess, som bare ble framskyndet av den økonomiske krisen i 1873.

Men utvilsomt har det vært en sterk sammenheng mellom økonomiske og politiske svingninger i U. S. A. Dårlige tider skjerper velgernes kritiske sans, og det er aldri til fordel for en regjering. Selv når det er klart at politikerne ikke har skylden for omslaget, kan det bli farlig nok for dem. John Barnhart har undersøkt de politiske følgene av tørkeperioder i Nebraska. Han sier (*American Political Science Review* 1925, s. 540):

»To suggest that the farmer held the politician responsible for the shortage of rainfall would be an unwarranted exaggeration of the thoughtlessness of the voters. But it is quite another matter to suggest that the drought in Nebraska made a bad set of agricultural conditions worse and that the politicians were held responsible for some of the conditions.»

Sammenheng mellom partisvingninger og økonomiske bølger kan en også spore i mange europeiske land. Men kriger og utenrikspolitiske forviklinger har spilt en stor rolle under valgene her, så det er tvilsomt hvor stor den økonomiske innflytelsen kan ha vært, ikke minst i Tyskland og England, hvor Akerman mener å finne sterk sammenheng mellom økonomiske og politiske svingninger. Hans medarbeidere holder for øyeblikket på med nøyaktige undersøkelser av engelsk valgstatistikk for å kunne belyse spørsmålet nærmere.

I England selv har det ikke vært arbeidet noe større med denslags ting før i det aller siste (McCallum's bok om parlamentsvalget i 1945). Pioneren når det gjelder vitenskapelige valganalyser var en franskmann, André Siegfried, som alt i 1913 utga sitt store »Tableau politique», et 500 siders verk om den politiske utvikling i Vest-Frankrike i de 40 årene som var gått siden republikken ble grunnlagt. I det siste er arbeidet blitt ført videre i Frankrike, bl. a. ved skrifter utgitt av Fondation Nationale des Sciences Politiques i Paris. I Tyskland ble det i mellomkrigstiden utført en viktig studie over den samfunnsmessige bakgrunn for nazismen. Manuskriptet ble laget i Slesvig-Holstein i årene 1932—34, men kunne først offentliggjøres etterat forfatteren var kommet seg over til U. S. A. (Rudolf Heberle: »From Democracy to Nazism».)²

Siegfried og Heberle legger ikke hovedvekten på å undersøke politiske svingninger, men derimot på en analyse av sammenhengen mellom politikk og samfunnsstruktur. Siegfried viser for eksempel hva jordeiendoms-forhol-

² En mer utførlig bibliografi over valgstudier i forskjellige land har jeg gitt på s. 147 flg. i avhandlingen »Histoire et sciences politiques» (Beretninger fra Chr. Michelsens Institutt, XII, nr. 8. Bergen 1950).

dene har å si. Han gjengir kart over bestemte departementer, hvor storgodsene dominerer i noen områder og bondegårdene er i flertall i andre, og hvor det endelig finnes distrikter med en blanding av store og små eiendommer. Det viser seg at befolkningen i de siste er politisk sett vakkende: her er det snart høyre-, snart venstre-partiene som får flertallet. Derimot er områdene med småeiendommer sterkt republikanske, og storgodsområdene på sin side viser flertall *mot* republikken. Siegfried kan belyse dette ved å stille politiske kart og eiendomskart ved siden av hverandre. De stemmer ofte ganske slående overens. Men mange andre forhold, f. eks. valgresultater i byene, er det ikke så lett å gjøre anskuelige på denne måten. Det er ikke blitt foretatt noen matematisk analyse av den franske statistikken. Heberle analyserer derimot i sin bok oppgavene fra Slesvig-Holstein og finner en høy positiv korrelasjon mellom middelklassen og nazismen, og korrelasjoner som viser innenfor hvilke grupper av middelklassen Hitler særlig fikk tilslutning.

Men det er blant amerikanerne matematiske hjelpemidler har vært tatt i bruk i stor stil, og bare i Statene er valgsosiologiske undersøkelser blitt drevet på virkelig bred front gjennom et par-tre årtier. Dessverre skiller politikken derover seg såpass sterkt ut fra det vi er vant til i Europa, at amerikanernes erfaringer sjelden lar seg overføre direkte på våre forhold. For oss faller det først og fremst naturlig å spørre: hvordan reagerer de og de befolkningslag politisk sett? Men i amerikansk politikk har ikke den sosiale lagdelingen spilt så stor rolle; skillet mellom ulike landsdeler, nasjonaliteter, raser og religiøse grupper har vært viktigere, og særlig har disse tingene helt til det siste vært avgjørende for partigrupperingen i republikanere og demokrater. Klasseinteressene har nok også hatt sitt å si, men de har sjelden vært det direkte formål for kampen mellom partiene, og valgundersøkelser gir derfor ikke så ofte grunnlag for sammenlikninger med europeiske forhold. Folkeavstemninger for og imot spesielle spørsmål kan bedre gjøre det. Stuart A. Rice undersøker f. eks. i et kapitel av »Quantitative Methods in Politics» folkeavstemningene i staten Washington siden 1914. Innen i landet er det her store jordbruksdistrikter, men ute langs Stillehavet er hovednæringene skogbruk og fiske; byene og industrien ligger også ved kysten. Ved avstemninger over lovforslag viser det seg en tydelig forskjell mellom de arbeiderbetonte kyststrøkene og bøndernes distrikter, ofte både når det gjelder materielle spørsmål som reguleringen av arbeidsforholdene og moralske spørsmål som forbud mot alkohol. Rice har regnet ut korrelasjonen mellom stemmegivning og antall bønder blant befolkningen, bruksverdi pr. jordbruker o. s. v.

Stuart Rice innførte bruken av matematikk i amerikansk statsvitenskap. Ikke alt det han forsøkte seg på, førte fram. For eksempel tenkte han seg at de politiske meninger i samfunnet, fra ekstremt radikale over moderate til reaksjonære oppfatninger, måtte fordele seg på individene etter en normal hyppighetsfordeling, ettersom hvert menneske kommer i berøring med så mange andre med avvikende oppfatning og kan bli påvirket i de forskjellige retninger! Det er jo ikke nettopp noen realistisk teori for opinionsdanningen. Men mange av Rice's tanker ble tatt opp og ført videre. Allerede noen år før hans bok kom ut, var det satt i gang en rekke valgundersøkel-

ser av folk ved Chicago Universitet. En av mennene derfra, Harold F. Gosnell, ble den som førte bruken av matematikk innenfor statsvitenskapen lengst fram.

Særlig i boka »Machine Politics» fra 1937 arbeider Gosnell med et stort matematisk apparat: partial and multiple correlation, net regression, scatter diagrams, og til sist factorial analysis — en stakkars u-matematisk sjel føler seg litt fortapt. Heldigvis uttrykker Gosnell seg slett ikke bare i formler, han samler dem bakerst i boka til bruk for særlig interesserte. Det er også en trøst å se hva han sier i et tillegg til sin neste bok »Grass Roots Politics». Han motsier ikke direkte en anmelder av »Machine Politics», som hadde uttalt at forfatteren kunne oppnådd samme resultater uten å bruke matematikken. Gosnell tilføyer bare:

»However, I would state emphatically that to prove the propositions stated in *Machine Politics* as conclusively using only grade school arithmetic would have required much more time and effort than I took. This may seem like a paradox to those who may not have familiarized themselves with the techniques, but once their use is learned it is soon discovered that they are great labor and space-saving devices.»

»Machine Politics» er en undersøkelse av valgene 1928—36 i Chicago, Statenes største by nest etter New York. Uten tvil er nytten av matematikk spesielt stor når en arbeider med en slik maurtue av et samfunn, og i et lite land som Norge har nok ikke teknikken samme praktiske interesse. Men derfor kan den jo være verd å legge merke til. Gosnell har greidd å kaste lys over ting som en skulle tro det var vanskelig å måle med tall, for eksempel journalistenes politiske innflytelse. I 1933—34 tok avisen Chicago Daily News opp en statistikk som viste i hvilke hjem 5 av byens store aviser ble regelmessig lest. Formålet med undersøkelsen var å veilede annonseavdelingen i Daily News, men arbeidet ble utført vitenskapelig av folk fra Chicago Universitet. 47 distrikter rundt omkring i byen ble plukket ut, og over halvparten av de familiene som bodde der, bortimot 100.000 i alt, ble intervjuet. Gosnell sammenlikner resultatene av denne undersøkelsen med forskjellige valgresultater. Franklin Roosevelt fikk flere stemmer i Chicago i 1936 enn i 1932. Nesten alle avisene førte en voldsom kampanje mot ham i 1936, mens han hadde hatt en god del av dem med seg fire år tidligere. Det så altså ut som om avispropagandaen var uten innflytelse på valgresultatet. Men ved hjelp av en korrelasjonsanalyse, hvor han holder andre faktorer konstante, viser Gosnell at avisene tvert om må ha påvirket sine lesere ganske kraftig i mange deler av byen. Roosevelt's framgang skyldtes at det var andre områder som ikke lot seg påvirke, blant annet fordi folk flest der ikke var avislesere. Chicago har helt til det siste vært en by med mange ferske innvandrere, særlig fra Øst-Europa, som fulgte lite med i amerikanske aviser.

Gosnell viser i hvor høy grad skillet mellom nasjonale grupper har virket bestemmende på politikken i Chicago. Han måler videre betydningen av en slik ting som spørsmålet om alkoholforbud i presidentvalgene. Resultatene fra folkeavstemninger om forbudet kan jo sammenholdes med valgstatistikken. Kanskje kan en si at det ville ha vært vel så interessant å få undersøkt den samfunnsmessige bakgrunn for folks innstilling til forbudet, slik

som det ble gjort av Stuart Rice i Washington. Og det er videre klart at også motsetningen mellom nasjonalitetsgruppene for en stor del er sosialt bestemt. De innvandrerne som kom sist over, det vil særlig si de fra Sør- og Øst-Europa, har gjerne måttet nøye seg med det dårligst betalte arbeidet. Gosnell er fullt på det rene med at saken har en slik side, og i »Grass Roots Politics» analyserer han valgresultatene i en rekke stater og sammenholder dem med forskjellige økonomiske oppgaver. Han finner at de to store amerikanske partiene i det siste har utviklet seg i retning av europeiske klassepartier — demokratene er på vei til å bli et parti for lavere inntektsgrupper og republikanerne blir partiet for de høyere. Men han understreker også at de gamle innflytelsene av helt annen karakter stadig har stor styrke.

En europeer vil ofte bli slått av hvor mye politikken i innvandrernes »gamleland» har hatt å si. I Wisconsin, en stat med sterkt skandinavisk innslag, var nordmennene de ivrigste tilhengere av Robert M. La Follette's »Progressive Movement». Men da La Follette i 1906 satte opp en guvernørkandidat som het Lenroot, mistet han nordmennenes støtte. Etter unionsbruddet året før ville de ikke stemme for en svenskøttet mann! Spørsmålet om hvorfor det var de norske som først ga kraft til denne radikale bevegelsen, er ellers interessant nok. Historiske forklaringer har vært gitt. A. O. Barton sier i sin bok om »La Follette's Winning of Wisconsin» at nordmennene var vant til selvstyre hjemmefra. Han sammenlikner »the Norwegian uprising in Wisconsin ... and that which swept Norway ... and resulted in the driving out of an oppressive official class ... and the substituting of peasant members of parliament like Ueland and Jaabæk». Mange norske innvandrere hadde bestemt seg for hvilket politisk parti de ville slutte seg til i Statene, enda før de var kommet over dammen, sier han. Men kanskje et annet moment har vært like viktig som idépåvirkningen. Nordmennene var ikke blant de første innvandrerne i Wisconsin. En gammel norskøttet farmer derfra fortalte meg at da hans foreldre kom dit over fra Norge en stund etter midten av århundret, var det beste prerielandet tatt av farmere fra Ny-England. De norske måtte rydde jord på åssidene, og døtrene deres tjente på gårdene til ny-englandsfolk: »Kanskje det er samfunnsstrukturen i det nye landet som har gjort nordmennene særlig innstilt på å støtte et radikalt parti? Historiske undersøkelser skulle vel kunne kaste et visst lys over spørsmålet; det norsk-amerikanske historielaget har jo tatt opp en grundig utredning av nybyggersagaen. Men statistikken kan gi sikrere svar, dersom det bare fins tilstrekkelig mange tallmessige oppgaver. George Lundberg foretok for en del år siden en undersøkelse i to nærliggende stater, North Dakota og Minnesota (artikkel i *American Journal of Sociology* 1927, bind 32, s. 719). Han fant at politisk radikalisme var sterk i visse distrikter, nemlig der folk var fattige og nylig kommet til landet. Befolkningen her bestod for en stor del av skandinaver og russere, og Lundberg mente at de var mer vant til økonomisk samvirke enn fødte amerikanere, så de følte det mer naturlig å støtte de radikales forslag om økonomiske tiltak fra statens side. Men han gjorde ikke noe forsøk på å måle om det var denne innstillingen eller kanskje heller folks økonomiske vilkår som virket *sterkest* på valgresultatene.

I Wisconsin har radikalismen vært kraftigere enn kanskje i noen annen

amerikansk enkeltstat. Stuart Rice fant i sin bok »Farmers and Workers in American Politics» (1924) at bønder og arbeidere alltid hadde hatt vanskelig for å finne hverandre i politikken, uten nettopp når det gjaldt Wisconsin. Det samme har jo vært tilfellet i mange europeiske stater, for eksempel i Tyskland, mens derimot Arbeiderpartiet i et land som Norge temmelig tidlig greidde å få stor tilslutning utover i bygdene. Det kan vel for en del henge sammen med at norske småbrukere ofte også driver som arbeidere, iallfall til visse tider av året, blant annet i tømmerhogsten. Det har ikke vært så skarpt skille mellom jordbruk og industri hos oss som i Mellom-Europa eller i amerikanske industristrøk. Noe liknende kan en si om Wisconsin. Hovednæringene der har vært jord- og skogbruk, det siste drevet av svære, kapitalsterke kompanier. Nordmennene i Wisconsin har for en stor del livnært seg som skogsarbeidere. Det kunne kanskje være verd å undersøke om visse eiendommelige trekk i statens politiske liv har sammenheng med et særpreget næringsliv.

I forholdet mellom politikk og samfunnsstruktur ligger det ihvertfall nok av spørsmål å ta opp til gransking. Det er ikke sannsynlig at vi noen gang kommer fram til rent tallmessige uttrykk for dette forholdet, og heller ikke kan en lett tenke seg presise formler for svingningene i det politiske liv. En hel del ting vil spille inn, som hverken kan veies eller måles. Nettopp derfor er det så vanskelig å få fullt utbytte av statistiske oppgaver i statsvitenskapen. Den som studerer dem, må ikke bare skjønne seg på statistikk, han bør også ha et grundig kjennskap til både politiske og samfunnsmessige forhold på det stedet saken gjelder. Det er ikke nødvendig at han har forsøkt å være aktiv politiker, slik som Siegfried og Gosnell gjorde — skjønt de sier begge to at den lærepeng de fikk, hadde de godt utbytte av, da de resignerte og ofret seg for det vitenskapelige! Men ihvertfall bør statistikeren ha både sans for og kjennskap til detaljene i politikken, ellers kan han komme galt avsted.

I American Sociological Review for 1946 står det en artikkel av Loomis og Beegle ved Michigan State College om »The Spread of German Nazism in Rural Areas». Forfatterne har hatt adgang til detaljerte statistiske oppgaver fra Tyskland, og de korrelasjonskoeffisienter, som de har regnet ut, er i høy grad interessante. De viser for eksempel hvor sterkt katolske velgere stod imot nazismen. Men når Loomis og Beegle skal våge seg ut på glattisen og forklare sine tall, uten særlig grundig kjennskap til tysk politikk, greier de ikke alltid å holde balansen. De prøver å støtte seg til almene sosiologiske kunnskaper; men forklaringene virker ikke alltid overbevisende, som når forfatterne sier:

»Durkheim's finding concerning the coincidence of the Catholic faith and low suicide rates, as well as Max Weber's observation that the value orientation of people in non-Catholic areas predisposed them to develop and to adjust themselves to capitalist bureaucracy, are pertinent to the consideration of the relationship between Nazism and Catholicism.»

Så nyttig som en statistisk analyse kan være, forteller nakne tall i seg selv svært lite om politiske strømninger. Det er nødvendig å kjenne stedet som skal studeres, og gjelder det eldre statistikk, må en kunne historien.

Men statistikere flest har vanligvis ikke mer inngående kjennskap til historie enn amerikanere til Tyskland. Like fullt er denne unge gren av statsvitenskapen så viktig at en må glede seg over alle nye skudd og passe seg for å skjære noe bort med skarp kritikk.

Heldigvis har vi i det siste fått et godt hjelpemiddel, som gjør det til en lettere oppgave å tolke offisiell valgstatistikk. Det er *opinionsmålingene*. De har alt en ganske lang og tildels beveget historie bak seg i Statene. Politiske meningsmålinger bygde fra først av på erfaringene fra økonomisk markedsanalyse, og begge deler utføres ofte ved samme kontorer. Mest kjent er naturligvis meningsmålerens forsøk på å forutsi valgresultater. Det første storstilte eksperiment ble foretatt av tidsskriftet *Literary Digest* foran presidentvalget i 1924 og lyktes over all forventning. Redaksjonen sendte ut brevkort til femten millioner velgere og fikk svar tilbake i tide fra 16 prosent av dem. Ved forutsigelsen gikk en ut fra at fattigere velgere ikke var så godt representert i utvalget som de mer velstående, blant annet fordi det var lettere å finne navnene på de siste i telefonkataloger og liknende, og fordi de var mer vant til å sende brev og fylle ut skjemaer. For dette ble det gjort et skjønsmessig fradrag i antall »republikanske» brevkort, og resultatet slo godt til ved en rekke valg. Men i 1936 kom *Literary Digest* ille ut å kjøre med en spådom om at Roosevelt ville få 43 prosent av stemmene og republikanernes mann 57 prosent. Roosevelt ble valt med over 62 prosent av stemmene. *Literary Digest* gikk inn.

I midten av 1930-årene ble det fra annet hold utarbeidet atskillig bedre metoder til å få tak i et representativt utvalg av de stemmeberettigede. Særlig kjent ble George Gallup med sitt *American Institute of Public Opinion*. Men presidentvalget i 1948, da meningsmålerne var skråsikre på at Truman ville tape, viste at vanskene med å finne et virkelig representativt utvalg er større enn de fleste hadde tenkt seg. En opinionsmåling, om den er aldri så god, vil ikke kunne erstatte et virkelig valg. Folk føler ikke samme ansvar når de svarer på en rundspørning, som når de legger stemmeseddelen i urnen. Og en er aldri hundre prosent sikker på at utvalget er representativt, det kan for eksempel hende at det møter fram uventet få eller uventet mange på valgdagen fra en eller flere deler av velgermassen. Vitenskaplig sett er det da også en annen side ved meningsmålingen som har større interesse enn spådommene, nemlig muligheten for en stadig sondering av opinionen mellom valgene og i særskilte, konkrete spørsmål. På den måten blir Gallup-undersøkelsene til en lang rekke små folkeavstemninger om alle slags saker og problemer.

Rundspørings-metoden kan også føres videre. Paul Lazarsfeld og hans medarbeidere foretok i de siste månedene før presidentvalget i 1940 en gjentatt utspørning av samme mennesker i et bestemt lite valgdistrikt, og fikk dermed et grunnlag for å bedømme hvordan folks meninger utviklet seg under valgkampen (»The People's Choice», 1944). Eksperimentet ble gjentatt i mindre målestokk i 1944 (omtalt i annen utgave av boka, *New York* 1948) og likeså ved presidentvalget i 1948 (se en artikkel i *Public Opinion Quarterly*, Winter 1948—49).

Lazarsfeld gjør blant annet bruk av indekser til å måle styrken av folks politiske oppfatning. Slike forsøk på å gradere folks meninger etter en eller

annen skala, for dermed å komme fram til tallmessige mål, har det vært drevet mye med i U. S. A., og på mange andre måter prøver amerikanerne seg også med kvantifisering. For eksempel utga Harold Lasswell i 1949 en bok med titelen »Language of Politics, Studies in Quantitative Semantics». Her blir det foretatt en statistisk undersøkelse av forskjellige politiske tekster, blant annet kommunistiske 1.mai-opprop, for å se hvilke slutninger en kan trekke av forandringer i terminologien. Den slags opptelling kan sikkert undertiden være nyttig. Den kan brukes på historiske tekster. Det er kjent at første del av Sverres saga er skrevet under kongens eget tilsyn: ved å telle hvor mange ganger birkebeinerne seirer ifølge denne første delen av sagaen, og jevnføre med antall seir og nederlag i siste del, får en klart inntrykk av hvordan kongens eget avsnitt er et rent propagandaskrift, med seirene i overveldende flertall og alle tilbaketrekninger bortforklart, mens det senere kommer en mye mer jevn veksling av seir og nederlag. Men nytten av en slik »statistikk» er jo temmelig sterkt begrenset. I statsvitenskapen er det slett ikke alltid kvantitative metoder som gir det beste resultat. Herbert Tingsten sier i forordet til sin bok om »Svensk utrikesdebatt mellan världskrigen» at det ikke er noen grunn til å prøve å påvise f. eks. hvor mange aviser var for og hvor mange mot et visst standpunkt. Nyansene i meninger er skiftende, og avisene har så ulike innflytelse og legger så forskjellig vekt på en sak at denslags beregninger krever et arbeid som ikke står i noe rimelig forhold til utbyttet. Avstemning og valg er og blir det beste råmaterialet for statistisk behandling. Og det er ennå svært lite bearbeidet.

Bergen, febr. 1950.

Sten Sparre Nilson.

LITTERATURGRANSKNINGAR

HILDING EEK: *Nya tryckfrihetsförordningen*. Sthlm 1948. Wahlström o. Widstrand. 203 sid. Pris kr. 8:75.

NILS ALEXANDERSON: *Svensk tryckfrihet*. Studentföreningen Verdandis småskrifter, nr 500. Sthlm 1950. Albert Bonniers. 50 sid. Pris kr. 2:05.

1812 års tryckfrihetsförordning tillhör sedan årsskiftet historien. T.F. 5 april 1949 har trätt istället. Övergången innebär ej någon epok inom vår statsrätt jämförlig med den, för en dryg mansålder sedan, då tvåkammar-systemet genom riksdagsordningen 22 juni 1866 ersatte Rikens Höglofliga Ständer. Den nya T.F. bygger i väsentliga delar på vår hävdvunna tryckfrihetsrätt, med en del viktiga, av praxis eller timade händelser föranledda tillägg. Till det yttre är emellertid T.F. helt en, i stort sett synnerligen lyckad, nyskapelse.

Ehuru ändringsförslag ifråga om T.F. 1812 framlades tidigt och i mängd, dröjde det länge, innan någon självständig vetenskaplig bearbetning såg dagen. Det skedde först i och med Rydins bekanta arbete 1859 »Om yttrandefrihet och tryckfrihet». En specialfråga av viktig natur blev behandlad av Ask i arbetet »Om ansvarighet för tryckfrihetsbrott», år 1890. Sedermera blev emellertid tryckfrihetsrätten föremål för åtskilliga bearbetningar eller översikter av växlande vetenskaplig halt och omfång. Förutom uppsatser, bl. a. (i Statsv. tidskrift, Svensk Juristtidning, Förvaltningsrättslig tidskrift) av Croneborg, Eek, Eldh, Gärde, Hassler, Herlitz, Malmgren, G. Olsson, Reuterskiöld, Svennegård, märkas arbeten, i tidsföljd, av Alexanderson, Varenius, Rönblom, O. Thulin, K. Petersson, Eek. Ett flertal värdefulla offentliga utredningar avseende reformering av 1812 års T.F. sågo samtidigt dagen, från 1912 års betydelsefulla »Betänkande med förslag till tryckfrihetsordning» till nuvarande T.F:s direkta förarbete »Förslag till tryckfrihetsförordning» (S.O.U. 1947: 60). T.F. 1812 blev sålunda på sin ålders höst ägnad en intensiv uppmärksamhet.

T.F. 1949 kan glädja sig åt att redan från begynnelsen ha blivit vetenskapligt uppvaktad. Eeks ovanstående arbete förelåg t. o. m. innan ännu den nya tryckfrihetslagstiftningen antagits. Och ytterligare kommentarer torde inom kort vara att förvänta.

Eeks och Alexandersons arbeten ägnas samma föremål, men uppläggningsen är helt olika. Eek avser, enligt arbetets förord, att giva en »systematisk framställning» av uttömmande slag, Alexanderson åter en i stora drag tecknad karakteristik. Det förra arbetet vänder sig till jurister och pressens folk i avsikt att användas som lärobok och som handbok. Alexandersons lilla skrift har adress till envar, som önskar vinna en helhetsblick över

tryckfrihetens väsentliga sidor. Båda författarna äro, var på sitt sätt, synnerligen väl skickade för sin uppgift. Alexandersons viktiga processuella arbete »Föreläsningar öfver den svenska tryckfrihetsprocessen», 1907, följdes av ett, visserligen anonymt, men högst betydelsefullt medarbetarskap bland 1909 års tryckfrihetssakkunniga i fråga om tryckfrihetslagförslaget 1912. Avsnittet »Tryckfrihetskommittén» (liksom »Justitieombudsmannen» och »Militieombudsmannen») i samlingsverket »Sveriges riksdag» (1935) äro författade av honom. Alexanderson är, i sanning, en eminent kännare av tryckfrihetsrätt. Även Eek har en vacker produktion å hithörande fält bakom sig, varav främst den stora rättspolitiska och komparativa juris doktorsavhandlingen »Om tryckfriheten», 1942.

Eeks »Nya tryckfrihetsförordningen» äger sina obestridda förtjänster. Den skänker, så långt lagmaterialet vid författandet det tillåtit, en utförlig och ibland nog så detaljerad framställning, lättläst och tillrättagad för praktiskt bruk, närmast för pressmän. De såsom bilagor tryckta lagtexterna och formulärtyperna samt ett utförligt sakregister — alltid rekommendabelt — höja väsentligt arbetets användbarhet som handbok. Av de olika avsnitten synes mig kap. 5, »Tryckfrihetsbrotten», bäst genomarbetat. Ett utmärkt grepp utgör kap. 8 om pressen och dess organisationer. Förf. angriper sitt ämne med frisk energi och rådes ej för omdömen, vanligen välgrundade och riktiga. Hans juridiska kunnighet och kringsynthet dokumenterar sig flerstädes. När nedan några erinringar göras, sker detta ej av gnatig kritiklust utan för att dessa, möjligen, kunna bliva till nytta vid den framtida nya upplaga, som förf. i sitt förord hoppas kunna utge.

Eeks arbete utkom, som sagt, innan hithörande lagstiftning antagits. Han har sålunda icke varit i tillfälle att taga ställning till vissa först genom riksdagens beslut 1949 definitiva stadganden i T.F. (de vilande alternativa grundlagsförslagen, vilka riktigt redovisas å s. 42). Och den viktiga följdlagstiftningen (1949 års lagstiftning om rättegången i tryckfrihetsmål, om avlämnande av biblioteksexemplar, om spridningsförbud av vissa kartor, o. s. v.) har, naturligtvis, icke alls kunnat beaktas. Uppgiften s. 75 om granskningsexemplars avlämnande enligt kung. ^{18/6} 1941 är redan föråldrad (1941 års kung. ersatt med kung. ^{20/12} 1949, nr 695). Förf. antyder i förordet att han nödgats påskynda arbetet, vilket ej varit till dess fördel. Den systematiska framställning, vilken förf. åsyftar, har han ej hunnit genomföra med tillräcklig klarhet och energi. Varje framställning av svensk tryckfrihetsrätt löper lätt risken att bli svåröverskådlig och, vilket nog delvis är ofrånkomligt, behäftad med upprepningar: skulden härtill är primärt att söka i vår tryckfrihetslagstiftnings alltifrån begynnelsen karakteristiska blandning av stats- och förvaltningsrätt, straffrätt, processrätt och ävenledes näringsrätt. T.F. själv innehåller fortfarande, ställvis om vartannat, dessa olika materier. En systematisk framställnings uppgift bör då, bland annat, vara att bringa reda i och klar översikt över det mångskiftande juridiska stoffet. Eeks arbete tillgodoser inte nöjaktigt detta.

I kap. 1 (»Inledning. Tryckfrihetens ideologi och allmänna utveckling») och kap. 3 (»Tryckfriheten») blandas sålunda om vartannat — i och för sig goda och upplysande — principiella betraktelser med redogörelser för svensk och, i någon mån, utländsk rätt. — Ansvarsreglerna och juryinsti-

tutet beröras i kap. 3, men få sin utförliga och dispositionsmässigt riktiga behandling i kap. 5 (»Tryckfrihetsbrotten») och kap. 6 (»Tryckfrihetsprocessen»). — I kap. 4 (»Tillsyn över tryckfrihetens bruk») får man stifta en, visserligen flyktig, bekantskap med åtals-, beslags- och förvartagandeanstalten, vilka utförligare belysas i kap. 6. — Detta senare kapitel liksom kap. 7 om allmänna handlingars offentlighet synas f. ö. jämförelsevis alltför knapphändiga.

Såsom detaljmärkningar må tjäna följande lilla axplockning. Å s. 48 anföres, att pornografisk o. s. v. skrift eller karta, vars spridning jämlikt T.F. 6:2 reglerats genom allmän lag, icke skulle kunna konfiskeras (förverkas) annat än i den ordning T.F. stadgar. Förverkande bör dock rimligtvis kunna stadgas i dylik lagstiftning såsom ett led i spridningsförbudet, vilket också skett i lagen ^{16/12} 1949 om förbud mot spridning av vissa kartor m. m., §§ 2, 3. — Tolkningen av begreppet »pseudonym» å s. 62 synes ej övertygande; enligt förf. skulle detta få en annan innebörd i T.F. 3:5 än i 3:3 (författares »pseudonym, som enligt vad *allmänt är känt* åsyftar honom»). — Förf:s polemik å s. 64 mot uttalanden i prop. 1948:230 om rätt i visst fall att röja författare förefaller ogrundad. — Systematiken över »pressdelikten» å s. 92 är alltför lättvindig och borde ha motiverats grundligare. — Tolkningen, s. 102, 104, av »offentligen» eller »bland allmänheten» i där angivna strafflagsbud synes mig tvivelaktig; när en skrift utgivits (låt vara till en begränsad krets, men med stadgat avlämnande av gransknings- och biblioteksexemplar) läser dessa kriterier vara fyllda. — Åtalsrätten ifråga om tryckfrihetsbrott kan ej sägas vara »delad» medan justitieministern och J.K. (s. 121); den förre är som bekant icke åklagare. — En fingranskning skulle kanske giva anledning till ytterligare påpekanden; det anförda må vara nog.

Detta, stort som smått, alltså anfört till eventuell tjänst för en kommande ny edition.

Alexandersons lilla skrift avser, såsom antytts, ingalunda att giva en utförmående analys av den nya T.F.; den betraktar tryckfrihetsrätten i stort, såsom en utomordentlig kännare kan göra det, vilken dessutom sedan gammalt är en tryckfrihetens »varma anhängare», för att använda förf:s eget uttryck.

En förhållandevis fyllig teckning av »grunddragen av tryckfrihetens allmänna historia» och dess utveckling i Sverige skänker lämpliga perspektiv på detta för hela det västerländska samhällslivet så betydelsefulla rättsområde. Förf. framhåller med rätta vår tryckfrihetslagstiftnings redan tidigt konstitutionellt betryggande rättsliga standard; medan presslagstiftningen utomlands närmast tar sikte på att bekämpa tryckfrihetens missbruk, ägnar vår lagstiftning och domstolspraxis »sin omsorg framför allt åt att *skydda tryckfriheten*, och gör det mera energiskt och målmedvetet än någon annan». — De för svensk tryckfrihetsrätt karakteristiska grundsatserna summeras åskådligt upp under sju huvudpunkter: *grundlagsskyddet*, vilket från början tillades tryckfriheten och som är väsentligt vidsträcktare än annorstädes; *anonymitetskyddet*, som utgör en anledning till att vi bibehållit det särskilda tryckfrihetsrättsliga ansvarighetssystemet, ofta kallat

det belgiska men med äldre hävd i vår egen tryckfrihetslagstiftning; den i *T.F. grundlagfästa brottskatalogen*, varigenom tryckfriheten frikopplats från vidgande kriminaliseringar i strafflagen; vår gamla, för den demokratiska utvecklingen så viktiga princip om *allmänna handlingars offentlighet; skyddet mot administrativa ingrepp*, vilket ytterligare accentuerats i nuvarande T.F.; *åtalsrättens koncentration* till justitiekanslern, en central myndighet alltså med kvalificerad juridisk kompetens, samt tryckfrihetsprocessens *juryinstitut*. Detta senare erhåller, naturligt nog, en högst sakkunnig belysning. Särskilt värdefull i sina koncisa förmleringar är framställningen av tryckfrihetsjuryns uppgift såsom uttryck för den allmänna opinionen, vilket redan vid institutets införande 1815 stod klart för lagstiftaren. »Juryinstitutet gör på grund härav en dubbel tjänst. Å ena sidan är det ett *värn* för tryckfriheten och för dess efter tidsomständigheterna gradvisa utveckling. Å andra sidan tjänstgör det som en *buffert* mellan domstolsjusticen och den allmänna opinionen; det motverkar uppkomsten av ett motsatsförhållande i bedömning dem emellan, som kunde väcka stark olust i samhället. Den tjänst tryckfrihetsjuryn härigenom gjort den lugna samhällsutvecklingen bör icke skattas ringa», s. 45.

I sina slutord varnar förf. för tendenser inom vår demokrati, vilka ej synas oivliga att ingripa mot fri presskritik av majoritetsväldets maktutövning; pressfriheten kräver för sitt forbestånd en oavlätlig och energisk vakthållning.

Alexandersons lilla skrift — en prydnad för Verdandiföreningen, som åsatt den ärenumret 500 i sin förträffliga skriftserie — är i sitt slag utan vank. Eeks kommentar i handbokens förm är förtjänstfull men kan bli än bättre och blir det säkerligen i en kommande utgåva.

Erik Fahlbeck.

OLLE GASSLANDER: *J. A. Gripenstedt. Statsman och företagare*. Lund 1949. Gleerups förlag. XII + 463 sid. Pris kr. 15:—.

Undertiteln till docent Gasslanders avhandling om J. A. Gripenstedt, »Statsman och företagare», visar att författaren haft en annan och vidare målsättning för sitt arbete än den rena biografien. Syftet har varit att söka finna sambandet mellan privatmannen-företagaren och statsmannen. Detta är ju särskilt lockande därför att Gripenstedt anses ha haft sin största betydelse på den ekonomiska politikens område. Att söka en influens från privatföretagarens tänkande och handlande på den nationella ekonomien ligger då nära till hands, vare sig analysen sker enligt den materialistiska historieuppfattningens linjer eller mera psykologiskt.

Trots detta har arbetet till sin uppläggning endast föga som skiljer den från den vanliga politiska biografien. Första kapitlet heter som sig bör »Ungdomsåren». Sedan följer man Gripenstedt genom hela livet fram till döden år 1874. Dispositionen är helt kronologisk och stoffet är jämnt fördelat över hela Gripenstedts statsmannatid. Med jämna mellanrum kommer dock

kapitel om hans privata ekonomiska verksamhet, främst förlagd till godset Nynäs utanför Trosa. Författaren har undvikit rent privat stoff, familjeliv o. dyl. och försökt koncentrera sig till den utåt vända sidan av Gripenstedts liv, såväl politiskt som ekonomiskt. På ett lyckligt sätt har arbetet därigenom blivit en studie i 1800-talets politiska historia vid sidan av det rent biografiska inslaget.

Som självklart är har officiella dokument utnyttjats liksom samlingar av brev till och från de politiska förgrundsgestalterna. Dessutom har författaren haft turen att påträffa ett rikt personligt källmaterial, som förut inte har utnyttjats. Gripenstedt har lämnat efter sig brev, koncept, promemorior, små minnesanteckningar och framför allt räkenskaper både för sin rent personliga kassa och för godset och dess olika verksamhetsgrenar. Detta har gett möjligheter till en enastående inblick i statsmannens och företagarens tankevärld och hemliga överläggningar.

I ett avseende ger dock avhandlingen anledning till vissa invändningar. Ett rikt material rörande Gripenstedts privata ekonomi har, som sagts, bearbetats. Just detta har i viss mån fört författaren vid sidan av hans huvudlinje, den linje som synes ha gett mest och intresserar mest. De tre kapitlen om Gripenstedt som godsägare är mycket trevliga och har ett mycket lätt insett syfte. De är avsedda att ge bakgrunden till hans politiska verksamhet som ekonomisk reformator. På ett par punkter, godsförvärvet och dess sammanhang med kampanjen mot Oskar I m. m., kastar de ett nytt, klart ljus över samband som annars vore okända. Trots detta får man nog anse att dessa kapitel är överdimensionerade, inte så att de i sig själva är för långa men innehållet är något perifert. När man kommer till Gripenstedts trassel med förvaltaren Anders Ericsson har man svårt att fatta sambandet mellan detta och statsmannen Gripenstedt. De sju tabeller och fem diagram som finns med i slutet av boken är svårförklarliga. Så in i detalj har ändå inte Gripenstedts privata affärer och deras resultat betydelse för hans politiska handlande. Som illustrationer till skildringen av Sveriges ekonomiska utveckling saknar de i de flesta fall totalt värde. Ett välskött gods ger inte siffror som kan användas som mått på landets ekonomiska framåtskridande.

Detta är endast en liten anmärkning. I stort sett har författaren en mycket sund syn på frågan, hur privata ekonomiska erfarenheter tillsammans med idéinflytanden kan påverka en persons politiska åsikter. För Gripenstedt, det är tydligt, spelade idéerna en obetydlig roll som pådrivare. Inte heller var han någon idéskapare. Under många år stod han under inflytande av den franska harmoniläran i Bastiats utformning. Denne var motståndare till allt statligt ingripande och all statlig företagsamhet, var anhängare av obegränsad frihandel, fri ränta och ett helt privat banksystem. Visst var Gripenstedt fader till frihandelssystemet i Sverige och visst företog han flera liberala reformer inom den inhemska ekonomien, men han var också anhängare av statliga järnvägar och drog sig inte för att ingripa med kraftiga åtgärder, när den ekonomiska krisen drabbade Sverige.

Författaren visar på ett ovedersägligt sätt hur mycket den privata ekonomiska tryggheten som ägare av ett större gods betydde för Gripenstedt, då han vågade gå över på en mera från linje i förhållandet till Oskar I.

Det gällde att genom en tidningskampanj hindra kungens planer på ett ingripande i Krimkriget. Detta kunde ha kostat Gripenstedt hans statsråds-post och då skulle han inte ha haft något att falla tillbaka på. Litet mera tveksamt är det, om Gripenstedt verkligen kunde ta den goda ställningen på Nynäs och den ekonomiska driftens gynnsamma resultat som ett bevis för att landets ställning förbättrats genom frihandeln. Inte ens som ett argument i en debatt kunde det användas, så lätt bemött som det var.

Gripenstedt påbörjade och genomförde frihandeln genom brott i Sverige under starkt motstånd från riksdagen. Att han inte gjorde det på grund av att liberalismens *idéer* hade ryckt honom med sig och gjort honom till en entusiastisk förkämpe för dem är redan omnämnt. Däremot har otvivelaktigt de intryck han fått i företagar- och godsägarkretsar av vad landet behövde för att utvecklas visat vägen för den ekonomiska politik han förde. Alla åtgärder företogs naturligtvis inte direkt för att gynna dessa kretsar men ingenting understöddes som kunde skada dem eller vad han ansåg vara landets sanna intressen. De ekonomiska teorierna var bra att ha i debatten, och de gav ökad styrka åt tankar som redan vunnit fotfäste men de var inte dessas ursprung.

Denna bild av Gripenstedt, företagaren med förbindelser i företagar-kretsar, som strävar efter att skapa en ministär, självständig både mot konung och riksdag, och som genomför en politik som gör Sverige till ett frihandels land — det är denna bild som blir det bestående intrycket av docent Gasslanders avhandling. Otvivelaktigt har författaren gjort en omvärdering av Gripenstedts insats så att större vikt ges den konstitutionella sidan utan att den ekonomiskt-politiska därför förringas.

Den bekanta dubbelsidigheten i regeringsformens stadganden om statsrådet ledde nästan med naturnödvändighet till strid. Statsrådet utnämndes av konungen och var samtidigt ansvarigt inför representationen. Liberalerna försökte 1840—41 få regeringen att avgå och tvinga Karl XIV Johan att ta en ny i enlighet med riksdagens önskningsar. Vid slutet av Gripenstedts statsrådstid frigjordes regeringen helt från den personliga kungamakten och riksdagsreformen genomfördes. Under hela denna tid är det en oavbruten dragkamp mellan konung och representation, och regeringen växer därunder från att ha varit en bricka i spelet fram som ett självständigt maktcentrum. Gripenstedt var en drivande kraft i detta.

Konungarna var av naturliga skäl konservativa eller rent reaktionära. Beträffande Oskar I har det ansetts att han var liberal, fastän han så småningom drev över åt det konservativa hållet. Forskningen har visat att detta är en falsk bild, skapad av Oskar I själv då han ibland behövde liberalernas stöd. Oskar I var konservativ som sin far i allt väsentligt, först och främst i representationsfrågan. Liberala och humanitära idéer hyste han i fråga om fångvård och ekonomi. Att han tillsatte en s. k. liberal ministär 1848 med bl. a. Gripenstedt var en undanmanöver under trycket av februari-revolutionen. Även Karl XV var klart konservativ, vilket kom till uttryck då den Hamiltonska ministären bildades 1858. Docent Gasslanders avhandling visar vilket tålmodigt och smidigt arbete det behövdes av ett statsråd för att han skulle få en relativt självständig ställning gentemot monarken. Dennes vilja var att regeringen skulle vara ett lydigt redskap och att riks-

dagen skulle vara så sammansatt, att han tillförsäkrades huvudinflytandet. Ämbetsmannadelen av adeln och prästerna skulle såsom de mest kungatrogna bestå genom varje reform. Det var på konungens krav på en så sammansatt första kammare som alla reformförslag strandade. Att i övrigt följa liberala idéer — i ekonomi, i utrikespolitik, i övrig lagstiftning — betydde mindre, blott icke maktens centrum flyttades.

Liberalerna ville ha ett parlamentariskt system, i vilket regeringen gjordes avhängig av riksdagen. Denna skulle reformeras och demokratiseras. Olika fraktioner förordade en olika stark demokratisering. Att medelklassen skulle bli den ledande i en sådan riksdag räknade man väl med, men det kan inte sägas ha varit huvudsyftet. Konungen skulle bli maktlös. Dock missräknade sig liberalerna på kungamaktens styrka. Denna behärskade regeringen och övade ett sådant inflytande på riksdagen att konungen kunde nonchalera oppositionen. Till yttermera visso gick en betydelsefull del av oppositionen över till kungen i utbyte mot ekonomiska reformer och i rådså för demokrati. Gripenstedt hörde dit.

Gripenstedt räknades visserligen till liberalerna 1840 — men till deras moderata flygel. Att han var »moderat» visar sannerligen utvecklingen. Han satt kvar genom alla regimförändringar ända fram till den de Geerska »liberala» regeringen och representationsförändringen. Han arbetade med alla medel på att göra statsrådets inflytande gällande — genom presskampanjer, med sin sakkunskap och viljestyrka, genom att falla undan när motståndet hårdnade och göra framstötter då konungen hade en utsatt position samt främst genom att ställa konungen ensam gentemot ett enat statsråd, som gjort sig oersättligt — på allt sätt ville Gripenstedt göra statsrådet till innehavaren av den verkliga makten. Den viktigaste reformen, representationsreformen, som skulle ta ifrån konungen all möjlighet att öva inflytande på representationen, lät vänta på sig. Efter 1848 var de rent demokratiska liberalerna reducerade till en obetydlig grupp, och den starkaste oppositionen kom från bönderna, som visserligen ville ha en demokratiserad riksdag men som i övrigt knappast var liberala. De grupper, som samlades kring Gripenstedt, ville genomföra en representationsreform men en som åt deras jämställda bevarade inflytandet genom en första kammare, som varken var kungatrogen eller demokratisk utan garanterade ett inflytande åt »den högre bildningen och den mera omfattande erfarenheten».

I förhållande till riksdagen intog Gripenstedt en mycket fri ställning. Han genomförde tullsänkningar och andra ekonomiska reformer utan att ha mycket medhåll i stånden för dessa avgörande steg. Han snarare försökte skapa sig en majoritet i riksdagen än han stödde sig på den. Genom tal på riddarhuset och genom tidningsartiklar, de s. k. blomstermålingarna, försökte han påverka opinionen. Att han dock inte var liberal i vedertagen bemärkelse visar hans motstånd mot långt gående representationsförslag som skulle föra bönderna till makten, hans avsky för lantmannapartiet och hans fullständiga oförståelse för all slags parlamentarism.

Denna framställning av Gripenstedts kamp mot konung och riksdag för en självständig ministär är huvudlinjen i docent Gasslanders framställning. I slutet av denna kan författaren t. o. m. göra en kraftig retuschering i bilden av den »de Geerska» regeringen. I sina »Minnen» har de Geer fram-

ställt sig såsom regeringens ledare, och genom sitt formella handläggande av representationsreformen — som justitiestatsminister — kom han att framstå som förslagets fader. Författaren visar, att här föreligger ett typiskt fall av hur partiska memoarer kan bygga upp en tradition, vilken präglar alla läroböcker men som i själva verket är felaktig.

Ulriksdalskonferensen den 8 september 1863 är den avgörande händelsen. Kungamakten har i flera år varit på retur. Så har monarken personligen givit ett främmande statsöverhuvud ett löfte om militärt bistånd. Genom hjälp åt Danmark skall dynastiens skandinavistiska planer förverkligas. Då sätter sig regeringen med Gripenstedt i spetsen emot detta. Den vill ha fred och förkovra landet ekonomiskt. Författaren visar klart att här är det de Geer som i viss mån vill falla undan men Gripenstedt som enar regeringen och tvingar konungen till reträtt. Inför Danmark och hela världen är det uppenbart att konungen i Sverige är maktlös om han inte har sitt statsråd med sig.

Resultatet av detta blir, att representationsreformen genomförs, inte såsom konungen vill, inte såsom de liberala vill, men som den enade regeringen vill. Gripenstedt har arbetat fram enigheten inom regeringen och han har gjort den självständig gentemot konungen. Detta var förutsättningarna för reformen. Man kan således påstå, att Gripenstedt minst lika mycket som de Geer är den stora reformens upphovsman. Detta innebär dock inte att Gripenstedt var solidarisk med en regering. Han satt som statsråd i nära tjugo år och ministrar kom och gick. Han var solidarisk med sina kolleger för stunden och räknade på solidaritet från deras sida, men det var aldrig fråga om att en statsrådsuppsättning var mer samhörig än en annan. Det var inte fråga om att genomföra ett parlamentariskt system.

Det gamla problemet om byråkrati och ståndsstrid lär ha tagits upp vid förf:s disputationssakt. Indirekt ger också avhandlingen ett visst svar på frågan: var ståndstriden eller striden mellan byråkrati och »odalmen» det viktigaste inslaget? Om någon strid mellan stånden synes man knappt kunna tala. Inte på någon punkt drar författaren fram sådana stridsfrågor. Några gånger påpekas däremot motsatsställningen byråkrati-näringsidkare. Följer man noggrannare framställningen och försöker läsa mellan raderna blir detta mycket framträdande. Hamilton, de Geer m. fl. ledande statsmän voro endast ämbetsmän. Ofta nog kunde statsrådstaburettens anses vara det naturliga slutet på en lyckad ämbetsmannakarriär. Gripenstedt var den ende som ej var annat än politiker och senare godsägare. Skillnaden mellan byråkratien och näringsidkaren framhävs tydligt.

Man ställer sig ändå tvivlande till att byråkratien var en självständig maktfaktor, vilket synes vara förf:s åsikt. Så länge konungen personligen hade makten över utnämningar och löner följde ämbetsmännen honom, när den självständiga regeringen i strid med konungen tillskansade sig dessa maktmedel följde de regeringen. I våra dagar är byråkratien i stort sett lojal mot parlamentariska partiregeringar av alla sorter. Byråkratien följer snarast den som har makten.

I en annan mening kan man säga att byråkratien är en maktfaktor, nämligen så, att samhällsgrupper som genom vänskaps- och släktskapsförbindelser är lierade med ämbetsmän kan ha makten. Så var otvivelaktigt fallet

under Gripenstedts tid. Han stod dock inte alls i något motsatsförhållande till »byråkratien» i denna mening. Låt vara att han inte själv var någon ämbetsman. Han och hans vänner samarbetade dock och hade gemensamma politiska syften med byråkratien. Denna sociala grupp, byråkrati samt större företagare och godsägare, med ett ord »första kammaren», synes redan före representationsreformen ha bildat en utslagsgivande enad maktfaktor. Om denna hypotes är riktig, vilket naturligtvis inte kan avgöras utan direkta källstudier, så förlorar för denna tid såväl frågan om byråkraterna kontra näringsidkarna som frågan om stånd mot stånd intresse. Denna maktägande grupp bestod såväl av ämbetsmän som av näringsidkare, såväl av adel som av präster och borgare. Mot dem stod å ena sidan konungen med sitt krav på egen makt, å den andra bönderna och det lägre borgerskapet, medan arbetarna bidade i bakgrunden.

De få invändningar, som här riktats mot docent Gasslanders avhandling, visar, jämfört med det intresse och den nyfikenhet på vidare undersökningar som den väckt, att han har lyckats väl. En viktig period i Sveriges moderna historia har belysts klarare och mer inifrån än vad som förut skett. Gripenstedt visar sig vara inte blott en betydelsefull person i Sveriges ekonomiska historia utan även högst intressant ur konstitutionell och allmänt politisk synpunkt.

Per-Erik Brolin.

CHARLES P. CURTIS, JR: *Lions under the throne*. Houghton Mifflin Company, Boston 1947. Pris: 3,50 dollars.

C. HERMAN PRITCHETT: *The Roosevelt Court*. The Macmillan Company, New York 1948. Pris: 5,00 dollars.

I en föregående årgång av denna tidskrift har uppmärksamheten riktats på Ernst Andersens bok »Forfatning og Sædvane» och på dess inträngande analys av högsta domstolens betydelsefulla roll i U.S.A:s författningssliv. Om man så vill, kan man betrakta Andersens bok som ett nordiskt utflöde av det intresse, som nämnda institution tilldragit sig i den amerikanska debatten under drygt ett decennium. Alltsedan mitten av 1930-talet, då domstolen genom Roosevelts New Deal-politik mer än någonsin kom in i den offentliga debattens skärseld, har en mängd amerikansk litteratur publicerats i ämnet. Mest känd på det internationella planet är kanske Nürnbergdomaren Robert H. Jacksons »The struggle for judicial supremacy». Som en introduktion för utländska studerande i de traditioner, som i icke ringa grad betingade domstolens arbete, och i dess verksamhet efter New Deal-krisen är emellertid de arbeten av Curtis och Pritchett, som här presenteras, av hög klass.

Curtis, enligt förlagsreklamen praktiserande jurist med undervisningserfarenhet från Harvarduniversitetet, företräder en författartyp, som förmodligen är vanligare i U.S.A. än i Europa. Han saknar överdriven respekt för auktoriteterna på området, han är kvick och elegant, ibland ytlig men ständigt fångslande. Hans bok utger sig inte för att vara en vetenskaplig

prestation, den har snarare karaktären av ett kvalificerat populärvetenskapligt arbete, där det visserligen förekommer en ganska utförlig notapparat men där de personliga kommentarerna och tankeväckande kombinationerna är det viktigaste. På sätt och vis deklarerar Curtis syftemålet med boken i dess undertitel, där det heter att den är en studie över U.S.A:s högsta domstol, »addressed particularly to those laymen who know more constitutional law than they think they do, and to those lawyers who know less». Curtis' vördnad för sina yrkesbröder är uppenbarligen icke överdriven.

Förmodligen har detta i någon mån sin grund i den realistiska syn på statslivet, som Curtis säger sig företräda. Han hävdar, att historia för statsvetenskapen måste vara en hjälpvetenskap, som icke får dominera. Att leta ut grundlagsstiftarens mening och söka bygga moderna tolkningar på den är, säger han, som att backa in i en enkelriktad gata. Det förefaller honom troligt, att vad som i grundlagen icke sagts eller sagts på ett dunkelt sätt, med avsikt lämnats öppet för senare generationers lagstiftningsarbete. Så skulle vi själva handla, menar han, om vi fick tillfälle att skapa en grundlag, som vi hoppades skulle stå sig genom decennier och århundraden av skiftande samhällsförhållanden.

Denna utgångspunkt bildar bakgrunden för många slående påpekanden. Men ibland måste läsaren göra reservationer. Både själva den realistiska grundinställningen och Curtis' svaghet för ett målade bildspråk medför inte sällan alltför vittgående slutsatser. Konstitutionen var som ett hus, säger han, taket var de mänskliga rättigheterna, golvet de enskilda staternas självbestämmanderätt. Utanför de gränserna kunde den unionella styrelsen inte gå. Men vem skulle kontrollera detta? Redan Hamilton skrev, att högsta domstolen skulle ogiltigförklara alla lagar, som klart stred mot konstitutionen. Men de oklara? Som bekant var det här Marshall satte in sin aktion genom att i ett slag, i fallet *Marbury v. Madison*, skapa doktrinen om »judicial supremacy» (1803), som långt senare kom att spela så stor roll i amerikanskt författningssliv. Anledningen till att den dåvarande presidenten Jefferson inte protesterade mot den sålunda lancerade teorin var helt enkelt, att det av domstolen i det föreliggande fallet fattade beslutet skyddade en av hans ministrar. Curtis vill uppenbarligen parallellisera hela denna doktrin med presidentens veto, vilket är klart meningslöst, eftersom skillnaden i möjlighet att undanröja de respektive besluten är markant.

En överflödig spetsfundighet har Curtis frestats till, när han söker utleta vems uppfattning högsta domstolen egentligen har att föra till torgs. Stödd på ett uttalande av Holmes menar han, att den representerar »all men of sense and reflection in the community», och tycks anse dessa kvalificerade personer som ett slags motsvarighet till väljarna i deras förhållande till kongressen. Detta torde vara att göra problemet mera komplicerat än det i själva verket är, eftersom domstolsledamöterna ju inte har någon möjlighet att i varje särskilt fall göra någon undersökning om vad den s. k. om-dömesgille medborgaren menar. Man får snarare tänka sig, att domarna utan någon direkt känsla av att vara folkets representanter avger sina vota efter sitt samvete och efter den juridiska doktrin de hyllar, det visas inte minst av att man i en viss procent av målen inte kommer fram till enhälliga utslag.

Curtis ägnar ganska stort intresse åt frågan om en gränsdragning mellan kongressens och högsta domstolens arbetsområden och om förhållandet dem emellan. Han finner, att inga absolut klara normer härför kunna utformas, men han understryker den ömsesidiga respekt, som de båda institutionerna ständigt visat varandra. Kongressen har å sin sida en formell möjlighet att påverka domstolen genom att ändra antalet domstolsledamöter. Trots diverse stridigheter har man emellertid aldrig tillgripit denna utväg. Curtis understryker, att den faktor som härvidlag stått hindrande i vägen inte kan vara annat än hänsynen till väljarna och deras »broad good sense and attachment to the great principles of the Constitution». Att själva respekten för högsta domstolen också varit djupt rotad, därom vittnar icke minst de upprepade debatterna kring sekelskiftet om allmän inkomstskatt. Sedan en sådan lag ogiltigförklarats av domstolen men kongressen likväl fann lagstiftning härom nödvändig, föredrog man att göra ett amendment till författningen framför att försöka övertyga domstolen om lämpligheten i att ändra ståndpunkt. Respekten för domstolen var fram till 1935 hos kongressen så stor, att en av de dåvarande domarna med ett visst fog kunde säga, att endast den egna återhållsamheten utgjorde en begränsning av domstolens makt. Å andra sidan måste även domstolen ådagalägga en viss respekt för de av kongress och president fattade besluten. Detta kommer till uttryck i själva arbetsmetoden på det sättet att man så att säga a priori anser den ifrågakvarande lagstiftningen för giltig, till dess tillräckligt material framlagts för att domstolens majoritet skall hålla den för inkonstitutionell.

U.S.A:s högsta domstol ställes inför ständiga val mellan traditionstrohet och realism. Detta har visat sig mycket tydligt i fråga om vissa gamla principer, som från början varit vägledande för domstolen. På Marshalls tid skulle utslaget vara enhälligt och föregicks därför ofta av en rad kompromisser mellan olika domargrupperns meningar; numera har man i stället givit den individuella domaråsikten fria tyglar, och s. k. dissents äro som följd härav mycket vanliga. Principen om »stare decisis», d. v. s. att taga redan givna tolkningar för goda, har man i samband härmed också delvis övergivit. Man finner sålunda ibland, att det begåtts misstag, som man nu bör korrigera. Curtis — liksom Ernst Andersen — trycker starkt på att detta är ett utslag av den anpassning till de nya samhällsförhållandena, som domstolen under de senaste decennierna åtminstone periodvis vinnlagt sig om. En plausibel förklaring synes emellertid också vara, att domstolen i högre grad än förut politiserats och att man lättare betraktar tolkningar, som gjorts av en domstol med andra politiska sympatier, som misstag.

I ett centralt avsnitt av sin bok kommer Curtis in på den väsentliga uppgiften att söka förklara, varför domstolen vid 1930-talets mitt bragtes att så kapitalt förändra sin huvudinställning. Han drar därvid fram en synpunkt, som inte uppmärksammats tidigare i litteraturen. Han påpekar nämligen, att de fyra domare, som i 30-talets början bildade ett konservativt block och envist spjörnade emot New Deal-lagstiftningen, voro bärn av det Amerika, där en man kunde börja sin bana med två tomma händer och arbeta sig upp till samhällets högsta positioner. För sådana män är det naturligt, menar Curtis, att anse de lagstiftningsförhållanden, under vilka

de fått göra sin karriär, såsom goda, och de vill därför inte gärna medverka till en lagstiftning, som i olika avscenden ökar tillfällena till statsingripanden och beskär den enskildes möjligheter. Minoriteten av domstolen bestod däremot av storstadsjurister med mera öppen blick för socialpolitiskt arbete och den moderna demokratiens krav. Mellan dessa båda grupper, som i många av de kritiska fallen under Roosevelts första år kom att stå jämnstarka, intog Roberts en nyckelposition. När domstolen till slut gjorde sin stora kursförändring, var detta inte frukten av påverkan från vare sig kongress eller president, utan i stället resultatet av att Roberts definitivt gick över på den sida, som ville främja Roosevelts politik. Curtis är däremot ganska hård i sitt omdöme om Roosevelts förslag till nyordning av domstolen och det sätt, på vilket han försökte genomdriva det. Här hävdade sig, menar Curtis, den amerikanska kongressens och därmed folkets starka respekt för konstitutionens grundprinciper.

I den senare hälften av Curtis' bok ges en rapsodisk överblick över domstolens ställning under Roosevelts senare presidenturer med exempel valda från olika delar av samhällslivet. Men eftersom Pritchetts framställning är av senare datum än Curtis' och koncentrerat sig på domstolen under Roosevelts tid, kan det vara skäl att här lämna Curtis för att i stället ge några antydningar om innehållet i den mera strikt vetenskapliga avhandling, som Pritchett presterat.

Denne har den för amerikanska universitetslärare typiska mångsidiga erfarenheten från såväl undervisnings- som förvaltningstjänst och har särskilt specialiserat sig på att studera dissents inom U.S.A:s högsta domstol. Han berättar i inledningen, att han vid ett tillfälle under sina studier förvånades över en ovanlig kombination av domare, som bildat majoritet i ett speciellt fall, och utifrån detta leddes han till att studera de olika grupperna av domare i deras argumentering och ståndpunktstagande i olika typer av mål. Han har accepterat den av Curtis lancerade förklaringen till domstolens första attityd gentemot New Deal-politiken och till dess omvändelse men kan på ett mycket betydelsefullt sätt komplettera Curtis' synpunkter. Han har nämligen gått igenom varje mål alltifrån 1930, vid vilket dissents förekommit, och kan genom de upplysningar, han därigenom skaffat sig, i tabellarisk form meddela, i hur många fall en viss domare avgivit dissents under en session. Än mera: av tabellerna framgår också i hur många fall den enskilde domaren haft sin från majoritetens avvikande mening gemensam med en viss annan domare eller eventuellt flera. På detta sätt kommer den tidigare nämnda blockbildningen i domstolen att kunna avläsas mycket tydligt i tabellerna för Roosevelts första presidentår. Genom att tabell gjorts för varje session kan man också studera den enskilde domarens utveckling, eftersom tabellerna obarmhärtigt avslöjar hans tilltagande eller avtagande grad av konservatism eller radikalism. Hela detta förfaringssätt möjliggör alltså en analys av varje enskild domares attityd, som på ett värdefullt sätt kompletterar Curtis' mera allmänt hållna karaktäristik.

Det kunde finnas anledning förmoda, att sedan New Deal-konflikten bilagts och Roosevelt under sin andra presidentur blivit i tillfälle att successivt förnya domstolen, skulle blockbildningen upplösas och antal dissents

gå ned. Man fick emellertid ingalunda någon enhetlig och likriktad domstol. Det skulle i stället visa sig, att domaruppsättningen efter New Deal-tiden — den, som av Pritchett fått namnet The Roosevelt Court — blev den på motsättningar rikaste i institutionens historia. Antalet mål, i vilka dissents förekommit, hade tidigare utgjort 10—15 % av hela antalet. Efter New Deal-krisen började detta procenttal mot all förmodan att stiga, så att det 1938 var 34, 1943: 58 och 1946: 64. Betecknande för splittringen i den nya domaruppsättningen var, att det under 1944 års session i icke mindre än 30 mål av 163 inträffade, att voteringen gav resultatet 5 mot 4.

Pritchett konstaterar med rätta, att de för 40-talets sessioner uppgjorda tabellerna i själva verket ställer fler frågor än de svarar på, och ger sig därför in på en djupare analys. Han har valt ut vissa grupper av mål, vid vars behandling i högsta domstolen oenigheten varit särskilt påfallande. Det gäller bl. a. de medborgerliga rättigheterna, arbetslagstiftningen samt delstaternas och unionens rätt att reglera det ekonomiska livet. Ett studium av dessa kategorier av mål visar, att den vänsterbetonade grupp av domare, delvis utnämnda av Roosevelt, som under 30-talets sista år hållit intimt samman, nu successivt upplöstes. Utvecklingen har i stället gått dithän, som Pritchett själv uttrycker det, att varje domare i vissa av dessa frågor har mer gemensamt med kollegerna å den motsatta delen av domstolen och mindre med medlemmarna av sin egen grupp. Men det föreligger ändå ett visst system i denna upplösningstendens. I fråga om domarnas inställning till ekonomiska och personliga frihetsproblem kan naturligtvis även i en domstol av liberalt snitt gradskillnader råda. Det har visat sig med all önskvärd tydlighet, att i U.S.A:s högsta domstol tillämpas domarna sin liberala inställning med olika stark konsekvens. Särskilt intressant är det emellertid att iakttaga, att en radikal inställning till förmån för utbyggnaden av de mänskliga rättigheterna ofta åtföljes av en starkt positiv hållning till sådana reformer på det ekonomiska och sociala området, som innebära ett utvidgande av delstaternas och unionens rätt. Det har naturligtvis vid flera tillfällen inträffat, att en domare kommit i konfliktsituationer, då båda dessa ståndpunkter kunnat tillämpas på samma mål.

Detta visar på några av de allvarligaste problemen i både amerikanskt och västeuropeiskt statsliv. Överhuvudtaget är detta styrkan i Pritchetts framställning, att den oavlättligt ställer frågor och problem. Medan Curtis har en viss förmåga att vifta bort problemen, drar Pritchett i stället fram dem i rampljuset. Det vore övermänskligt att begära, att han skulle lösa dem alla, men det är inte för mycket sagt, att han lämnar avgörande bidrag till lösningen av åtskilliga av dem. Särskilt stimulerande inte bara för forskning i amerikanskt statsliv är, att han med goda resultat använt grafiska och statistiska metoder på statskunskapens område, något som i de nordiska länderna ännu är en ganska ovanlig företeelse.

Bengt E. Grinlund.

TIDSKRIFTSÖVERSIKT.

Ekonomisk Revy. Utg. av Svenska bankföreningen. Årg. 7: 1950. Nr 1. *Montgomery, A.*, Budgeten som balansfaktor, s. 8—14. — *Rooth, I.*, Statsupplåningen och räntepolitiken, s. 15—18.

Förvaltningsrättslig tidskrift. Årg. 12: 1949. H. 4. *Sundberg, H. G. F.*, Religionsfriheten enligt dissenterlagkommitténs förslag, s. 200—223.

Landskommunernas tidskrift. Organ för Svenska landskommunernas förbund. Årg. 31: 1950. Nr 1. Jan. *Johansson, B.*, Kommunerna och industriplaneringen, s. 1—12. — Nr 2. Febr. Från riksdagens höstsession, s. 75—83. — Nr 3. Mars. De ställiga kommittéernas arbete, s. 134—135. — *Bredal-Bauer, J.*, Ändringar i rikets indelning under år 1949, s. 135—138.

Nordisk tidskrift. Utg. av Letterstedtska föreningen. Årg. 25: 1949. H. 7—8. *Castberg, F.*, De nye Genève konvensjoner, s. 406—409. — *Hemmer, R.*, Landsrätten i Åbo. Finlands första högsta domstol, s. 410—416.

Politisk tidskrift. Utg. av Svenska landsbygdens ungdomsförbund. 1950. Nr 1. Jan. *Lindegren, K.*, Statens makt och medborgarens frihet, s. 1—5. — *Pettersson, L.*, Beslut i expropriationsfrågan, s. 6—10. — *Jonnergård, G.*, Sovjetdemokrati — falsk varubeteckning, s. 20—23. — Nr 2. Febr. *Lindegren, K.*, Spelöppningen i riksdagen, s. 33—37. — Hr. Skölds första budget, s. 38—44. — Nr 3. Mars. *Pettersson, L.*, Den nordiska tullunionen avskriven, s. 71—74. — *Green, E.*, Den franska jordbrukskooperationen, s. 81—89.

Samtid och framtid. Tidskrift för idépolitik och kultur. Årg. 7: 1950. Nr 2. *Hansson, J.*, Rättsliberalism i stället för socialliberalism, s. 67—71. — *Jungk, R.*, Det vanmäktiga Wall Street, s. 72—77. — *Strzelewicz, W.*, Stalins väg till makten, s. 108—112. — Nr 3. *Dan, A.*, Rättsmoralen i det offentliga livet, s. 136—142. — *Strzelewicz, W.*, Kommunisternas verkliga roll, s. 147—154. — Nr 4. *Aulén, G.*, Kyrkan och kampen för rättens suveränitet, s. 195—201. — *Hansson, J.*, Rättsliberal socialpolitik, s. 202—205.

Scandia. Tidskrift för historisk forskning. Band 19. Årg. 1948—1949. H. 2. *Skov, S.*, Erkebiskop Anders Sunesøn og pavestolen, s. 169—195. — *Carlsson, S.*, Bondeståndet i Norden under senare delen av 1700-talet, s. 196—213. — *Westin, G. T.*, Striden kring riksföreståndarevalen 1512, s. 214—265. — *Koht, H.*, Var Carl-Johan aldrig trygg på tronen? s. 266—283. — *Dovring, K.*, Till författarfrågan i Läsning i blandade ämnen, s. 284—298.

Svensk tidskrift. Årg. 37: 1950. H. 1. *Hambro, C. J.*, Norske valg og norsk politikk, s. 1—10. — *Höjer, T.*, Konsolidering i väster, debåcle i öster, s. 11—21. — *Steckzén, B.*, Några funderingar kring den utrikespolitiska debatten, s. 31—37. — Dagens frågor: Statsverkspropositionen 1950. — Stalins efterträdare. — Förenta Nationerna 1949. — Generationsskifte, s. 51—67. — H. 2. *Taube, C.*, Korten på bordet, s. 73—84. — *Ekman, R.*, Pressen som samhällsproblem, s. 85—96. — *Håstad, E.*, Fjärde republikens parlamentarism, s. 97—108. — Dagens frågor: Rysk politik i fjärran östern. — »Revolution inom revolutionen» i Kina.

— Socialistisk reträtt i det brittiska samväldet. — Japan och kommunismen. — Sällsamt mellanspel i England, s. 119—131. — *Andreen, P. G.*, De radikala fredsvännerna och friheten, s. 134—140.

Svenska stadsförbundets tidskrift. Organ för Sveriges städer, köpingar och municipalsamhällen. Årg. 1950. H. 1. Febr. *Kaijser, F.*, Utvidgad kommunal expropriationsrätt, s. 1—6. — *Sjövall, S.*, Från riksdagens höstsession, 1949, s. 13—17.

Sveriges landstings tidskrift. Utg. av Svenska landstingsförbundets byrå. Årg. 37: 1950. Nr 1. *Sachs, T.*, Många ändrade landstingsvalkretsar, s. 1—7. — Från riksdagen, s. 13—18.

Tiden. Socialistisk kritik och politik. Utg. av Sveriges socialdemokratiska arbetarparti. Årg. 42: 1950. Nr 2. Febr. *Asplång, S.*, Partiet och 50-talet, s. 65—75. — *Herz, U.*, Om socialpolitikens framtid, s. 83—91. — *Inghe, G.*, och *Lindberg, T.*, Sista klasslagen permanentas? s. 92—101. — *Lindblom, P.*, Problem för kulturantropologin, s. 102—107. — *Lundberg, Y.*, Ny USA-giv i Asien? s. 108—111. — Nr 3. Mars. *Åsbrink, P.*, Det privata regleringsväsendet, s. 129—134. — *Weijne, J.*, Kring skolpropositionen, s. 135—141. — *Dickson, W.*, Den sociala psykologin, s. 160—172.

Utrikespolitik. Redigerad av utrikespolitiska institutet. Årg. 5: 1950. Nr 1. *Hirschfeldt, L.*, 1945—1950 — Ett tvärsnitt, s. 1—9. — *Palme, S. U.*, Kina mellan sköldarna, s. 10—26. — Storbritannien inför parlamentsvalet, s. 27—28. — Presidentvalet i Finland, s. 30—31.

Jus Gentium. Vol. I: 1949. Fasc. 4. *Castberg, F.*, Folkeretten som faktor i det moderne statsliv, s. 329—339. — *Hambro, E.*, Brief summary of nordic treaty law concerning the position of aliens, s. 340—358. — *Taanm, H.*, Observance of human rights and fundamental freedoms in Bulgaria, Rumania and Hungary in relation to the peace treaties and the United Nations Charter, s. 359—383.

Samtiden, tidskrift for politikk, litteratur og samfundsspørsmål. Årg. 59: 1950. H. 1. *Elster, T.*, Revolusjonene i Russland og Øst-Europa, s. 1—14. — *Løchen, E.*, Europarådet i virksomhet, s. 15—26. — H. 2. *Oksvik, O.*, Valget 1949 og dets perspektiver, s. 71—77. — H. 3. *Nissen, B. A.*, Foran siste etappe i valgordnings-saken, s. 160—166.

Foreign affairs, an american quarterly review. Vol. 28. No. 3. April. *Berlin, I.*, Political ideas in the twentieth century, s. 351—385. — *Dönhoff, M.*, Germany puts freedom before unity, s. 398—411. — *Bartos, M.*, Jugoslavia's struggle for equality, s. 427—440. — *Lange, H.*, European union: False hopes and realities, s. 441—450. — *Dubinsky, D.*, World labor's new weapon, s. 451—462. — *Williams, J. H.*, The Marshall plan halfway, s. 463—476. — *Mosely, P. E.*, Dismemberment of Germany, s. 487—498. — *Sharma, S. R.*, India's democratic constitution, s. 499—501.

Journal of the history of ideas. Vol. 11: 1950. No. 1. Jan. *Siegel, P. N.*, Milton and humanist attitude toward women, s. 42—53. — *Tuveson, E.*, Swift and the world-makers, s. 54—74. — *Ekirch, A.*, Frederick Grimké: Advocate of free institutions, s. 75—92.

The american historical review. Vol. 55: 1950. No. 2. Jan. *Read, C.*, The social responsibilities of the historian, s. 275—285.

The american political science review. Vol. 44: 1950. No. 1. March. *Wright, Q.*, Political science and world stabilization, s. 1—13. — *Barker, E.*, British ideas of a social parliament, s. 14—22. — *Harris, R. J.*, Constitutional law in 1948—1949, s. 23—46. — *Steiner, H. A.*, Chinese communist urban policy, s. 47—63. — *Nemzer, L.*, The Kremlin's professional staff: The »apparatus» of the central committee, communist party of the Soviet Union, s. 64—85. — *Pierson, W. W.*, Pathology of democracy in Latin America, a symposium. — I. *Whitaker, A. P.*, A historians point of view. — II. *Fitzgibbon, R.*, A political scientists point of view. — III. *Mosk, S.*, An economists point of view. — IV. Discussion: A sociologists point of view, s. 100—149.

The english historical review. Vol. 64: 1949. No. 253. Oct. *Chrimes, S. B.*, The constitutional ideas of dr. John Cowell, s. 461—487.

The journal of modern history. 1950: No. 1. March. *Kohn, H.*, Napoleon and the age of nationalism, s. 21—37.

The political quarterly. Vol. 21: 1950. No. 2. Apr.—June. *Richards, P. G.*, The general election, s. 114—121. — *Davies, E.*, Ministerial control and parliamentary responsibility of nationalised industries, s. 150—159.

The round table, a quarterly review of politics of the british commonwealth. 1950. No. 158. March. United kingdom elections, s. 105—109. — Christian democracy, s. 127—132. — United kingdom: Last days of a parliament, s. 146—153.

The Yale review. Publ. quarterly by Yale university press. Vol. 39: 1950. No. 1. *Bunkley, A. W.*, Peronist crisis, s. 402—413. — *Carleton, W. G.*, The republicans face 1950, s. 415—429.

Revue politique et parlementaire. 52 année: 1950. No. 595. Fevr. *Frederic-Dupont, E.*, Faut-il rester en Indochine? s. 113—119. — *Mirkine-Guetzevitch, B.*, A propos d'un coup d'Etat, s. 138—143. — No. 596. Mars. *Daladier, E.*, La politique Russe: de l'Elbe au Pacifique, s. 225—229. — *de Villclume*, Réflexions sur la fin du plan Marshall, s. 265—271.

H. M.

Vertical line on the left side of the page.

1

TILL REDAKTIONEN INSÄND LITTERATUR:

- ALEXANDERSON, NILS, Svensk tryckfrihet. (Verdandis småskrifter. Nr 500.) Sthlm 1950.
- VON BONSDORFF, GÖRAN, Självstyrelsetanken i finlandssvensk politik åren 1917—23. 363 sid. Hfors 1950. Söderström & Co Förlagsaktiebolag.
- British Books to Come. No 67. London 1950.
- Bulletin de la Commission Royale d'Histoire: Tome CXIV. 2^e livraison: Bruxelles 1949.
- Den svenska frilistan. t. o. m. 16 januari 1950. Utg. av Kommerskollegium. Sthlm 1950.
- DRUMMOND-WOLFF, HENRY, Commonwealth. London 1950.
- Festskrift tillägnad Karl Schlyter. Sthlm 1949.
- Finlands officiella statistik. Världstatistik 4. Hfors 1949.
- Förteckning över Riksdagsbibliotekets nyförvärv år 1949. Sthlm 1950.
- GUSTAFSSON, BERNDT, Kyrkoliv och samhällsklass i Sverige omkring 1880. En kyrkohistorisk-sociologisk undersökning. (Samlingar och Studier till Svenska Kyrkans historia. 22.) 242 sid. Pris kr. 9:— . Tr. Lund 1950. Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag.
- HÄSTAD, ELIS, m. fl., »Gallup» och den svenska väljarkåren. (Gebers Sociologiska Bibliotek.) 364 sid. Pris. kr. 16:50. Uppsala 1950.
- Kommunal minneslista 1950. Utg. av Landskommunernas Förbunds Centralbyrå. Sthlm 1950.
- Månadsstatistik över handeln. Nr 2. Av Kommerskollegium. Sthlm 1950.
- NILSON, STEN SPARRÉ, Histoire et sciences politiques. Bergen 1950.
- Statistisk Årsbok för Stockholms stad 1949. Sthlm 1950.
- Sveriges officiella statistik. Bergshantering år 1948. Av Kommerskollegium. Sthlm 1950. — Byggnadsverksamheten i Sverige år 1948. Av Kungl. Socialstyrelsen. Sthlm 1950. — Kooperativ verksamhet år 1947. Av Kungl. Socialstyrelsen. Sthlm 1949. — Olycksfall i arbete år 1946. Av Riksförsäkringsanstalten. Sthlm 1950. — Samhällets barnavård år 1946. Av Kungl. Socialstyrelsen. Sthlm 1950.
- SÖDERLUND, ERNST, Hantverkarna. II. Stormaktstiden, frihetstiden och gustavianska tiden. Pris kr. 9:50; inb. kr. 13:— . Sthlm 1949. Tidens Förlag.
- Åbo Akademi. Katalog vårterminen 1950. Åbo 1950.

Fortlöpande nummer av följande tidskrifter:

- Allsvensk Samling, Balans, Ekonomisk Revy, Ekonomiska Samfundets tidskrift (Hfors), Finsk Tidskrift, Från departement och nämnder, Förvaltningsrättslig Tidskrift, Historisk Tidskrift, Internasjonal Politikk (Bergen), International Labour Review (Montreal), Kartellregistret, Kommersiella Meddelanden, Landskomm. Tidskrift, Medborgaren, Mercator (Hfors), Nationaløkon. Tidskrift, Nordisk Försäkringstidskrift, Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, Nordisk Tidskrift for international Ret. (Kbhvn), Political science quarterly, Skandinaviska Banken (Kvartalsskrift), Social Tidskrift (Hfors), Sociala Meddelanden (Sthlm), Social Tidskrift (Kbhvn), Statistisk Månadskrift (Sthlm), Statistisk Månedskrift (Kbhvn), Statsøkonomisk Tidsskrift (Oslo), Sunt Förnuft, Svensk Juristtidning, Svensk Tidskrift, Svenska Socialförbundets Tidskrift, Svenska Stadsförbundets Tidskrift, The Department of State bulletin, Theoria, Tiden, Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund, Tidskrift utg. av Juridiska Föreningen i Finland, Tidsskrift for Retsvitenskap, Tidsskrift for Udenrigspolitik (Kbhvn), Utrikespolitik, Vi, Økonomi og Politik.

SKRIFTER UTGIVNA AV FAHLBECKSKA STIFTELSEN:

- I. SVEN HELANDER: Marx och Hegel. 1920. Pris kr. 4:—.
- II. CURT WEIBULL: Lübeck och Skånemarknaden. 1922. Pris kr. 3: 50.
- III. HÅLVAR G. F. SUNDBERG: Bidrag till frågan om besluts verkställbarhet enligt kommunallagarna. 1924. Pris kr. 3:—.
- IV. ISRAEL MYRBERG: Om tjänstemäns oavsättlighet. 1925. Pris kr. 5:—.
- V. ERIK LINDAHL: Arbetsdagens förkortning. 1925. Pris kr. 1: 25.
- VI. HERBERT TINGSTEN: Konstitutionella fullmaktslagar i modern parlamentarism. 1926. Pris kr. 4: 50.
- VII. CURT ROHTLIÉ: Johan Fischerström. 1926. Pris kr. 1: 50.
- VIII. BIRGER WEDBERG: Nådefrågor historiskt belysta. 1926. Pris kr. 2: 75.
- IX. FREDRIK LAGERROTH: Indelnings- och grundskatteväsendets avveckling. Ett systemskifte inom svensk statshushållning. 1927. Pris kr. 8:—.
- X. GEORG ANDRÉN: Huvudströmningar i tysk statsvetenskap från tyska rikets grundläggning till 1900-talets början. 1928. Pris kr. 12:—.
- XI. FREDRIK LAGERROTH: Statsreglering och finansförvaltning i Sverige, till och med frihetstidens ingång. 1928. Pris kr. 10:—.
- XII. GUNNAR BOMGREN: Sekreta utskottet 1723—1756. 1928. Pris kr. 4: 50.
- XIII. GUSTAF OLSSON: Den indiska författningskrisen. 1929. Pris kr. 10:—.
- XIV. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens mål. 1929. Pris kr. 3:—. Slutsåld.
- XV. HERBERT TINGSTEN: Regeringsmaktens expansion under och efter världskriget. Studier över konstitutionell fullmaktslagstiftning. 1930. Pris kr. 7:—.
- XVI. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens medel. 1930. Pris kr. 6:—. Slutsåld.
- XVII. Studier över den svenska riksdagens kontrollmakt. Utgivna av Statsvetenskapliga Föreningen i Uppsala genom AXEL BRÜSEWITZ. 1930. Pris kr. 12:—.
- XVIII. F. J. LINDERS: Bidrag till kännedomen om den kommunala beskattningen ... i Sveriges landskommuner under åren 1918—1928. 1933. Pris kr. 6:—.
- XIX. JOHAN ÅKERMAN: Konjunkturteoretiska problem. 1934. Pris kr. 4:—.
- XX. S. D. WICKSELL: Befolkningsrörelsen i Sveriges härad, tingslag och städer 1911—1925 samt i Sveriges bygder 1901—1925. 1934. Pris kr. 5:—.
- XXI. KARL ARVID EDIN: Undersökning av abortförekomsten i Sverige under senare år. Verkställd på uppdrag av medicinalstyrelsen. 1934. Pris kr. 2: 25.
- XXII. E. AROSENIUS: Yrkesväxlingen från en generation till en annan i en medelstor svensk stad. 1936. Pris kr. 2: 50.
- XXIII. PAUL DAHN: Studier rörande den studerande ungdomens geografiska och sociala härkomst. 1936. Pris kr. 15:—.
- XXIV. JOHAN ÅKERMAN: Ekonomisk kausalitet. 1936. Pris kr. 5:—.
- XXV. E. AROSENIUS: Yrkesväxlingen från en generation till en annan inom ett utvalt svenskt landsbygdsområde (Motala fögderi). 1937. Pris kr. 2: 50.
- XXVI. LARS FRYKHOLM: Översikt över riksdagshandlingar samt författnings- och rättsfalls-samlingar. 1939. Pris kr. 2: 50.
- XXVII. CARSTEN WELINDER: Företagens-inkomstbeskattning. 1941. Pris kr. 8:—.
- XXVIII. HANNES HYRENIUS: Studier rörande den utomäktenskapliga fruktsamhetens variationer. 1941. Pris kr. 3: 75.
- XXIX. IVAR SUNDBOM: Modern handels- och valutapolitik. 1941. Pris kr. 6:—.
- XXX. GUSTAF OLSSON: 1935 års indiska författning. 1942. Pris kr. 4:—.
- XXXI. R. ERICH: Studier i internationell rättskipning. 1943. Pris kr. 3: 50.
- XXXII. FREDRIK LAGERROTH: Den svenska landslagens författning i historisk och komparativ belysning. 1947. Pris kr. 9:—.
- XXXIII. RAGNAR OLSSON: Riksdagsmannavalen till bondeståndet under den senare delen av frihetstiden (1740—1772). 1948. Pris kr. 7: 50.
- XXXIV. FREDRIK LAGERROTH: Tyskt och nordiskt i Danmarks författningsutveckling 1660—1849. Till 100-årsminnet av junigrundlovens tillkomst. 1949. Pris kr. 7: 50.